

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

19. YY ALMAN ORYANTALİZMİNDE HZ. MUHAMMED ÇALIŞMALARI:

A. SPRENGER ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURAK KURT

Ankara, 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

19. YY ALMAN ORYANTALİZMİNDE HZ. MUHAMMED
ÇALIŞMALARI: A. SPRENGER ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURAK KURT

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SEYFETTİN ERŞAHİN

Ankara, 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

19. YY ALMAN ORYANTALİZMİNDE HZ. MUHAMMED

ÇALIŞMALARI: A. SPRENGER ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SEYFETTİN ERŞAHİN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı Soyadı

1-Prof. Dr. Seyfettin Erşahin

2-Prof. Dr. Hasan Kurt

3-Doç. Dr. Mustafa Necati Barış

Tez Savunması Tarihi:

09.10.2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. SEYFETTİN ERŞAHİN danışmanlığında hazırladığım “19.yy Alman Oryantalizminde Hz. Muhammed Çalışmaları: A. Sprenger Örneği” adlı yüksek lisans tezimideki bilgilerin akademik kural ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 27.11.2023

Burak Kurt

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR	iii
ÖNSÖZ.....	iv
GİRİŞ.....	1
1. Araştırma Problemi (Sorun):	1
2. Metot:	4
3. Kapsam/Sınırlıklar:.....	5
4. Literatür:	6
I. BÖLÜM ALMAN ORYANTALİZMİ VE 19. YÜZYILDA HZ. MUHAMMED'E DAİR ÇALIŞMALARI	9
1. Oryantalizm Kavramı ve Tarihçesi.....	9
2. Alman Oryantalizm Tarihi.....	16
3. 19. Yüzyıl Alman Oryantalizminde Hz. Muhammed Çalışmaları	37
II. BÖLÜM ALOYS SPRENGER'İN HAYATI VE ÇALIŞMALARI.....	48
1. Sprenger'in Çocukluğu ve Gençliği	48
2. Sprenger'in Munster Kontu ile Tanışması.....	50
3. Sprenger'in Londra Dönemi	51
4. Sprenger'in Hindistan Dönemi	52
5. Avrupa'ya Dönüş:.....	60
6. İsviçre Yılları	62
7. Eserleri.....	66

III. BÖLÜM ALOYS SPRENGER'İN “HZ. MUHAMMED VE KUR'AN – BİR PSİKOLOJİK ARAŞTIRMA” ESERİNİN ANALİZİ.....	75
1. Mekke Hakkında Kısa Bilgi	78
2. Hz. Muhammed'in Gençliği ve Rahip Bahira ile Buluşması	80
3. İlk Vahiy	85
4. Nübüvvetin İlk Yılları.....	91
5. Kur'an'da Ahiret.....	94
6. Hz. Muhammed – Kısas-ı Enbiya İlişkisi.....	98
7. Kur'an'da Geçen Tehditler	103
8. Hz. Muhammed ve Mekkeli Müşriklerin İnancı	106
9. Peygamber'in Öğretmeni Kimdi?.....	111
10. Hz. Peygamber'in Medine'ye “Kaçışı”	121
SONUÇ.....	126
KAYNAKÇA	131
ÖZET	143
ABSTRACT	144

KISALTMALAR

DMG	Deutsche Morgenländische Gesellschaft
H.z.	Hazreti
S.O.S	Seminar für Orientalische Sprachen
vb.	ve benzeri
yy.	yüzyıl
ZDMG	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

ÖNSÖZ

Bu tez, Alman Oryantalizminin en önemli figürlerinden biri olan Sprenger'in Hz. Muhammed hakkındaki görüşlerine dair analiz sunarak literatüre yaptığı katkıları ve sınırlamaları tartışmayı hedeflemektedir. Sprenger'in Hz. Muhammed çalışmaları hem akademik hem de tarihsel açıdan büyük bir öneme sahiptir. Söz konusu araştırmalar Batı'nın İslam'ın temel kutsal metni olan Kur'an'ı tanınması ve yorumlanması yolunda önemli bir kaynaklık teşkil etmiştir.

Bu çalışma, Sprenger'in Hz. Muhammed hakkındaki görüşlerini derinlemesine anlamak ve değerlendirmek amacıyla yazılmıştır. Oryentalistlerin o dönemdeki yöntemleri, yaklaşımları ve çıkarımları hakkında bir fikir vermesi amaçlanmaktadır. Aynı zamanda genel olarak 19. yüzyılda Alman oryentalistlerin çalışmalarının nasıl şekillendiği ve dönemin politik, sosyal ve kültürel atılımlarıyla nasıl etkileşime girdiği de ele alınmaktadır.

Tezin hazırlanmasında çeşitli kaynaklar ve araştırmalar kullanılmıştır. Bunların yanı sıra oryantalizm ve Hz. Muhammed çalışmaları hakkında daha geniş bir perspektif sunmak amacıyla diğer oryentalistlerin çalışmalarına da atıfta bulunulmuştur.

Bu noktada üniversite hayatım boyunca bana daima yol gösteren ve yol göstermeye devam eden, verdiği bilgilerle ufku açan danışman hocam Prof. Dr. Seyfettin Erşahin'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu zorlu süreçte beni yalnız bırakmayan aileme ve dostlarıma şükranlarımı sunarım.

Burak Kurt, Ankara 2023

GİRİŞ

1. Araştırma Problemi (Sorun):

19. yüzyıl insanlık tarihi siyaset ve medeniyet açısından birçok köklü değişimin yaşandığı bir zaman dilimi olduğu görülmektedir. Bu asır içerisinde Batı dünyasının büyük devletleri emperyalist politikaları gereği birçok memleketi sömürgeleri hâline getirmiştir. Yine bu asır içerisinde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise imparatorlukların miadını doldurmaya başlamasıyla ülkelerin yönetim olarak peyderpey cumhuriyete geçmeleridir. Cumhuriyete geçiş sebepleri arasında 19. yüzyılın meydana getirdiği siyasi rekabet, bu rekabetin kızışarak 20. yüzyılın başlarında I. Dünya Savaşının fitilini ateşlemesi ve I. Dünya Savaşındaki paylaşımdan doğan öfkenin sebep olduğu II. Dünya Savaşı gösterilebilir.¹

19. yüzyıl Alman Oryantalizmi bahsi geçen siyasi ortamda etkisini ortaya koymuştur. Başta Fransa olmak üzere diğer Batılı ülkelere göre gelişmeleri geriden takip etmiş ve çoğu zaman da yöntem ve çalışma usulü bakımından diğer ülkelerden etkilenen konumda olmuştur. Ağırlıklı olarak Fransa'da, akademik düzeyde yürütülen çalışmalardan etkilenen Alman Oryantalizmi, etkilendiği kaynağa sadık kalmaya çalışmış, yerini üniversitelerde sağlamlaştırmak ve vazgeçilmeyecek bir bilim dalı hâline gelmek için uzun müddet mücadele vermiştir.²

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde akademik düzeyde sürdürülen oryantalist çalışmalar içerisinde *tarihselcilik (historizm)* akımı benimsenmeye başlanmıştır.

---

¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), XIV-XXIV

² Sabine Mangold Will, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft"-Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004), 50,118.

Tarihselcilik akımı doğrultusunda Doğu ve özellikle İslam Coğrafyası incelenmiş; Dört Halife Dönemi, Emevi ve Abbasilerin siyasi ve medeniyet tarihi, diğer İslam devletlerinin tarihleri, Endülüs Medeniyet Tarihi gibi birçok konu hakkında eserler kaleme alınmıştır. Hz. Muhammed'in peygamberliği, hayatı, kişiliği, yönetimi ve kararları yapılan çalışmalarda tarihsel bakış açısıyla incelenmiştir.³

Batı, İslam'ın ortaya çıkışından ve İslam ile Batı arasında ilk temasların kurulmasından itibaren Hz. Muhammed hakkında fikir edinmiş ve çalışmalar gerçekleştirmiştir. Batı dünyası açısından Hz. Muhammed, rakip bir dinin ve medeniyetin kurucusu olması dolayısıyla zaman zaman hakarete varan olumsuz yorumlara ve önyargılı yaklaşımlara hedef olmuştur. Oryantalizmin üniversitelerde, yani akademik seviyede ele alınmasıyla Hz. Muhammed hakkında öne sürülen bu görüşler ve iddialar daha akademik bir bakış açısı kullanılarak kanıtlanmaya çalışılmıştır.⁴

19. yüzyılın sonlarına doğru Alman Devleti, diğer Batı devletlerinin emperyalist siyasetini benimsemek suretiyle dünya coğrafyasında sömürge edinme yarışına girmiş; bu faaliyetler için zemin hazırlayacak, bilgi sağlayacak ve sömürge idealini meşrulaştıracak yönde akademik çalışmalara ve verilere ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyacı karşılamak için hâlihazırda söz konusu coğrafyalara yönelik çalışmaların ve bu konuda bilgi sahibi olan oryantalistlerin desteklenmesi uygun görülmüştür.⁵

---

³ Johann Fück, *Die Arabischen Studien in Europa, bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts* (Leipzig: Harrassowitz, 1955), 174-176.

⁴ Seyfettin Erşahin, "İslam Peygamberine Batı Oryantalizminin İndirgemeci Bakışının Arka Planı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 2 (Haziran 2013), 10; İbrahim Sarıçam - Seyfettin Erşahin, "Batı Oryantalizminin Hz. Peygambere Bakışı", *Eskiye* V (05 Mayıs 2007), 5-21.

⁵ Remzi Avcı, *Alman Oryantalizmi: Carl Heinrich Becker ve Martin Hartmann Örneğinde Osmanlı Toplum ve Siyaset Söylemi* (Mardin, 2018), 48-50.

Üniversite bünyesindeki çalışmalar nicelik itibarıyla yeterli görülmeyerek bu alanda amaca uygun çalışma yapılması yönünde “Hamburgisches Kolonialinstitut” (Hamburg Sömürge Enstitüsü) ve Berlin’de “Seminar für Orientalische Sprachen” (Doğu Dilleri Enstitüsü) gibi özel enstitüler ve dergiler kurulmuştur. Bu enstitüler yeri geldiğinde devlete politik hamleleri için öneride bulunacak, yeri geldiğinde de yapılan politik hamleleri değerlendirecekti. En önemli faydalarından biri ise sömürge topraklarında yaşayanların dini, kültürü, adetleri, dili ve yaşamı gibi saha bilgisi gerektiren konular hakkında malumat sağlaması olacaktı.⁶

Siyaset ile alenen iç içe olan bu dönem oryantalizmi 20. yüzyılın önemli yazarlarından Edward Said tarafından açıkça eleştirilmiştir. Edward Said oryantalizmi, siyasetin etkisi altında olan bir bilim dalı olarak tanımlamış; Batı’nın Doğu hakkındaki araştırmalarında daima önyargılı, kendini üstün gören ve üstünlüğünün Doğu’yu hâkimiyet altına alma hakkını doğurduğuna inanan tavrını eleştirmiştir.⁷

Çalışmada ele alınan Aloys Sprenger, yukarıda sayılan faktörlerin tamamına uyan bir oryantalist olmasının yanında Hz. Muhammed hakkında yaptığı çalışmalarla Batı dünyasında oluşan algıyı büyük ölçüde etkileyen bir isimdir. Aloys Sprenger, temel oryantalist eğitimini Almanya’da almış, ardından Avrupa’nın muhtelif şehirlerinde sürdürdüğü eğitimini tamamladıktan sonra “Doğu-Hindistan Şirketi”nin görevlisi olarak Hindistan’a gitmiş ve uzun yıllar orada “uygulamalı/pratik” oryantalist olarak İngiliz Devleti için hizmetlerde bulunmuştur.⁸

---

⁶ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 264-265.

⁷ Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Vintage Books, 1979), 3-4.

⁸ Consantin von Wurzbach, “Sprenger, Alois”, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. (Viyana: Kaiserlich-Königliche Hof-und Staats-Druckerei, 1878), XXXVI/261.

Sprenger'in edindiği özel el yazma eserlerinden oluşan kütüphanesi Avrupa'nın sayılı kütüphaneleri arasında sayılmaktadır. Kaynak açısından ciddi bir çeşitliliğe sahip olan *Hz. Muhammed'in Öğretisi* adlı üç ciltlik eseri ve hayatının sonuna doğru kaleme aldığı *Hz. Muhammed ve Kur'an – Bir Psikolojik Çalışma* adlı kitabı büyük etki yaratmıştır.⁹

Sprenger'in görüşleri hakkında Türkiye'deki akademik camiada bir fikir oluşsa da Hz. Muhammed tasavvuru detaylı bir şekilde ele alınmamış, kullandığı provokatif dil ise yine detaylıca incelenmemiş ve karşı görüş ortaya konulmamıştır.

2. Metot:

Çalışmada bilimsel tarih metodu izlenecektir. Bu bağlamda daha ziyade literatür taraması yapılacak, bilgiler, belgeler ve kayıtlar eleştirel bir yaklaşımla tarafsızlık ve objektiflik ilkesine uygun bir şekilde incelenecektir.

Kavramsal olarak Oryantalizm, Almanya ve Türkiye'deki kaynaklarda yer alan görüşler dikkate alınarak genel bir çerçeve içinde sunulmaya çalışılacaktır.

Birinci bölümde oryantalizm kavramı ve oryantalizmin genel tarihi kısaca incelendikten sonra Alman Oryantalizm tarihi ekseriyetle Alman kaynaklarından (oryantalistlerin görüşleri, üniversite kayıtları vb.) edinilen bilgilerle kısaca özetlenecektir. 19. yüzyıl Alman oryantalistlerinin Hz. Muhammed hakkındaki düşünceleri bazı önemli oryantalistlerin bizzat kitaplarından elde edilen bilgilere binaen aktarılmaya çalışılacaktır.

---

⁹ Ursula J. Neumayr, "Heimat in der Fremde - Leben und Werke des Tirolers Aloys Sprenger (1813-1893)", *Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum* 79 (1999), 141,150.

İkinci bölümde, çalışmada kitabı incelenecek olan Aloys Sprenger'in hayatı Türkçe literatürde yeterli bilgi bulunmamasından dolayı daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu yapılırken de birincil kaynaklardan (kendi mektupları, yazıları) ve adına yazılan kitaplardan istifade edilecektir.

Üçüncü bölümde ise bir önceki bölümde kısaca aktarılan 19. yüzyıl Alman oryantalistlerinin Hz. Muhammed hakkındaki görüşleri üzerinden Sprenger örneği ele alınarak detaylı bir analiz gerçekleştirilecektir.

Sonuç bölümünde de tezin ana argümanları özetlenip Sprenger'in Hz. Muhammed çalışmalarının akademik alandaki etkisi ve değeri ele alınacaktır. Ayrıca bu çalışmanın Hz. Muhammed hakkındaki genel algıları ve önyargıları nasıl etkileyebileceği üzerinde de durulacaktır.

3. Kapsam/Sınırlıklar:

Teze başlanmadan önce yapılan literatür taramasında Sprenger hakkında ulaşılabilen Türkçe kaynakların sayıca yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

Kaynaklar bir araya getirildikten sonra mevcut eserlerin çoğunluğunun eski Alman alfabesine göre yazıldığı görülmüş, verimli bilgi edinmek amacıyla eski Alman alfabesi öğrenilmiştir.

Araştırma konusu olan 19. yüzyıl Alman Oryantalizm tarihinde özellikle üniversitelerdeki faaliyetler ve dönemin siyasi gelişmeleri hakkında detaylı bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Özellikle son bölümde ele alınan “*Mohammed und der Koran – Eine psychologische Studie*” eseri eski Alman alfabesinden yeni Alman alfabesine çevrilmiş

ve daha sonra gerekli okumaların yapılmasıyla ilgili kısımların Türkçe'ye aktarımı sağlanmıştır.

Aloys Sprenger'in diğer üç ciltlik eseri olan “*Das Leben und die Lehre des Mohammed*” (*Muhammed'in Hayatı ve Öğretisi*) kitabına yeri geldikçe değinilmiş ancak bu eserin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi çalışmanın kapsamını aşacağından dolayı bir önceki zikredilen eserin incelenmesiyle çalışma sınırlandırılmıştır.

4. Literatür:

Johann Fück, Avrupa'da gerçekleşen oryantalizm çalışmaları hakkında genel bir bakış açısı sağlayan *Die Arabischen Studien in Europa*¹⁰ eserini telif etmiştir. Eserinin ön sözünde Avrupa'da gerçekleşen çalışmaların öneminden bahsettikten sonra kronolojik bir şekilde İtalya, Almanya, Fransa, Avusturya, İsviçre ve İskandinav Ülkelerindeki çalışmalar ve bu çalışmaları gerçekleştiren şahıslar hakkında bilgi vermiştir. Bunun yanında oryantalizm tarihi içerisinde farklı akım ve fikirlerden ayrıca bahsetmiştir.

Rudi Paret, Theodor Nöldeke'den sonra Alman Üniversitelerinde çalışmalarda bulunan Oryantalistler hakkında *Arabistik Und İslamkunde An Deutschen Universitäten* adlı kitabında bilgi vermiştir.¹¹ Paret, oryantalizm ve kısa tarihi hakkında genel bir bilgi verdikten sonra ağırlıklı olarak 20. yüzyılda Alman Üniversitelerinde gerçekleşen oryantalizm çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Paret bu bilgileri aktarırken yazılan eserleri Kur'an, hadis, fıkıh, tarih, coğrafya, edebiyat, gramer gibi birçok bölümlere ayırıp, bu bölümler altında eserin ismi ve telif eden şahsı belirtmiştir.

---

¹⁰ Fück, *Die Arabischen Studien in Europa, bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts.*

¹¹ Rudi Paret, *Arabistik und İslamkunde an Deutschen Universitäten, Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke* (Wiesbaden: Steiner Wiesbaden, 1966).

Sabine Mangold Will tarafından kaleme alınan “*Eine ‘weltburgerliche Wissenschaft’*”: *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*¹² isimli eserde 19. Yüzyıl Alman Oryantalizmi birçok açıdan incelenmiştir. Eserde Almanya’da gerçekleşen oryantalizm çalışmalarının süreci geniş bir şekilde ele alınmıştır. Will, ilk dönemlerde ilahiyat alanının yardımcı bir dalı olan doğu çalışmaların zaman içerisinde ilmi potansiyeli fark edilmesiyle filolojik çalışmaların yoğunlukla yürütüldüğü bir alana evrilmesi ve 19. yüzyılda siyasi faktörlerinde dhili ile oryantalizm alanının günümüz halini almasının sürecini aktarmaktadır.

Aloys Sprenger’in hayatı hakkında bilgi edinmek için birçok mektupları, yazıları ve eserleri incelenmiştir.

Aloys Sprenger’in Hz. Muhammed hakkındaki görüşlerini analiz etmek için “Mohammed und der Koran – Eine psychologische Studie”¹³ eseri incelenmiştir. Sprenger bu eserini 1889 yılında, yani ölümünden 4 yıl önce Almanya’nın Heidelberg şehrinde yazmıştır. Araştırmaya tabi bu tutulacak eser, Sprenger’in hayatının son döneminde kaleme aldığı eserler arasında olduğu için onun meselelere dair bakış açısını net bir şekilde yansıtması bakımından önem arz emektedir. Sprenger eserinde Hz. Muhammed ile ilgili bir iddia ortaya atmakta ve bu iddiasını âyetler ile desteklemeye çalışmıştır. Sprenger eserinde Hz. Muhammed’i tıbbi ve psikolojik açıdan incelemeye çalışmıştır.

Aloys Sprenger’in ilk cildini Hindistan’da yazdığı ve daha sonra Almanya’da c cilt olarak tamamladığı “*Das Leben Und Die Lehre Des Muhammad - Nach Bisher Grösstentheils Unbenutzten Quellen.*” eseri, Alman oryantalizmin Hz. Muhammed

---

¹² Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert.*

¹³ Aloys Sprenger, *Mohammad und der Koran. Eine psychologische Studie* (Hamburg, 1889).

hakkında ortaya koyduğu kapsamlı çalışmalardan biri olarak kabul edilir. Sprenger'in en önemli eseri olarak kabul edilen bu çalışmada Mekke'nin önemi ve Mekke'de bulunan kabileler hakkında bilgi verildikten sonra, Hz. Peygamber'in doğumundan ölümüne kadar yaşadıkları biyografik bir şekilde aktarılmıştır. Sprenger eserin isminde de belirttiği üzere çalışmasında o güne kadar kullanılmamış kaynakları değerlendirdiğini söylemiştir.

Norbert Mantl tarafından 1993 yılında Aloys Sprenger'in 100. ölüm yıldönümü anısına hazırlanan "*Aloys Sprenger - Der Orientalist und Islamhistoriker aus Nassereith in Tirol - Sein Leben und seine Werke.*" eserinde Sprenger'in hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

İbrahim Sarıçam, Mehmet Özdemir ve Seyfettin Erşahin tarafından ele alınan "*İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*" eserin giriş bölümünde oryantalizm hakkında kısa bir değerlendirme ardından Batı dünyasının Hz. Muhammed'e yaklaşımları ve çalışma metotları aktarılmış, toplam sekiz bölümde oryantalistlerin Hz. Muhammed hakkında farklı konulara yaklaşımları ve etkileri hakkında bilgi verilmiştir.

Deutsche Morgenländische Gesellschaft'ın (DMG) yani Alman Doğu Toplumunun 1847 yılından günümüze kadar yayınladığı "*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*" (ZDMG) dergisi Alman oryantalistlerin çalışmalarını yayınladıkları, fikir alışverişi sağladıkları, birbirlerine reddiye yazdıkları bir yayın organı olmuştur. Aloys Sprenger bu dergide yaklaşık 38 makale yayınlayarak farklı konular hakkında yazılar yayınlamış, görüş ve fikirlerini aktarmıştır. Dergide Doğu dünyası ile ilgili konu ve zaman fark etmeksizin makaleler bulunmakta. ZDMG böylece İngiliz oryantalistlerin daha önce doğu hakkında yayınladıkları bir takım dergileri örnek almıştır.

I. BÖLÜM

ALMAN ORYANTALİZMİ VE 19. YÜZYILDA HZ. MUHAMMED'E DAİR ÇALIŞMALARI

1. Oryantalizm Kavramı ve Tarihçesi

Oryantalizm kelimesi, Latince “doğan güneş, doğu ve Doğu ülkeleri” anlamına gelen *orient* kelimesinden türemiştir.¹⁴ Arapça karşılığı olan *istişrak* kelimesi de yine “şera-ka (güneş doğdu)” fiilinden türeyip şark (doğu) ve Meşrik (Doğu) kelimeleriyle aynı köke sahiptir.¹⁵ Oryantalizmin birçok farklı tanımı yapılmakla birlikte temel çalışma alanı itibarıyla Müslüman Doğu özelinde Doğu toplumlarının dillerini, kültürlerini, sanat eserlerini, tarih ve coğrafyalarını Batılı bir bakışla inceleyen ve kritize eden bilim dalı olarak ifade edilmiştir. Bu çalışmaları yürüten kimselere *oryantalist*, Arapça karşılığıyla *müsteşrik* denilmiştir.¹⁶ Tarihi seyir içinde oryantalist kelimesinin yazılı eserlerdeki kullanımı incelendiğinde kelimeye yüklenen anlamın zamanla değiştiği görülmüştür. Nitekim 1683 yılında bir kişiye oryantalist dendiğinde o kişinin Doğu yahut Yunan kilisesine mensup olduğu anlaşılırken, 1691 yılında oryantalist denildiğinde birkaç Doğu dilini bilen kişiler kastedilmiştir. *New Oxford Dictionary*'e göre ise Doğu dilleri ve edebiyatına hâkim olan kişiye “oryantalist” denilmiştir.¹⁷ Merkez Avrupa için Doğu aynı zamanda Slav dünyasını da kapsadığı için *Orient* coğrafi olarak güneydoğu bölgesini de içermektedir. Bunun sebebi Orta Çağ'da ve daha önceki dönemlerde Akdeniz'in

---

¹⁴ Türk Dil Kurumu (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), “Türkçe Sözlük”, II/1702; Sinan Kabağaç - Erdal Alova (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1995), “Latince Türkçe Sözlük”, 412.

¹⁵ Serdar Mutçalı (İstanbul: Dağarcık, 2012), “Arapça-Türkçe Sözlük”, 441-442.

¹⁶ İbrahim Sarıçam, Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru* (Ankara: Nobel Yayınları, 2011), 1.

¹⁷ Arthur John Arberry, *British Orientalists* (William Collins of London, 1943), 8.

dünyanın merkezi kabul edilmesi ve bu merkez esas alınarak yönlerin tayin edilmesidir. Güneydoğu denildiğinde Akdeniz'e göre güneydoğu yani Orient bölgesi anlaşılmıştır. Müslümanların fetihler yoluyla Arap Yarımadasındaki hâkimiyetlerini Mısır, Güney Afrika hatta Mağrib, yani güneşin battığı coğrafyalara genişletmesiyle birlikte artık o bölgeler de Orient kapsamına girmiş ve oryantalizmin konusu olmuştur.¹⁸

Oryantalizmin doğuşu ve gelişim sürecinin anlaşılması bu kavramın dönemler hâlinde ele alınmasıyla mümkündür. Ancak bu dönemlerin tasnifinde farklı yaklaşımlar olduğu gibi oryantalizmin başlangıç tarihi hakkında da farklı kanaatler mevcuttur.

Bir tasnife göre oryantalizm üç döneme ayrılmaktadır: İlk dönem, Antik Çağ'dan Aydınlanmaya kadar ki zaman dilimini kapsamaktadır. Bu ayrıma göre Doğu ile Batı dünyası arasındaki sınır Antik Çağ'dan itibaren oluşmaya başlamış ve günümüze kadar süregelmiştir. Batı'yı temsil eden medeniyetler Antik Yunan, Roma ve Haçlı devletleri iken Doğu'yu temsil eden medeniyetler Pers ve İslam medeniyetleri olmuştur ve üstün, akılcı Yunan/Roma Medeniyeti, hırslı Asya toplumlarına galip gelmiştir. İslam'ın Asya'da genişlemesi ve Pers Medeniyetinin yerine geçmesiyle birlikte Batı'nın karşısında rakip olarak İslam Medeniyeti kalmıştır.¹⁹

Aydınlanmadan Modern Döneme kadar ki zamanı içeren ikinci dönem, bir hazırlık dönemi olarak değerlendirilmiştir. Rönesans ve Reform hareketleri ile Doğu hakkındaki çalışmalarda kilise etkisi görünürde azalmış, coğrafi keşifler artmıştır. Batılı seyyahlar ilk Doğu gezilerini gerçekleştirmiş ve Doğu hakkındaki ilk romanlar kaleme alınmıştır. Osmanlı'nın Akdeniz, İpek ve Baharat yolları gibi önemli ticaret yollarının

---

¹⁸ Paret, *Arabistik und İslamkunde an Deutschen Universitäten, Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*, 4.

¹⁹ W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Fuat Köprülü (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 3-4.

hâkimi olması Kıta Avrupası devletlerini coğrafi keşiflere zorlamıştır. Bu keşifler sonucu Hollanda, Portekiz ve İngiltere gibi devletler, başta Afrika olmak üzere Uzak doğu ve Amerika’da ilk kolonilerini kurmaya başlamışlardır. 16, 17 ve 18. yüzyılda İslam Medeniyetinin bilgi birikiminden faydalanan Batı, sömürge faaliyetlerinin sağladığı imkânla oryantalist çalışmalarını hızlandırmıştır. Yine bu dönemde sömürge bölgelerinden büyük miktarda el yazması eserler toplanmış, toplanan bu eserler 19. yüzyılda oluşacak oryantalizm çalışmalarına malzeme sağlamıştır.²⁰

Kilisenin, şahısların ya da kurumların gayretiyle ilerleyen oryantalist çalışmalar, Napolyon’un 1798 yılında Mısır’a girmesiyle birlikte siyasetin müdahale alanında yer edinecek bir boyuta geçmiştir. Burada gerçekleşen çalışmalar diğer Avrupa ülkelerindeki oryantalist çalışmalara örnek teşkil etmiştir. Yine 19. yüzyılda Avrupa ve Amerika’da Doğu hakkında çalışmalar yapmak amacıyla birçok dernek kurulmuş, dergiler basılmış, eserler telif edilmiştir. 19. yüzyılda oryantalizm kendi başına birçok disiplini içeren bir bilim hâline gelmiş; ilahiyat, edebiyat, filoloji, sosyoloji, antropoloji, iktisat gibi bilim dallarına malzeme sağlamıştır. Sosyal bilimcilerin karşılıklı etkileşim içindeki bu bilimlerin sunduğu bilgilerden ulaştıkları fikir, yargı ve çıkarımlarından siyaset de sömürge faaliyetlerinde yararlanmışlardır. 19. yüzyıldan II. Dünya Savaşı’na kadar oryantalist çalışmalara Fransa ve İngiltere öncülük ederken, savaştan sonra bu alanda egemenlik Amerika’ya geçmiştir. Ancak Doğu’ya bakış açısında bir değişim söz konusu olmamıştır.²¹ Bu dönemdeki oryantalistlerin çalışmalarını üç ana bölümde ele alabiliriz;

---

²⁰ Paret, *Arabistik und İslamkunde an Deutschen Universitäten, Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*, 4-6.

²¹ Edward W. Said, *Oryantallizm Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, çev. Nezh Uzel (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1998), 15.

1. Müslümanların sosyal tarihini inceleyenler (H.A.R. Gibb, H. Bowen, W. M. Watt). 2. İslami kaynaklar hakkında çalışma yapanlar (F. Rosenthal, J. Schacht, A. J. Arberry). 3. Diğer dinlerin yanısıra mukayeseli olarak İslam dini hakkında çalışma yapanlar (A. Abel, W. Fischel, L. Gardet).²²

Edward Said'e göre oryantalizmi üç farklı şekilde tanımlayabiliriz. Birinci tanıma göre oryantalizm Batılı düşünürlerin Doğu hakkında yürüttükleri çalışmanın genel adıdır. Diğer tanıma göre ise oryantalizm, Doğu hakkında araştırma yapan, eser telif eden, fikir belirten, düşünen ve ders veren kişi anlamında kullanılmıştır. Son tanım ise 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve Batı'nın bütün kurumlarıyla, benzetmeleriyle, tavrıyla, öğreti ve beyanatlarıyla yani kısacası tüm çalışmalarıyla Doğu üzerinde hedefledikleri bir hâkimiyeti sağlayacak oryantalizm anlayışını ortaya koymuştur. Buna göre oryantalizmin, Doğu'yu siyaset, sosyoloji, bilim, hatta hayal gücü gibi tüm alanlarda yönetmek gayesine hizmet edecek şekilde sistemleştirilmiş bir disiplinden farklı olmamıştır.²³

Said, oryantalist ideolojiyi benimsemiş ve bu ideolojiye göre yargı oluşturmayı da ikiye ayırmıştır. "Açık Oryantalizm" diye adlandırdığı ayırımı kişi bilinçli bir şekilde Doğu'nun toplumu, edebiyatı, tarihi, sosyolojisi gibi alanlarda çalışma ve görüş ortaya koymuştur. Ancak Said'in "Gizli Oryantalizm" dediği ayırımı oryantalizmin kişide bilinçsiz bir şekilde Doğu'ya dair her alanda (din, siyaset, aile hayatı, kültürel yapı vb.) oluşturduğu fikirler, hayaller, fanteziler, arzular vardır. Kişi bilinçsiz veya kasten bu düşünme şeklini/ideolojiyi benimser ve Doğu hakkındaki çıkarımlarını bu çerçevede geliştirir. Said'e göre pek çok Batılı yazar ve düşünürün (akademisyen, seyyah, edebiyatçı

---

²² Şevket Yıldız, *Oryantalizm ve İslam Tarihine Oryantalist Yaklaşımlar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2002), 16-34.

²³ Said, *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, 12-14.

vb.) yanı sıra Renan'dan Marks'a kadar birçok ideolog, Lane ve Sacy gibi yazarlar, Flaubert ve Nerval gibi sanatçılar da bu tuzağa düşmüştür.²⁴ Elbette Sacy ve Renan gibi figürlerin görüşleri kesin bir biçimde “gizli oryantalizm” altında değerlendirilmemelidir. Said oryantalist görüşü benimseyen yazarların çalışmalarında belli bir usule göre ürün verdiklerini savunmuştur. Buna göre oryantalist mantığa göre yapılan çalışmalarda daima kendini belli eden bir tarz vardır ve düşünürlerin Doğu'nun ne olduğu veya olması gerektiği hakkında daima kesin görüşleri mevcuttur. Ayrıca bu şablonun dışına çıkanlar, yani alternatif bir Doğu anlayışını sergileyenler eleştirilmiştir. Oryantalist bakış anlayışı zamanın ihtiyaçlarına göre daima güncellenir ve o an ihtiyaç ne ise oryantalizme dâhil edilir, buna göre temsiller ve modeller üretilir.²⁵

Said'in oryantalistlere bakış açısını şu cümle özetlemektedir: “...*Bu nedenle her Avrupalı, Doğu hakkında söyleyebileceği her şeyde, dolaylı olarak bir ırkçı, bir emperyalist ve neredeyse tamamen etnosentriktir.*”²⁶

Oryantalist bakış açının Doğu hakkında ürettiği ve çalışmalarını üzerine inşa ettiği ön kabullere bakacak olursak, Batı kendini Doğu ile şu şekilde kıyaslamıştır:

Oryantalist ideolojinin Doğu'ya bakış açısı²⁷

<u>Batı Dünyası</u>	<u>Doğu Dünyası</u>
Rasyoneldir.	Rasyonel olmayandır.
Aktiftir, yetenekli ve yenilikçidir.	Pasif, yeteneksiz ve taklitçidir.
Dinamik ve değişiktir.	Sabit ve değişmeyendir.

²⁴ Said, *Oryantallizm Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, 281-282.

²⁵ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Metis, 1999), 286.

²⁶ Said, *Orientalism*, 204.

²⁷ John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015), 23.

Medenidir.	Barbardır.
Bilimseldir.	Gelenekçidir.
Akıl odaklıdır.	Beden odaklıdır.
Duyarlı ve mantıklıdır.	Duygusal ve mantıksızdır.
Disiplinli ve düzenlidir.	Tembel, dengesiz ve doğaldır.
Dürüst ve anlayışlıdır.	Ahlaksız ve anlayışsızdır.
Demokrat ve hürdür.	Despotluk ve kölelik hâkimdir.
Ekonomik olarak ilerlemeci.	Ekonomik olarak durağandır.

Batı dünyasının Doğu hakkındaki çalışmalarının tarihi gelişimine bakıldığında, 636 yılında Yermük Savaşı ile Müslümanların Hristiyanlarla ilk kez doğrudan temas kurmasıyla birlikte ilmî çalışmaların başlangıcı 8. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Bu çalışmalara birkaç örnek verecek olursak, 749 yılında ölen Yuhanna ed-Dimaşki'nin *E Page tes Gnoseos (Bilginin Kaynağı)* eseri bu kapsamda değerlendirilmiştir. Hristiyan azizi olan ve İslam topraklarında yaşayan, dolayısıyla İslam'ı ve Müslümanları tanıyan Yuhanna bu eserinde Hz. Peygamber'i sapkınlık ve yalancılık ile itham etmiştir.²⁸ Diğer bir örnek ise 10. yüzyılda Endülüs'e giden rahiplerin çalışmalarıdır. Bu rahiplerin en önemlilerinden biri Endülüs medreselerinden mezun olan ve Batıya döndüğünde Roma kilisesine Papa seçilen Jerbert de Oraliac'dır. Jerbert, Pierrele Aénere ve Gerard de Grémone ile birlikte Endülüs'ten döndüklerinde İslam âlimlerinin kitaplarını neşretmeye başlamışlardır. Bunun yanında 11. yüzyılda kurulan Padua Medresesi gibi enstitülerde Arapça üzerinde araştırmalar yapılmış, Arapçadan Latinceye çevrilen Müslüman âlimlerin eserleri manastırlarda Arapça dersi yanında okutulmaya

²⁸ Ömer Faruk Harman, "Yuhanna ed-Dimaşki", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), XLIII/580-582.

başlanmıştır.²⁹ Mezkûr çalışmaların oryantalistin başlangıcı olarak kabulüne dair farklı görüşler mevcuttur. Alman oryantalist Rudi Paret bu konu hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Oryantalizmin gelişim tarihine basitleştirmeden dönüp bakıldığında, Arapça çalışmalarının (Arabistik) ve İslami çalışmaların (İslamkunde) başlangıcınının 12. yüzyılda olduğu söylenebilir. Ayrıca 1143 yılında başrahip Petrus Venerabilis von Cluny'nin yönetimi altında Kur'an ilk defa İspanyol topraklarında Latinceye çevrilmiştir. Yine 12. yüzyıla ait ilk Latince-Arapça sözlüğün bu dönemde hazırlandığı görülmektedir. 13/14. yüzyılda Mayorka doğumlu Raymunds Lullus'un üniversitelerde Arapça doçentlik kadrosu için verdiği çabalar ayrıca gözlenmektedir. Kendisi de Arapçayı Mağribî bir köleden öğrenmiştir. Ancak tüm bu ve sonraki yüzyılda gösterilen çabaların altında misyonerlik amacının var olduğu görülmektedir. Nitekim temel hedef Müslümanlarla kendi dillerinde diyalog kurularak İslamın tutarsızlığına ikna edilip, Hristiyanlığa kazandırılması olmuştur.”

Paret'e göre Doğu hakkındaki oryantalist çalışmaların başlangıcı 12. yüzyılda bulunabilir. 13 ve 14. yüzyılda Avrupa'nın farklı üniversitelerinde Arapça kürsüleri, bu meyanda 1312 yılında Viyana Konseyinin kararıyla Roma, Paris, Oxford, Bologna ve Salamanca üniversitelerinde Arapça dil kürsüleri kurulmuştur.³⁰

Özetle İslam'a dair çalışmalar yürüten oryantalistleri üç ana gruba ayırmak mümkündür;

---

²⁹ Mustafa Sibai, *Oryantalizm ve Oryantalistler, yararları-zararları*, çev. Mücteba Uğur (İstanbul: Beyan, 1993), 34-35.

³⁰ Paret, *Arabistik und İslamkunde an Deutschen Universitäten, Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*, 2-4.

- A) Montgomery Watt, Hamilton Gibb, Howard Bowen, Jacques Berque ve Maxime Rodinson gibi İslam toplumunun sosyal tarihini ele alan oryantalist bilim insanlarının olduğu grup.
- B) Kelam, fıkıh, hadis, tasavvuf, tefsir ve İslam felsefesi alanlarında çalışma yapan İgnaz Goldziher, Franz Rosenthal, Henri Laoust, Arthur John Arberry ve Louis Gardet gibi oryantalistler.
- C) İslam'ı diğer dinler ile mukayeseli olarak çalışın James Sweetman, Walter Fischel ve Shlomo Dov Goitein gibi oryantalistler.³¹

2. Alman Oryantalizm Tarihi

1800-1950 yılları arasında Batılı yazarların Orta Doğu hakkında yazdıkları eserlere bakıldığında bölgeye ilgilerinin hayli arttığı görülmüştür. 150 yıllık bu dönemde Orta Doğu hakkında yazılan eser sayısınının 60.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.³² Şüphesiz bu artış Batılı devletlerin Doğu toplumları üzerinde kurmaya çalıştığı siyasi ve iktisadi hâkimiyet emeliyle alakalıdır. Öyle ki bu çalışmalar çoğu zaman Batılı devletlere bilgi sağlayarak bu devletlerin Doğu'ya hükmetme amaçlarına destek vermiştir.³³

Edward Said Alman oryantalizminin -isteyerek veya istemeyerek- genel olarak Avrupa'nın, daha sonrasında da Amerika'nın ekonomik ve siyasi çıkarlarına hizmet ettiğini söylemiştir.³⁴ Edward Said'in bu söylemine 20. yüzyıl Alman oryantalistleri: "Hiçbir üniversitede Doğu araştırmaları, bu kadar sağlam köklere sahip değildi ve İngiliz, Amerikan ve Fransız bilim insanlarının Alman Doğu Bilimleri merkezlerinde (Halle,

---

³¹ Şevket Yıldız, *Oryantalizm ve İslam Tarihine Oryantalist Yaklaşımlar*, 34.

³² Said, *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, 279-280.

³³ Mehmet Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", *İslamiyat I* (2000), 11-31.

³⁴ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 15.

Göttingen, Leipzig ve daha sonra Berlin) eğitim almaları da tesadüf değildir.” sözleriyle karşı çıkmıştır.³⁵

Alman oryantizmi, oryantist değil, “oryantalistik” çalışmalar yürüttüğünü savunmaktadır. İki kavram arasındaki farkı ise oryantistik çalışmaların, 19. yüzyıl oryantizminin yapmış olduğu gibi İslam dünyasını küçümseyici bir tavırla yaklaşmaması belirlemiştir. Orientalistik; Doğu ülkelerinin din, dil, tarih, edebiyat ve kültürünün incelenmesiyle ilgilenen, hemen hemen her üniversitede okutulan, akademik ve bilimsel bir disiplindir. Rudi Paret, oryantistlerin akademide yürüttükleri çalışmaların bilimsel metotlara uygun olarak objektif bir yaklaşımla gerçekleşip bilgi edinme amacıyla yürütüldüğünü söylemiştir. Paret, İslam-Arap dünyasında da benzer niyetle Hristiyan-Batı dünyası hakkında kurumsal düzeyde çalışmalar yapılmasını temenni etmekte ve bu çalışmalara “okzidentalistik” denilmesini tavsiye etmiştir. Bunun yanında Paret, bu düşünceyi paylaşan az sayıda Müslüman düşünürün bulunduğunu, Müslüman çevrelerde Batı dünyası hakkında savunmacı ve polemikçi bir anlayışın hâkim olduğunu söylemiştir.³⁶ Said, Paret gibi düşünürlerin savunduğu akademik ve objektif oryantistik çalışmaların, Doğu hakkında küçümseyici bir tavır içeren oryantist bakış açısının oluşmasına malzeme sağladığını iddia etmiştir.³⁷

Almanya’da Doğu çalışmalarının genel tarihine bakıldığında Alman üniversitelerinde çalışmaların başlangıcının 15. yüzyıla kadar götürüldüğü görülmüştür. Ancak asıl ilgi reform döneminden sonra ortaya çıkmıştır ve bu çalışmaların çoğu Protestan üniversitelerinde gerçekleşmiştir. Katolik üniversiteler Doğu çalışmalarını

---

³⁵Felix Wiedemann, “Orientalismus” (ZZF - Centre for Contemporary History: Docupedia, 2021), 17-18.

³⁶ Paret, *Arabistik und İslamkunde an Deutschen Universitäten, Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*, 3-6.

³⁷ Said, *Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları*, 27-29.

genellikle ihmal etmişlerdir. Yürütülen çalışmaların içeriği ise ağırlıklı olarak Doğu dilleri hakkında olmuştur. Bu okullarda başta İbranice olmakla üzere Aramice, Keldanice ve Arapça eğitimi verilmiş, Arapça ise İbranice öğrenimi sırasında destekleyici bir dil olarak öğretilmeye çalışılmıştır. Dil derslerinin asıl amacı diller hakkında temel bilgiler verildikten sonra İncil tefsirine yoğunlaşmaktır. Eski Ahit'in dili olan İbranice doğal olarak o dönemde doğu çalışmalarının temel odağını oluşturmuştur.³⁸

H. Ewald bu dönemlerde oryantalist çalışmalar yürüten kişiler için: “*İbranice ve Aramice dillerini bilen kişiydi,*” demiş, ayrıca Arapça eğitiminin bu çalışmalardaki konumu için “*Arap dili sadece İncili anlama noktasında fayda sağladığı için öğreniliyordu.*”³⁹ cümlelerini kullanmıştır. Nitekim 1800 yılı öncesine kadar doğu hakkında çalışmalar yürütenlerin görevleri dil eğitmenliği ve müfessirlik olmuştur. Yayınlanan eserlerin çoğunluğunu da gramer kitapları, eğitimde kullanılacak ders kitapları ve yapılan eklemelerle eski eserlerin özetleri oluşturmuştur. Doğu dilleri hakkındaki çalışmalar ilahiyat alanıyla sınırlı kaldığı sürece, kullanılan eğitim materyalleri de hep aynı kalmıştır. Örneğin Arap dili için Hollandalı Jacob Golius'un yazdığı (1596-1667) *Lexicon Arabico-Latinum* 1820 yıllarına kadar kullanılmıştır. Aynı şekilde Sacy'nin 1810 yılında yayınlanan *Grammaire Arabe* eserinden önce Thomas Erpenius'un (1584-1624) yazdığı *Grammatica Arabica* eseri uzun yıllar ders kitabı olarak kullanılmıştır. Ayrıca derslerde İbranice İncil'in yanında Kur'an ve hadis metinleri de incelenen temel metinleri oluşturmuştur.⁴⁰ Bunlara 17. yüzyılda felsefe, tıp ve Arap

---

³⁸ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 29-30.

³⁹ Heinrich Ewald, “Plan dieser Zeitschrift”, *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* I (Göttingen 1837), 3.

⁴⁰ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 30.

gramercilerin metinleri eklenmişse de doğu medeniyeti üzerine çalışmalarda İncil'i merkeze alarak ilahiyat alanına yoğunlaşanların çoğu bu konularla ilgilenmemişlerdir.⁴¹

17. yüzyıla gelindiğinde Almanya'da Arapçayla ilgilenen ilahiyatçıların çoğunluğunun kısıtlı imkânlardan dolayı yurt dışına çıkmak zorunda kaldığı görülmüştür. Yurt dışında rağbet gören şehirlerin önde gelenlerinden biri de Hollanda'nın Leiden şehri olmuştur. Ticari faaliyetlerden dolayı Doğu dünyası ile daha yakından ilgilenen Hollanda'da oryantalist çalışmalar diğer Avrupa ülkelerine nazaran daha ilerdeydi.⁴²

18. yüzyılın başlarında ise Almanya'da Aydınlanmanın ortaya çıkardığı ve teşvik ettiği yeni bakış açısı ile sayıları artan Doğu seyahatnameleri vasıtasıyla toplumun eğitilmiş kısmında Doğu dünyasının edebiyatı, tarihi ve bilimsel ilerlemeleri hakkında ilginin arttığı gözlenmiştir. Üniversite camiası dışında gelişen bu ilgi farklı sanatsal alanlarda etkisini göstermiştir. Örneğin Antoine Galland'ın (1646-1715) ilk *Binbir Gece Masalları* tercümesi Batı'nın Doğu'ya dair egzotik yönelimini tatmin etmeye yetmiştir. Fransızcanın ve Fransız Medeniyetinin Avrupa kültürünü belirlediği 18. yüzyılda söz konusu tercüme büyük bir kitleye hitap etmiştir. Eser, Doğu dünyası hakkında ilk kez Kilise ve İncil'in etki ve yorumundan bağımsız bir şekilde, Batı dünyasının fantezi ve hayal gücünü cezbeden, sıra dışı ticari malların geldiği, bir tehlike arz etmemesine rağmen güçlü Osmanlı sultanının topraklarında gelişen bir Doğu resmi çizmiştir. Doğu-Batı arası ilişkiler Antik Çağ'dan beri var olmasına rağmen, 18. yüzyılda birçok Avrupalının Doğu hakkındaki malumatı çoğunlukla askeri olaylar ya da seyyahların aktardığı şahsi gözlemler gibi kısıtlı ve tutarsız bilgilerden oluşmuştur. Aydınlanma ile birlikte Doğu, Batı dünyası karşısında farklı bir kültür olarak algılanmaya başlanmıştır.

---

⁴¹ Ewald, "Plan dieser Zeitschrift", 3.

⁴² Fück, *Die Arabischen Studien in Europa, bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, 73.

Doğu'ya yönelik politik algı ülkeden ülkeye değişkenlik gösterse de Doğu estetiğine dair anlayış daima klişeler ve Batı sanatının çizdiği algı üzerinden değerlendirilmeye devam etmiştir. Nitekim 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Avrupa edebiyatında adeta uydurulmuş bir Doğu algısı mevcut olmuştur.⁴³

Halkın bu yönelimi karşısında üniversitelerde ilahiyat alanından bağımsız oryantalist çalışmaların gelişmesi ancak yarım asır sonra gerçekleşmiştir. Akademide şarkiyat çalışmaların ilahiyat dışına da yöneldiği zamana kadar halkın Doğu kültürü, tarihi ve edebiyatı hakkında bilgi edinmesi üniversite dışındaki bilginlerce sağlanmıştır. Bu bilginlerin en önemlilerinden biri Johann Jacob Reiske olmuştur. (1716-1774). Reiske, yaşadığı dönemde o güne dek basılan bütün Arapça eserleri okumuş, Batı'da tanınmayan birçok Arap müellifin eserini tercüme edip yayınlamıştır. Arapçayı kendi imkânlarıyla öğrenmiş, yayınladığı tercüme eserler ise 19. yüzyıla kadar oryantal camiada kullanılmıştır.⁴⁴ 1747 yılında İslam tarihine giriş niteliğindeki eserinden⁴⁵ dolayı Avrupa'da İslam tarihi yazımının kurucusu olarak kabul edilmiştir. Eserini üç bölüme ayırmıştır: a) İslam Tarihinin Kapsadığı Kabile ve Halklar, b) İslam Tarihinin Etki Ettiği Ülkeler c) Kaynaklar. Reiske'nin çalışmalarında ilk kez İbranice asıl odağa alınan dil

---

⁴³ Karl Ulrich Syndram, "Der erfundene Orient in der europäischen Literatur vom 18. bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts", *Europa und der Orient 800-1900* (Gütersloh/München, 1989), 324-325; Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 31-32.

⁴⁴ Hartmut Bobzin, "Geschichte der arabischen Philologie in Europa bis zum Ausgang des achtzehnten Jahrhunderts", *Grundriss der arabischen Philologie*, ed. Wolfdietrich Fischer (Wiesbaden, 1992), III/179-181.

⁴⁵ Prodidagmata ad Hagji Chalifae librum memorialem rerum a muhammedanis gestarum exhibentia introductionem genaralem in historiam sic dictam orientalem

olmaktan çıkmıştır. Arap dili ve edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalar sebebiyle kendisini Arap edebiyatı için feda eden olarak adlandırmıştır.⁴⁶

1750 yılından sonra Alman üniversitelerinde içerik ve metot olarak birtakım değişimlerin yaşandığı müşahede edilmiştir. Aydınlanma'nın getirdiği yeni kutsal kitap anlayışı ile İncil artık daha geniş bir şekilde yorumlanabilir hâle gelmiştir. Böylece İncil'de Doğu hakkında geçen edebi ve tarihi bilgiler yorumu açılmış ve ortaya yeni bir çalışma alanı çıkmıştır. Sonuç olarak 18. yüzyılın sonlarına doğru yapılan çalışmalar ve aydın halk tabakasındaki Doğu ilgisi Kiliseden bağımsız bir seyir almaya başlamıştır. Akademik camiada yürütülen Doğu çalışmalarda da Reiske gibi oryantalistlerin bağımsız çalışmaları kadar olmasa da genel olarak İncil'i ve İncil'de bahsedilen coğrafyaları, kültürleri, o coğrafyanın mevcut hâlini ve tarihini Kilise etkisinden uzak bir şekilde araştırmak üzere akademik çalışmalar yapıldığı gözlemlenmiştir. Ancak burada da genel ilgi haricinde üniversitelerin doğrudan Doğu'ya ulaşarak yerinde faaliyetler yürütmesinin zorluğundan dolayı çalışmalarda dile ağırlık verilmiştir.⁴⁷

18. yüzyılın sonlarına doğru ve 19. yüzyılın başlarında her ne kadar İngiliz Oryantalizminin etkilerinden bahsedilse de oryantalizmi başka bir seviyeye taşıyan Fransız Oryantalizmi, daha da özelinde ise tartışmasız İsaac Silvestre de Sacy'nin (1758-1832) çalışmaları olmuştur.⁴⁸ Fransız İhtilali'nden bir sene sonra oryantalist Louis Langles (1763-1824), Fransız Ulusal Meclisine Doğu dillerinin öğretildiği bir dil okulunun kurulması için teklifte bulunmuş, bu okulun açılmasıyla ticarete gelişim,

---

⁴⁶ "Reiske", *Neue Deutsche Biographie*, ed. Historische Kommission Bei Der Bayerischen Akademie Der Wissenschaften (München: Duncker und Humblot, 2002), XXI/391-392.

⁴⁷ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 34-37.

⁴⁸ Fück, *Die Arabischen Studien in Europa, bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, 140.

edebiyat ve bilimde ilerleme vaat etmiştir.⁴⁹ Teklif verildikten altı sene sonra “École Publique Destinée A L’enseignement Des Langues Orientales Vivantes, D’une Utilité Reconnue Pour La Politique Et Le Commerce” kurulmuştur.⁵⁰

Langles’in yerine geçen Sacy kısa zaman içinde selefini gölgede bırakarak daha o dönemlerde “Yaşayan En Büyük Oryantalist” unvanını almıştır.⁵¹ Sacy’nin akademik itibarı Paris’i Avrupalı oryantalistler için bir toplanma merkezine dönüştürmüştür. Sacy’nin verdiği eğitimden yararlanmak için en çok öğrenci yollayan ülke ise Almanya olmuştur. Aralarında Franz Bopp, Gustav Flügel ve Kosegarten gibi geleceğin ünlü isimlerinin de yer aldığı bu öğrencilerin çoğu Alman hükümetlerinin burslu öğrencileri olarak gelmişlerdir.⁵² Resmi kayıtlardaki bulgulara göre Almanya’dan Sacy’nin öğrencisi olmak için yola çıkan ve çoğu daha sonraki dönemlerde profesörlük unvanı alacak olan yaklaşık yirmi dört öğrenci Goethe’nin deyimi ile “Usta”dan ders almışlardır. Sacy, Alman öğrencilerinden yaşadığı dönemde olduğu kadar ölümünden sonra da büyük bir saygı görmüştür. Sacy’nin en meşhur Alman öğrencisi Heinrich Leberecht Fleischer olmuştur. Fleischer, Hocasını kutsama derecesine kadar övmüş, kendisinden “Prens Sacy” ya da “İyi Baba Sacy” diyerek bahsetmiştir.⁵³

Alman oryantalizmin 19. yüzyıldaki ilk yıllarının en önemli şahsiyetlerinden bir diğeri Joseph von Hammer-Purgstall olmuştur (1774-1856). Sacy’den etkilenen ve çoğu çalışmasında Sacy’ye atıfta bulunan Hammer, Fransız Oryantalizmini Almanya’ya

---

⁴⁹ Daniel Reig, *Homo Orientaliste La langue arabe en France depuis le XIX siecle* (Paris: Maisonneuve et Larose, 1988), 20.

⁵⁰ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 38-39.

⁵¹ Konrad Hassler, *Briefe über den Fortgang der asiatischen Studien in Paris* (Ulm: Neubronner, 1830), 8.

⁵² Fück, *Die Arabischen Studien in Europa, bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, 156.

⁵³ İgnaz Golziher, “Fleischers Briefe an Hassler aus den Jahren 1823-1870”, *Deutsche Literaturzeitung* (1915), blm. XXXVI, 602-603.

taşımak için büyük çaba harcamıştır.⁵⁴ *Fundgruben des Orients (Doğu'nun Hazinesi)* dergisinin ilk sayısında İncil ile ilgili herhangi bir bilginin yer almasını istemediğini söylemiş, bunun haricinde dergide Doğu hakkında her türlü malumatı içeren yazılar kaleme almıştır. Dergi, Almanya'da ilk başarı gösteren oryantalist dergi olarak kabul edilmiştir. Hammer'in asıl başarısı ise yaptığı çalışmalardan ziyade birçok oryantalisti bir araya toplayıp iş birliği içinde çalışmalarını sağlaması olmuştur.⁵⁵ Dergisine Doğu dilbilimi, şiirleri, felsefesi, tarihi, coğrafyası olmak üzere matematik, fizik, tıp ve çeşitli milletler hakkında bilgiler ve haberler alarak bulduğu her alandan bilgiyi Avrupalı okuyucuyla paylaşmıştır.⁵⁶

Yine Sacy'nin öğrencilerinden olan Fleischer, 1826 yılında Gustav Flügel'e yazdığı mektupta: “Çalışmalarımızın sonuç vermesi için Almanya'ya terk etmemiz gerekir. Sacy gibi birisi yaşadığı sürece araştırmalarımız için Paris'ten başka bir yer yoktur.” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Fransız Oryantalizminin öncü konumunun diğer bir sebebi de ülkenin Doğu ile bağlantıları olmuştur. Fransa'nın bölgeyle kurduğu ekonomik ve siyasi bağlantılar, el yazma kaynaklarına ulaşımı kolaylaştırmakla birlikte birçok oryantaliste bizzat bölgede çalışma yapma imkânı sunmuştur. Almanya'daki sınırlı imkânlar ve çevrenin olumsuz tutumundan dolayı oryantalist çalışmalardan genel bir kanaat elde edilmesi mümkün olmamıştır. Oryantalistlerin istediği, diplomasinin yaptıkları çalışmaları desteklemesi, hatta dış politikanın oryantalizme hizmet etmesi

---

⁵⁴ Joseph von Hammer-Purgstall, “Fundgruben des Orients IV”, *Gesellschaft von Liebhabern IV* (1814), Vorrede.

⁵⁵ Joseph von Hammer-Purgstall, “Fundgruben des Orients I”, *Gesellschaft von Liebhabern I* (1809), Vorrede.

⁵⁶ Hammer-Purgstall, “Fundgruben des Orients I”, Vorrede II.

olmuştur. Bu istek 19. yüzyılın başlarında dahi Alman oryantalist çalışmalarının dış politikayla bir bağının olduğunu göstermiştir.⁵⁷

Fleischer; ilahiyat eğitimini tamamladıktan sonra gittiği Paris'te Sacy'nin yanında Arapça, Türkçe ve Farsça eğitimi almış (1824-1828), Sacy'den araştırmaları için gerekli önerileri aldıktan sonra Leipzig Üniversitesine dönmüş ve bu üniversiteyi Arapça çalışmalarında Almanya'nın lider kurumu konumuna getirmiştir. Fleischer, oryantalist camiada ünlendikçe gerek Almanya'dan gerek yurt dışından ilgili insanların sıkça başvurduğu bir isim olmuştur. Viktor Rosen ve İgnaz Goldziher gibi isimlerin yanında birçok oryantalist Fleischer'den eğitim almıştır. Fleischer'in diğer bir önemli icraatı ise Londra'da bulunan oryantalistlerin "Royal Asiatic Society" ve Fransa'da bulunan oryantalistlerin "Societe Asiatique" bünyesinde bir araya gelmeleri gibi Almanya'daki oryantalistleri de "Deutsche Morgenländische Gesellschaft (Alman Doğu Toplumu)" altında toplama girişiminde bulunmasıdır. Nitekim 1845 yılında Fleischer'in ön ayak olmasıyla bu topluluk faaliyete geçmiş, birçok dergi ve eserin yayınlanmasına vesile olmuştur.⁵⁸ Fleischer Sacy'den öğrendiği her şeyi bizzat Almanya'da da öğretmek istemiş, onun geleneğini sürdürmüştür.⁵⁹

19. yüzyıl Alman oryantalizminin kurucuları arasında sayılan Rückert de üniversiteye giriş yapan öğrencilere oryantalizmi artık bir yardımcı bölüm olarak değil,

---

⁵⁷ Hassler, *Briefe über den Fortgang der asiatischen Studien in Paris*, 6; Ewald, "Plan dieser Zeitschrift", 6; Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 67-68.

⁵⁸ Fück, *Die Arabischen Studien in Europa, bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, 170-172.

⁵⁹ Hartwig Derenbourg, *Silvestre de Sacy* (Paris: E. Leroux, 1895), 12.

tarih ve filoloji alanlarını kapsayan bağımsız bir bilim dalı olarak görmelerini tavsiye etmiştir.⁶⁰

Fleischer'in yaklaşık elli yıl Leipzig'de verdiği filoloji ağırlıklı oryantalizm derslerine katılmak için dünyanın birçok yerinden yüzlerce öğrenci Almanya'ya gelmiştir. Sadece uyguladığı yöntemle değil, alanında otorite olması sebebiyle de ondan eğitim alanlar kariyerleri için önemli bir adım atmış sayılmakta, Oryantalist Cemiyete dâhil olmaktadır. Almanya'da Berlin, Tübingen, Erlangen, Königsberg, Heidelberg gibi birçok üniversitede olduğu gibi Avrupa'daki çoğu üniversitede de profesörlük makamı Fleischer'in öğrencileri tarafından doldurulmuştur. Fleischer'in hocası Sacy'yi övdüğü gibi artık öğrencileri de kendisine "Baba Fleischer"⁶¹, "Asil Adam, Mükemmel Öğretmen"⁶² gibi sıfatlar vererek onu övmüştür. 19. yüzyılın başlarında Almanlar Fransa'ya eğitim için giderken artık oryantalizmin merkezinin Almanya'ya kaymasıyla Fransız öğrenciler Almanya'ya gelmiştir.⁶³ Fleischer'in 1888 yılında ölümüyle Strasburg'da bulunan Oryantalizm Kürsüsü Theodor Nöldeke ile oryantalist çalışmaların merkezi hâline evrilmiştir. Nöldeke, Fleischer'dan sonra oryantalizm alanında en önemli eğitmen olarak görülmüştür. Yaşadığı dönemde Doğu dillerini öğrenmek isteyenler için Strasburg'da Nöldeke'nin yanında eğitim alınması gerektiği algısı hâkim olmuştur.⁶⁴

Bir diğer önemli gelişme ise el yazma eserlerin toplanması olmuştur. Batılı siyasetçilerin ve seyyahların etkisiyle Avrupa kütüphanelerinde el yazma sayısı artmıştır.

---

⁶⁰ Friedrich Rückert, *Zum Studium der philosophischen u. kameralistischen Wissenschaften: Für angehende Studierende*, ed. Gottlieb Ernst August (Erlangen: Junge, 1832), 19-20.

⁶¹ Ignaz Goldziher, *Ignaz Goldziher Tagebuch*, ed. Alexander Scheiber (Leiden: Brill, 1978), 47.

⁶² Thorbecke, "Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischers", *Zeitschrift der Deutschen Morganländischen Gesellschaft* XLII (1888), 700.

⁶³ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 95.

⁶⁴ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 155-160.

Örnek olarak 1800 yılında Paris Kütüphanesinde 1693 adet el yazma eser bulunurken buna 1835 yılında çoğunluğu Arapça olan 1500 adet eser eklenmiştir. Bu sayılar genellikle Doğu’da görev yapan devlet adamlarının koleksiyonlarını devretmesiyle artmıştır.⁶⁵

19. yüzyıl Alman oryantizmin en önemli gelişmelerinden biri de Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG) yani Alman Doğu Toplumu’nun faaliyete geçmesi olmuştur. DMG; 1821 yılında Fransa’da Sacy’nin öncülüğünde Societe Asiatique, 1823 yılında İngiltere’de Royal Asiatic Society ve 1842 yılında Amerika’da American Oriental Society’nin kuruluşuna göre geç bir tarih sayılabilecek olan 02 Ekim 1845’te kurulmuştur. Almanya’da İngiliz ve Fransız modeli bir oryantist topluluğun kuruluşuna 1844 yılında gerçekleşen oturumda karar verilmiştir.⁶⁶ Özellikle Fransız modelini taklit eden bir kuruluş hedeflenmiştir ki, DMG’nin ilk üyeleri arasında Fransa’da eğitim gören ve Societe Asiatique’e üye olan Alman oryantistler yer almıştır. Bunlardan biri olan Fleischer henüz 1831 yılında yazdığı bir mektupta Fransa’daki modeli örnek alan bir topluluğun Almanya’da kurulması gerektiğini söylemiştir. Almanya’da da böyle bir oryantist topluluğun kurulmasıyla Fransa ve İngiltere’de olduğu gibi bu kuruluşlara üye olan kişilerin oryantist kimliklerinin doğrulanmış olması amaçlanmıştır. Adeta bir marka hâline gelen bu kuruluşlarla Almanya da “piyasa”ya dâhil olacak, Alman oryantistler bir araya getirilecek ve Almanya’yı oryantist çalışmaların merkezi hâline getirme yolunda bir adım daha atılmış olacaktır.⁶⁷

---

⁶⁵ Fück, *Die Arabischen Studien in Europa, bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, 189-191.

⁶⁶ *Verhandlungen der ersten Versammlung Deutscher und Ausländischer Orientalisten in Dresden* (Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1845), 8.

⁶⁷ “Vorwort”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* I (1847), VI; Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 176-179.

DMG, Alman topraklarında bulunan bütün oryantalistleri bir araya getirmek için 1845 ile 1914 yılları arasında kırk farklı şehirde toplanmıştır. 1845-1914 yılları arasında topluluğa 1556 kişi katılmıştır. Bu toplantılar neticesinde profesörler, doçentler, öğrenciler, öğretmenler, papazlar, hahamlar, misyonerler ve politikacılar gibi birçok farklı meslek grubundan az üyeli ama organize bir topluluk teşekkül etmiştir. DMG kendine beş ana görev belirlemiştir. Bunlar: a) Bir derginin yayınlanması (ZDMG), b) Metin tenkiti gerçekleştirerek oryantalist eserlerin yayınlanması, c) Doğu çalışmaları hakkında bilimsel eserlerin yayınlanması, d) bilimsel çalışmalara ve eserlerin basımına destek sağlaması, e) Bir kütüphanenin kurulması. Londra ve Paris'teki kütüphanelerin büyüklüğüne ulaşmasa da DMG Kütüphanesi 1893 yılında bünyesinde yaklaşık 20.000 matbû ve 250 el yazma eser barındırmaktaydı. Bu vesile ile araştırmalar için yapılan yurt dışı seyahatler nispeten azalmıştır. Zaman içinde DMG'nin etkisi yayıldıkça üniversitelere ve akademik çalışmalara da etkisi artmıştır. DMG yönetimi ne tür eserlerin yazılacağına, hangilerinin basılacağına, hangi çalışmaların destekleneceğine karar vererek adeta oryantalist çalışmalarda bir hakem rolü üstlenmekteydi. Bu etki üniversitelere de yansımış, uzun yıllar boyunca hangi üniversiteye kimin atanacağı DMG'nin verdiği referanslarla belirlenmiştir. Alman oryantalistler DMG'nin Kütüphanesi, dergisi ve yıllık toplantıları sayesinde bilimsel bir iletişim ağı kurup fikir alışverişinde bulunmaktaydı.⁶⁸

DMG'nin sadece seçkin ve belirli kişileri üyeliğe kabul etmesinden dolayı topluluk üyelerinin yıllık aidatı giderleri karşılamaya yetmemekteydi.⁶⁹ Hükümetlerden destek alan DMG 1848 yılında Prusya Hükümetinden ve bir sene sonra da Saksonya

---

⁶⁸ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 190-202.

⁶⁹ "Protokolarischer Bericht über die am 3. Oktober 1901 zu Strasburg abgehaltene Allgemeine Versammlung der D.M.G.", *Zeitschrift der Deutschen Morganländischen Gesellschaft* 55 (1901), XLI.

Hükümetinden maddi destek aldı. DMG böylece yeri geldiğinde devletin emperyalist politikası karşısında suskun kalabiliyor yeri geldiğinde de politik meselelerde doğrudan görüş bildiriyordu.⁷⁰

19. yüzyıl Alman oryantalizmi açısından bir diğer önemli gelişme ise *Seminar Für Orientalische Sprachen* (SOS) yani Doğu Dilleri Seminerlerinin Berlin’de üniversite bünyesinde kurulmasıdır. Berlin’de Manevi, Eğitim ve Tıbbi Konular Bakanı Heinrich von Gossler’in ve birçok Prusyalı devlet adamının girişimiyle 27 Ekim 1887 tarihinde kurulan SOS, DMG’nin aksine akademide faaliyet gösteren oryantalistler tarafından değil, bağlantıları itibarıyla iç ve dış politikanın, Prusya’nın ve özellikle Kültür Bakanlığının çıkarlarına uygun olan “akademik” çevrelerce kurulmuştur. SOS’un uzun müddet direktörlüğünü yapmış olan oryantalist Eduard Sachau (ö.1930) kuruluş fikrinin 1883 yılında Bismarck’ın telkinleriyle hayata geçirildiğini söylemiştir. Ayrıca Prusya Kültür Bakanlığında görev yapan Friedrich Althoff’un bizzat çalışmaları sonucunda kurulan SOS’un görünürde akademik üyelerden oluşmakla birlikte daima devletin istekleri çerçevesinde hareket ettiğini ifade etmiştir. SOS’a gerekli kaynak ve eğitimci sağlanmasındaki kolaylığın başlıca sebebi Dışişleri Bakanlığının böyle bir kuruma ihtiyaç duymasıdır. SOS üniversite içinde bağımsız, devlet tarafından desteklenen bir akademik yüksekokul olarak varlığını sürdürmüştür. Akademi “bilim insanı” oryantalistler yetiştirdiğini iddia ederken bu kuruluşun amacı bizzat sahada çalışacak, pratik faaliyetler yürütecek öğrencilerin Doğu dillerini öğrenmelerini sağlamak olmuştur. Bu okulun mezunları ağırlıklı olarak Afrika ve Asya’da İmparatorluğun siyasi ve ekonomik çıkarlarını temsil etmiştir. Alman devletinin bu girişimde örnek aldığı kuruluşlar Viyana ve Paris’te sömürge politikası gereği kurulan okullar olmuştur. Özellikle Fransa ile o

---

⁷⁰ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 204-215.

dönemde yaşanan rekabet gereği Alman milletvekillerinden Grad 1875 yılında Fransa Ulusal Meclisinde yapılan konuşmayı Almanya Meclisinde alıntılıyarak Alman devletinin de bu alanda bir eğitim kuruluşu ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır.⁷¹

SOS, 1884/85 yılında kadar bir sömürgeye sahip olmayan ve ileriki yıllarda da sömürge elde etmede pek başarılı sayılmayan Alman devleti için henüz sömürge altına girmemiş Osmanlı, Çin, Rusya ve İran gibi devletlerle ticari ilişkiler kurarak dünya siyasetinde yer edinmek ve etki oluşturmak açısından büyük önem arz etmiştir.⁷²

SOS'un kuruluşuyla birlikte Alman siyasetçiler geç kalınmış sömürge politikasında zarar telafisi ummaktaydı. Özellikle II. Wilhelm döneminde devletin sömürge politikasına yönelik faaliyetleri ağırlık kazanmıştır. SOS'un direktörlüğünü yapan Sachau, rakip kuruluş olarak gördüğü Hamburg Sömürge Enstitüsüne karşılık Berlin'deki kuruluşu açıkça "Sömürge Akademisi" demiştir. Ders içeriği olarak hedef ülkenin dili yanında dinî, adetleri, kültürleri, coğrafyası, istatistik bilgileri ve yakın tarihi hakkında eğitim verilmiştir. SOS'ta eğitimin verimli olması ve pratik alanda işe yarar sonuç vermesi için bizzat söz konusu ülkeden öğretmenler getirilerek eğitim verilmiştir.⁷³

Sonuç olarak SOS'un kuruluşuyla Alman oryantalizminde pratik amaçlara yönelik bir eğilim meydana gelmiştir. Üniversitelerde verilen teorik bilgilerin karşılığı burada alınmaya başlamıştır. Özellikle Alman Dışişleri için SOS büyük fayda sağlamıştır. Bu dönemde Alman oryantalizmi, yapılan çalışmalarda ekonomik ve siyasi açıdan İmparatorluğun menfaatlerini önceleyen tavrından dolayı eleştirilmiştir. Yine bu dönemde Sachau'un kaleme aldığı *Mohammedanisches Recht nach Schafiiitischer Lehre*

---

⁷¹ Deutscher Reichstag, *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags* (Berlin: Norddeutsche Buchdruckerei, 1887), I/401.

⁷² İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu* (İstanbul: Kronik, 2022), 18-19; Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 222-223.

⁷³ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 226-238.

(*Şafi Ekolüne Göre Muhammedî Hukuk*) gibi eserler özellikle sömürge politikasına fayda sağlayacak şekilde telif edilmiştir. Ayrıca oryantalizmin pratik alana yönelmesiyle coğrafi açıdan yeni alanlar keşfedilmiştir. Alman politikacılar, SOS'un diğer bir gerekliliğini de üniversitelerde verilen oryantalizm eğitiminin filolojiyle sınırlı kaldığını söyleyerek meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Bu eleştiriler doğrultusunda Alman üniversitelerinde verilen oryantalizm eğitime pratik alanlara yönelik dersler de eklenmiştir. SOS'un kuruluşuyla birlikte Fleischer'in etkisiyle Leipzig ve Nöldeke'in etkisiyle Strasburg'un yanı sıra artık Berlin de oryantalist çalışmalar açısından merkezî bir konum hâline gelmiş, oryantalizm çalışmalarında yeni bir gelenek oluşmuştur. Filoloji eğitiminin verilmediği bu kurumda pratik alana ağırlık verilerek aktüel konulara yönelen bir oryantalizm eğitimi verilmiştir.⁷⁴

19. yüzyılın sonlarına doğru oryantalizm bünyesinde ihtiyaç üzeri Doğu'nun kültürünü ve tarihini inceleyen yeni bir bilim dalı oluşmuştur.⁷⁵ Bu yeni bilim dalına “İslamkunde” yani “İslam Araştırmaları” ismi verilmiş, 1890-1914 yılları arasında gelişen İslam Araştırmaları çalışmalarına önderlik eden oryantalist ise Carl Becker (1876-1933) olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru sadece filolojik alanda çalışmaktan büyük ölçüde vazgeçilmiş, dil asıl araştırılacak konulara bir geçiş aracı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Georg Kampffmeyer gibi oryantalistler “gramer meselesi üzerinde yeterince tepindik”⁷⁶ diyerek 19. yüzyılın başlarında oryantalizmi teolojiden kurtardıkları gibi bu sefer de filolojiden kurtarmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Becker, 1910 yılında yayınlamaya başladığı *Zeitschrift für die Geschichte und Kultur des Islamischen Orients*

---

⁷⁴ Fück, *Die Arabischen Studien in Europa, bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, 313-317; Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 246-250.

⁷⁵ Enno Littmann, *Ein Jahrhundert Orientalistik*, ed. Rudi Paret - Anton Schall (Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1955), 39.

⁷⁶ Georg Kampffmeyer, “Plan Perspicere”, ed. Georg Kampffmeyer, *Zeitschrift Der Deutschen Gesellschaft Für Islamkunde I* (1913), 4.

(*İslami Doğu'nun Tarihi ve Kültürü Dergisi*) 'in birinci cildi olan *Der İslam*'ın girişindeki *Der İslam als Problem (Problem Olarak İslam)* başlıklı yazısında bu bilim dalının herhangi bir var olma kanıtına ihtiyaç duymadığını söylemiştir.⁷⁷

Bu minvalde 19. yüzyıl oryantalistleri arasında İslam'ın dinî boyutuna ilaveten Doğu'yu entelektüel, kültürel, sosyal ve siyasi açıdan da etkilediği görüşü yerleşmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru artık filoloji dışında Doğu'nun siyasi ve kültür tarihi araştırmalarına yoğunlaşmıştır. Oryantalistler İslam'ın getirdiği dinî, hukuki, manevi, bilimsel ve siyasi dinamiklerin Doğu'nun kültürünü oluşturduğunu kabul etmişlerdir. İslam dini, Doğu hakkında yapılacak araştırmaların temelini oluşturmuştur; oryantalistler artık İslam'ı hayatın her alanında etkin olan ve bir bütün olarak ele alınması gereken bir sistem olarak algılamaya başlamışlardır. Bu yeni bilim sahasında çalışmalar yapan Alfred von Kremer isminin yanında kurucular olarak Fleischer'in öğrencisi ve Macar yahudisi olan İgnaz Goldziher ve Hollandalı oryantalist ve sömürge memuru Snouck Hurgronje'nin isimleri zikredilebilir. Bu araştırmacılar, farklı dillerde konuşan ancak aynı kültüre sahip olan insanları bir araya getirme ve bir arada değerlendirme zorunluluğundan bahsetmişlerdir. Goldziher ve Hurgronje daha hayattayken İslami Araştırmaların kurucuları olarak tanınmışlardır.⁷⁸ *Goldziher'in Muhammedanische Studien und seine Vorlesungen über den Islam (Muhammedî Çalışmalar ve İslam Hakkında Dersler)* eseri ve Hurgronje'nin *Mekke, 1888-1889* isimli eserleri İslam'ın “dinî ve kültürel” bir sistemden oluştuğu yönünde Avrupalı düşüncenin oluşmasında etkin bir rol oynamıştır.⁷⁹

---

⁷⁷ C.H. Becker, “Der İslam als Problem”, *Der İslam* I (1910), 1.

⁷⁸ C.H. Becker, *Vom Werden und Wesen der islamischen Welt: Islamstudien* (Leipzig: Quelle und Meyer, 1924), I/Widmung.

⁷⁹ Albert Hourani, *Der İslam im europäischen Denken: Essays* (Frankfurt a.M.: S. Fischer, 1994), 56.

Martin Hartmann 19. yüzyılın sonlarına doğru oryantalizmde meydana gelen üç eğilimden bahsetmiştir. Bunlar: Oryantalizmde tarihçilik ekolünün ortaya çıkması, İslam'ın bizzat kendisinin araştırma konusu olarak kabul edilmesi ve son olarak “İslami modernite” hakkında çalışmalar yapılmasıdır.⁸⁰ Goldziher, İslami Araştırmaların sağladığı faydadan söz ederken artık İslam'ı sadece daha detaylı tanımakla kalmayıp ayrıca kendilerinden önceki oryantalistlerden de farklı bir şekilde tanıdıklarını ve farklı metotlarla çalıştıklarını belirtmiştir.⁸¹

Oryantalistlerin çağdaş İslam araştırmalarına yönelmelerinin sebebi bilimsel amaçlar ile sınırlanmamıştır. Nitekim uygulamalı oryantalizm yeni bir politik oryantalist nesil ortaya çıkarmıştır. Bu nesil, bilimsel araştırmaların o günün getirdiği güncel sorunlara cevap bulmak için yürütüldüğünü açıkça ifade etmiştir. 19. yüzyılın ortalarına kadar akademik araştırma yapan oryantalistler, çalışmalarının uygulamaya olan etkilerini reddediyor ve alenen siyasi alana girmediklerini söylüyorlardı; ancak yüzyılın sonlarına doğru artık İslami Araştırmalar adı altında oryantalistler toplumun ve siyasetin ilgilendirdiği güncel meselelere temas ederek siyasetle açık bir bağ kurmak istemekteydiler. Güncel politik meseleler hakkında üniversitelerde yaygın olan “bilimsel tarafı yok” anlayışını ve filolojik çalışmalara ağırlık verilmesini İslami Araştırmalar yürüten oryantalistler eleştirmekte, üniversitelerde hâkim olan bu “yaşamdan uzak” duruşun karşısında konumlanmaktaydılar.⁸²

---

⁸⁰ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 259-262.

⁸¹ İgnaz Goldziher, “Die Fortschritte der Islam-Wissenschaft in den letzten drei Jahrzehnten”, ed. Hans Delbrück, *Preussische Jahrbücher* 121 (1904), 298-299.

⁸² Martin Hartmann, “Neue Bahnen der Orientalistik”, *Asien: Organ der Deutsch-Asiatischen Gesellschaft und der Münchner Orientalischen Gesellschaft* (Berlin: Hermann Paetel, 1902), 132-133.

Becker, *İslam Araştırmaları* kitabının *İslam, Sömürgelerimiz İçin Bir Sorun mu?* bölümünde, oryantalistlerin yürüttüğü İslam Araştırmalarının misyonunu siyasetin ve toplumun fikir oluşturma sürecinde öncü rol üstlenmek, bürokrasi ve hükümete danışmanlık sağlamak olarak tanımlamıştır. Becker yazısında ayrıca Doğu Afrika, Kamerun ve Togo'daki bütün memurların bu konulara hâkim olmaları için Hamburg Sömürge Enstitüsünde eğitim almaları gerektiğini söyleyerek ancak bu şekilde İslam'ın devlet ve medeniyet için bir tehlike oluşturmasının önüne geçilebileceğini ifade etmiştir.⁸³

Becker bu çalışmalarla bölgedeki siyaseti belirli konularda “bilinçsiz” davranmaktan men etmeyi amaçlamak istemiştir. Ayrıca Becker; Kampffmeyer ve Hartmann'ın da belirttiği üzere oryantalistlerin amacının siyasete dâhil olmak değil, siyaset üstü bir tavır içinde kalarak siyasete faydalı bilgi vermek olduğunu söylemiştir.⁸⁴

Alman İmparatoru II. Wilhelm döneminde devletin benimsediği emperyalist siyasete yönelik daha fazla pratik bilgi sağlanması konusunda akademiye baskı arttırılmıştır. Bu istekler doğrultusunda İslami Araştırmalar yürüten oryantalistler uygulamalı oryantalizm faaliyetleriyle emperyalizm ve sömürgeciliğe yakınlaşıp Edward Said'in eleştirdiği noktaya gelmişlerdir. Fakat Alman oryantalistler, Alman oryantalizminin Edward Said'in eleştirisine hedef olan bir niyet dâhilinde faaliyet yürütmediğini, zaten Alman Devletinin emperyalist siyasete girmek için geç kaldığını belirterek savunmada bulunmuşlardır. Gelgelelim yine oryantalistler tarafından yapılan araştırmalarda Alman oryantalistlerin de belirli ön yargılara sahip oldukları, kendilerini Doğu toplumlarına nazaran üstün gördükleri ve sonuç olarak bu üstünlük takıntısına

---

⁸³ C.H. Becker, *Vom Werden und Wesen der islamischen Welt : Islamstudien* (Leipzig: Quelle und Meyer, 1932), II/185-186.

⁸⁴ Kampffmeyer, “Plan Perspicere”, 6.

dayalı emperyalist siyasetlerini meşrulaştırmaya yönelik faaliyetlerde buldukları tespit edilmiştir.⁸⁵

C. H. Becker İslami Araştırmaları “sömürge çağının bilimi” olarak adlandırmıştır. Becker, sömürge bölgeleri elde etmeden önce İslam’ın sadece ilahiyat ve dilbilimi yönüyle oryantalist araştırmalara dâhil edildiğini ancak sömürge çağında bu ilginin İslam’ın bütününe yayıldığını tespit etmiştir. İlaveten İslam’ın artık dinî bir sorundan ziyade ticari ve siyasi bir sorun olduğunu söylemiştir.⁸⁶ Böylece Becker ve Berlin’deki oryantalistler, diğer oryantalistlerin aksine, emperyalist çağda oryantalizmin politikleştiğini açıkça ifade etmiş, bu “bilim”i emperyalist siyasetin emri altında konumlandırmaktan çekinmemişlerdir. Örnek olarak Becker, Türk topraklarında artık kimin kimi öldürdüğünün dolaylı olarak Almanya’yı da etkilediğini, çünkü bu topraklarda daha birkaç yıl önce devlete dahi masal gibi gelen bir kâr ve Alman sanayisine ve ticaretine faydalı olacak bir pazar potansiyelinin bulunduğunu ve böyle bir duruma bilimin asla kayıtsız kalamayacağını söylemiştir.⁸⁷

Sachau’un sömürge memurlarına yönelik olarak kaleme aldığı İslam hukukuna dair ders kitabı yayınlaması,⁸⁸ Hartmann’ın sömürge memurlarını bölgeye hazırlaması, Becker’in *İslam, Sömürgelerimiz İçin Tehlike Arz Ediyor mu?*⁸⁹ başlığıyla makale yayınlaması ve son olarak Sprenger’in Doğu’nun bir sömürge hâline gelmesi için öneride

---

⁸⁵ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 273.

⁸⁶ G. Thilenius,, Stuhlmann, “Bericht über das zweite Studienjahr des Hamburger Kolonialinstitut”, *Jahrbuch der hamburgischen Wissenschaftlichen Anstalten* (Lucas Gräfe und Sillem, 1909), 35.

⁸⁷ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 274-275.

⁸⁸ Eduard Sachau, *Muhammedanisches Recht nach Schafiiitischer Lehre* (Stuttgart und Berlin: W. Spemann, 1897).

⁸⁹ Becker, *Vom Werden und Wesen der islamischen Welt : Islamstudien*, 1932.

bulunan bir eser yayınlaması⁹⁰ gibi faaliyetler o dönemki oryantalistlerin açıkça emperyalizmle birlikte veya emperyalist düşüncenin güdümünde çalışmalar yürüttüklerine dair kanıt sağlamıştır. Alman oryantizmi, devletin geç kalmış emperyalist politikasının da etkisiyle ekonomik ve moral açıdan sömürgeleştirmenin, silah zoruyla toprakları sömürge hâline getirmekten daha faydalı ve daha garantili bir yol olduğunu söylemiştir.⁹¹

Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya'nın savaşı kaybetmesi, 1918 yılında Hartmann'ın ölümü ve Alman oryantizminin meşhur simalarının kaybı ile "İslami Araştırmalar"ın parlak dönemi sona ermiştir. Savaşın ardından C.H. Becker gibi oryantalistler Doğu'da Alman ticareti ve siyaseti için aşırıya gittiklerini kabul etmişlerdir.⁹² Ancak aynı zamanda DMG'nin Beyrut'taki Araştırma Enstitüsü ile Kahire, Bağdat ve İstanbul'da Arkeoloji Enstitülerinin açılışını gerçekleştirdiği görülmüştür. Bu yüzyılın meşhur oryantistleri olarak J. Schacht (ö.1969), C. Brockelmann (ö.1957), E. Littmann (ö.1958), Helmut Ritter (ö.1965), Rudi Paret ve J. Fück (ö.1974) sayılabilir.⁹³

1933 yılından sonra nasyonal sosyalizmin iktidarı ile özellikle Yahudi oryantistler Almanya'yı terk etmek zorunda kalmışlardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Almanya'da bulunan Fleischhammer gibi oryantistler 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında yapılan çalışmaları emperyalist güç siyasetine ve sömürge elde etmeyi meşrulaştırmaya yönelik çalışmalar olarak nitelendirip Fleischer'in metodu olan

---

⁹⁰ Aloys Sprenger, *Babylonien, das reichste Land in der Vorzeit und das lohnendste Kolonisationsfeld für die Gegenwart. Ein Vorschlag zur Kolonisation des Orients* (Heidelberg, 1886).

⁹¹ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 20-24; Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 275.

⁹² Ulrich Haarmann, "Die Islamische Moderne Bei Den Deutschen Orientalisten", *Araber und Deutsche: Begegnungen in einem Jahrtausend* (Tübingen: Horst Erdmann Verlag, 1974), 71.

⁹³ Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 6-7.

filolojik ağırlıklı oryantalist çalışmaları savunmuşlardır. Hartmann gibi oryantalistler ise bu tutumun filolojiyi oryantalizmin örnek metodolojisi olarak gösterme çabaları olduğunu söylemiştir.⁹⁴

1974 yılında Almanya’da Bochum, Bonn, Erlangen, Frankfurt, Freiburg, Giessen, Göttingen, Hamburg, Heidelberg, Kiel, Köln, Mainz, Marburg, München, Tübingen ve Würzburg gibi şehirlerdeki üniversitelerde Doğu araştırmaları enstitüleri kurulmuştur. Bu enstitülerde Arap Dili ve İslam-Arap Kültürü dallarında eğitim verilmiştir. Buna ilaveten Lübnan’da DMG-*Deutsche Morgenländische Gesellschaft* (Alman Doğu Toplumu) faaliyet göstermektedir. Bu enstitü ile Alman oryantalizmi bölge ile bağlantısını bizzat sağlamaktadır.⁹⁵

Son olarak Berlin Devlet Kütüphanesi ve Baverya Devlet Kütüphanesinden sonra kurulan Tübingen Üniversitesinde bulunan Doğu Enstitüsünün Kütüphanesi oryantalizmin farklı alanlarından 125.000 adet eser ile devasa bir dokümantasyona ev sahipliği yapmaktadır.⁹⁶

Özet olarak 19. yüzyıla kadar birtakım istisnalar olmasına rağmen ağırlıklı olarak Doğu dünyası hakkındaki yapılan çalışmaları Hristiyan teolojisi altında değerlendirmek mümkündür. Yapılan çalışmaların gayesi İncil’in daha iyi anlaşılması, Müslümanların dinlerindeki yanlışları tespit etmek ve misyonerlik faaliyetleri için teorik bilgi sağlamaktır. 19. yüzyılda oryantalizmin ilahiyat alanından ayrılmasıyla birlikte Hammer-

---

⁹⁴ Haarmann, “Die Islamische Moderne Bei Den Deutschen Orientalisten”, 71; Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 274.

⁹⁵ Orientalischem Seminar der Universität Tübingen (ed.), *Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens* (Tübingen, Basel: Horst Erdmann Verlag, 1974), 9.

⁹⁶ Orientalischem Seminar der Universität Tübingen, *Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens*, 26-28.

Purgstall ve Heinrich Ewald gibi sayılı aykırı isimler olmasına rağmen üniversitelerde oryantalist çalışmaların filolojik ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Filolojik alanda Alman oryantalistleri açıkça Sacy'den etkilenmiştir. Alman oryantalistler filolojiyi bizzat Fransa'da Sacy'den öğrenmiş, Sacy'nin meşhur öğrencisi Fleischer hocasıyla aynı metot ve doğrultuda yaptığı akademik çalışmaları ile bir yüzyıl boyunca oryantalist camiayı etkilemiştir. Bu sebepten dolayı Gustav Weil ve Theodor Nöldeke gibi az sayıda oryantalist salt tarih kitabı telif etmiştir. Oryantalizm bu dönemde üniversitelerde disiplinleşerek konumunu sağlama almıştır. Sachau, 1903 yılında 21 üniversitede oryantalizm hakkında araştırma yapan 94 doçentten bahsetmektedir.⁹⁷ Bu sayıya ilave olarak Berlin'deki SOS'ta ve Hamburg Sömürge Enstitüsünde görev yapan eğitimler de sayılabilir.

3. 19. Yüzyıl Alman Oryantalizminde Hz. Muhammed Çalışmaları

Kendi kimlik inşası ve algısı ile iç içe gelişen Batı dünyasının Hz. Muhammed algısı yüzyıllar içerisinde “yalancı peygamber”den “kahraman peygamber”e kadar birçok farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Batı medeniyetinin kaynaklarını, kilisenin belirlediği dinî/indirgemeci görüş ile Rönesans ve Aydınlanma sonuncunda oluşan, kökünü seküler Yunan-Roma kültüründen alan dünyevi/olgusal görüş oluşmuştur. Dinî bakış açısı Hz. Muhammed'i Hristiyanlık çerçevesinde yorumlamış, ilkin reddetmiş ve süreç içinde “Hristiyanlaştırılmış Muhammed”i kabul edebilmiştir. İslam'ı Hristiyanlık açısından değerlendiren bu görüş İslam'ı anlamada yetersiz kalıp indirgemeci bir bakış açısı sergilemiştir. Dünyevi bakış açısı ise meseleye olgusal yaklaşmıştır; meseleleri akıl

---

⁹⁷ Eduard Sachau, “Semitische und andere orientalische Sprachen”, *Das unterrichtswesen im Deutschen Reich* (Berlin: A. Asher und Co., 1904), I/198.

yoluyla değerlendirip vahyin/dinin niteliğini dikkate almayan bu bakış açısı da İslam'ı anlamada yetersiz kalmıştır.⁹⁸

Batı Hz. Muhammed'i genel olarak dinî, siyasi/askerî, kültürel ve ekonomik etkenler bağlamında değerlendirmiştir. Bu etkenleri kısaca ele alacak olursak;

- a) Dinî etken altında Batı, Hz. Muhammed'i rakip bir dinin kurucusu ve peygamberi olarak değerlendirmiştir. Bu rekabeti oluşturan etmenler arasında Hz. Muhammed'in tevhidi tebliğ eden son peygamber olarak ortaya çıkması, İslam'ın Hristiyanlık ile benzer noktalarının olması ve İslam'ın açıkça Hristiyanlık ve Yahudiliği belirli konularda tahrif ile suçlaması sayılabilir. Sayılan bu faktörler açıkça Batı'nın/-Hristiyanlığın misyonerlik faaliyetlerine engel teşkil etmiş ve bu yüzden Hz. Muhammed'in karşısında olumsuz tavır alınmasına neden olmuştur.
- b) Siyasi/askerî açıdan ise Hz. Muhammed'in komutanlığı ve öğretisi gereği Müslümanların hızlı bir şekilde Hristiyan bölgeleri dâhil toprak kazanmaları Batı'yı rahatsız etmekte ve varlıklarını tehlike altında görmelerine sebep olmuştur. Özellikle Müslümanların Hristiyanlara karşı askerî zaferleri Müslümanların Tanrı tarafından bir ceza olarak görülmesine yol açmıştır.
- c) Kültürel etken olarak Hz. Muhammed'in yolunu ve öğretilerini benimseyen Müslümanların kurduğu medeniyet Batı medeniyetinin rakibi hâline gelmiş, Müslümanların bilimde ve düşüncede kat ettikleri mesafe Avrupa'yı etkilemiş ve taklide zorlamıştır. Mevcut hâli kabul etmek istemeyen birçok oryantalist, Müslümanlar tarafından sağlanan gelişmeleri İslam'a mâl etmek

---

⁹⁸ Erşahin, "İslam Peygamberine Batı Oryantalizminin İndirgemeci Bakışının Arka Planı", 9.

istememelerinden bu başarıyı ırk, coğrafya, Yunan medeniyeti gibi farklı kaynaklara dayandırmaya çalışmışlardır. 19. yüzyıla kadar telif edilen eserlerde ilkel ve tutarsız bir şekilde yer alan iddialar 19. yüzyıl itibarıyla daha akademik bir dil ile izah edilmeye çalışılmıştır.

- d) Ekonomik açıdan Müslümanların coğrafi olarak sahip oldukları yer altı ve yer üstü zenginlikler, ticarete kara ve deniz yollarına hâkim olmaları Batı'nın ekonomik hedeflerine ters düşmüştür.⁹⁹

Batı dünyasının Hz. Muhammed tasavvuru zaman ve zemine dayalı olarak farklılık arz etmektedir. Zamana göre ayırım yapılacak olursa; a) 7-16. yüzyıllar arası İslam'ın doğuşundan Rönesans'a kadar ki dönem, b) 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan zaman dilimi, yani Rönesans'tan bilimsel oryantalizmin doğuşuna kadar olan dönem ve son olarak c) 19-20. Yüzyıllar arasını kapsayan bilimsel oryantalizmden günümüzde kadar ki dönem olarak üç döneme ayrılabilir. Zemin açısından ise; a) İslam topraklarında yaşayan zimmîlerin kayıtları, b) Doğu Hristiyan kaynakları (Doğu Roma/Bizans), c) Batı Avrupa Hristiyanların çalışmaları (Endülüs vasıtasıyla) şeklinde bir ayırım yapılabilir.¹⁰⁰

Orta Çağ'da Hz. Muhammed hakkında yapılan çalışmaların kaynakları ise genellikle Bizanslı din adamlarının telif ettiği Yunanca eserler, halk arasında anlatılan efsaneler ve menkıbeler ile Haçlı Seferlerine katılan Batılıların sefer esnasında halkla kurdukları temastan dolayı elde ettikleri tecrübeler ve bilgilerden oluşmuştur. Aktarılan bu bilgilerin içeriği ekseriyetle birbirine benzemektedir; Hz. Muhammed bu kaynaklarda genellikle “sahtekârlık,” “sahte peygamberlik,” “şehvetine düşkün,” “zalim,”

---

⁹⁹ İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, “Batı Oryantalizminin Hz. Peygambere Bakışı”, *Eskiyeni* V (05 Mayıs 2007), 6-8; Seyfettin Erşahin, “İslam Peygamberine Batı Oryantalizminin İndirgemeci Bakışının Arka Planı”, 9-12.

¹⁰⁰ Erşahin, “İslam Peygamberine Batı Oryantalizminin İndirgemeci Bakışının Arka Planı”, 12-14.

“Hristiyanlıktan sapan,” “deccal,” “şeytan,” “hasta” ve “putperest” gibi hakaretimiz söylemlerle itham edilmiştir. Telif edilen eserlerde Hz. Muhammed birçok farklı şekilde isimlendirilmiştir. Bunlardan bazıları: “Mahaund (karanlıklar veya kötülükler prensi),” “Mumery” veya “Mohamerie (hurafeci),” “Mawmet” veya “Mammet (put, oyuncak kukla gibi manalara gelmektedir),” “Moametis (zalim, vahşi ve lanetli gibi manalara gelmektedir)” ve “Mahome (put)”dir. Vikinglerin ve Slavların 11. yüzyılın başlarına doğru Hristiyanlığı benimsemesi, öte yandan İslam’ın gerek siyaset gerekse medeniyet açısından yükselmesi ve böylece Batı tarafından rakip bir medeniyet olarak algılanması İslam ve Hz. Muhammed hakkında bilinçli bir cehaletin yayılmasına yol açmıştır.¹⁰¹

Rönesans dönemine kadar İslam kaynakları üzerinden yapılan çalışmaların çoğu Batılı din adamları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların hedefi ise İslam’ı temel kaynaklarından öğrenip misyonerlik faaliyetlerinde kullanılmak üzere “tutarsız” bilgiler devşirerek Müslümanları Hristiyan etmek olmuştur.¹⁰² Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde Batı düşüncesinin Kilise baskısından kurtulmasıyla birlikte Hz. Muhammed ve İslam hakkındaki çalışmalar asli kaynaklardan kısmen objektif şekilde ve ilmî ölçülerle ele alınmıştır. Ancak Orta Çağ’da mevcut Hz. Muhammed algısını elde edilen bu bilgilerle meşrulaştırmaya çalışanlar da olmuştur.¹⁰³

Batı dünyasında çoğunluk tarafından benimsenen indirgemeci bakışın hâkim olduğu çalışmalarda, Hz. Muhammed’i dinî kimliğinden ve kutsal görevinden ayırma, Hz. Muhammed’in nübüvvetini ve Kur’an’ın Allah tarafından indirilen bir kitap

---

¹⁰¹ Sarıçam - Erşahin, “Batı Oryantalizminin Hz. Peygambere Bakışı”, 8-11; Erşahin, “İslam Peygamberine Batı Oryantalizminin İndirgemeci Bakışının Arka Planı”, 16-20.

¹⁰² Paret, *Arabistik und İslamkunde an Deutschen Universitäten, Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*, 2-3.

¹⁰³ Erşahin, “İslam Peygamberine Batı Oryantalizminin İndirgemeci Bakışının Arka Planı”, 14.

olduğunu inkâr etme ve Hz. Muhammed’i sadece bir siyasi figür, komutan ve sosyal reformcu olarak kabul etme gibi eğilimler görülmüştür. Bu yaklaşımı benimseyenler temelde Hz. Muhammed’in hayatı ile ilgili kaynakları, Hz. Muhammed’in temsil ettiği dinî ve ahlaki kişiliğini ve tebliğini eleştirmiştir.¹⁰⁴

Genel olarak oryantalizmin İslam düşüncesine yönelik algısını oluşturan üç farklı kaynağın olduğunu görmekteyiz. Bunlar; Avrupa merkezli tarih anlayışı, Greko-Roman kültürü ve Hristiyan-Yahudi dinî geleneğidir. Avrupa merkezli tarih anlayışında yukarıda da ifade edildiği üzere diğer medeniyetleri küçümseyen bir üstünlük algısı mevcuttur. Greko-Roman kültürü ise Hristiyanlık öncesi Avrupa’nın kimliğini ve temelini, felsefi ve bilimsel açıdan oluşturmuştur. Son olarak Hristiyanlık, Avrupa toplumunun dini olması hasebiyle topluma aynı düşünce kalıbı içinde şekil veren ve “yabancı”lara karşı tavır aldırان bir etken olmuştur.¹⁰⁵

19. yüzyıl Alman üniversitelerindeki oryantalizm çalışmalarında filolojik yöntemin yerini pekiştirmesiyle birlikte bazı oryantalistler tarihi konulara yönelerek oryantalizmin içinde yeni bir akım başlatmaya çalışmışlardır. 1914 yılında kadar tarihsel çalışmalar filoloji disiplini altında değerlendirilirken uzun vadede tarihselcilik (historizm) metodu oryantalist çalışmaları değişime uğratmıştır.¹⁰⁶ Tarihselcilik etkisinin zamanla artmasıyla birlikte edebi alanda çalışma yapan bazı Alman oryantalistler tarihi konulara yönelmişlerdir. 1820’lerde Paris’te eğitim alan bazı Alman oryantalistlerden tarih alanındaki çalışmaların çoğunlukla ihmal edildiği, hâlbuki bu çalışmaların daha

---

¹⁰⁴ Sarıçam - Erşahin, “Batı Oryantalizminin Hz. Peygambere Bakışı”, 11; Erşahin, “İslam Peygamberine Batı Oryantalizminin İndirgemeci Bakışının Arka Planı”, 15-16.

¹⁰⁵ İbrahim Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 39-44.

¹⁰⁶ Johann Fück, “İslam as an historical problem in european historiography since 1800”, *Historians of the Middle East* (London: Oxford University Press, 1964), 303-304.

araştırılmaya layık olduğu eleştirisi gelmiştir.¹⁰⁷ 1830 ve 1840'lı yıllarda da tarihi konulara ilgi gösteren oryantalistler olmuştur. Yöntem olarak ise bütün kaynakları toparlayıp eleştirel incelemeye tâbi tuttıkları söylenmiştir.¹⁰⁸

Tarihsel çalışmaların oryantalizm araştırmaları içinde gittikçe geniş bir alanı kapsamıyla Doğu literatürü sadece dil bilimsel araştırmalar için kullanılmayıp Doğu'nun kültür ve tarihinin kaynağı olarak ele alınmaya başlamıştır. Ancak Nöldeke veya Wellhausen gibi tarih alanında çalışma yapan oryantalistler kendilerini ilk planda daima dil bilimci olarak tanımlamıştır.¹⁰⁹ Bu alanda yazılan örnek eserler arasında: *Was hat Muhammad aus dem Judentum übernommen?*¹¹⁰ (*Muhammed Yahudilikten neler aldı?*), *Geschichte der Chalifen*¹¹¹ (*Halifeler Tarihi*), *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden*¹¹² (*Sasaniler Döneminde Fars ve Arapların Tarihi.*), *Das arabische Reich und sein Sturz*¹¹³ (*Arap İmparatorluğu ve Çöküşü*) ve *Culturgeschichte des Orients unter der Chalifen*¹¹⁴ (*Halifeler döneminde Doğu'nun Kültür Tarihi*) sayılabilir. İçerik olarak tarihselcilik çalışmaları dâhilinde genellikle Hz. Muhammed biyografileri, Kur'an'ın içeriği ve oryantalist anlayışa göre kaynakları, Dört Halife Dönemi, Emevi ve Abbasi devletleri, diğer bölgelerdeki devletler hakkında tarihi bilgiler ve belirli zaman ve dönemlerdeki mevcut siyasi ve kültür tarihini ele alan eserler yayımlanmıştır. Bu çalışmalardan Hz. Muhammed ile ilgili olan eserler ele alındığında

---

¹⁰⁷ Hassler, *Briefe über den Fortgang der asiatischen Studien in Paris*, 18-19.

¹⁰⁸ Thomas Nipperdey, *Germany from Napoleon to Bismarck 1800-1866* (Dublin: Gill and Macmillan, 1996), 454.

¹⁰⁹ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 108.

¹¹⁰ Abraham Geiger, *Was hat Mohammed Aus Dem Judenthume aufgenommen?* (Bonn: F. Baaden, 1833).

¹¹¹ Gustav Weil, *Geschichte der Chalifen* (Mannheim: Friedrich Wassermann, 1846).

¹¹² Theodor Nöldeke, *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden* (Leiden: Brill, 1879).

¹¹³ Julius Wellhausen, *Das arabische Reich und sein Sturz* (Berlin: de Gruyter, 1902).

¹¹⁴ Alfred von Kremer, *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen* (Viyana: Wilhelm Braumüller, 1875).

H. Muhammed'in şahsı, tebliği ve hayatı gibi meselelerde birçok farklı yorum yapıldığı görülmüştür.

19. yüzyılda bilimsel oryantalizmin gelişmesi ile H. Muhammed hakkındaki bilgilerin asli kaynaktan alınması ve belirli bir metodolojiye uygun olarak işlenmesi H. Peygamber'e karşı sürdürülen düşmanca yaklaşımdan kısmen vazgeçildiğini göstermiştir. Ancak yine aynı bilgileri ve metodolojiyi kullanarak Orta Çağ'da H. Muhammed hakkında atılan iftiraları ispat etmeye çalışan oryantalistler de olmuştur. Aynı kaynaklardan elde edilen bilgilerle oluşan bu iki farklı tavır çalışmalarda objektif ya da sübjektif yaklaşımın benimsenmesiyle ilgilidir.¹¹⁵

Alman kaynaklarında Doğu'ya dair tarihsel çalışmaların siyasete veya ekonomiye katkı sağladığı ya da ön yargıyla yaklaşıldığına dair motiflerin bulunduğu reddedilmiştir. Bu anlamda Edward Said'in oryantalizmle ilgili Doğu'nun hâkimiyet altında alınmasını destekleyen çalışmalar olduğu yargısı kabul görülmemiştir. Alman oryantalistler tam aksine Doğu'yu Doğu'nun kendisini tanımladığı gibi anlamayı ve insanlık tarihi içerisinde etkin bir unsur olarak kabul etmeyi amaçladıklarını söylemişlerdir. Alman oryantalizmi kendisinin hakikatin peşinde ve dünyaya açık bir konumda bulunduğunu savunmuştur. Bu minvalde öğretmenleri Fleischer'in "*ni religion, ni pollitique!*"¹¹⁶ tavsiyesi doğrultusunda çalışmalar yürüttüklerini iddia etmişlerdir. Alman oryantalistler, çalışmalarının siyasi ve ekonomik hamleleri meşrulaştırdığını kabul etmeseler de yaptıkları çalışmaların toplum ve siyaset karşısındaki öneminin farkında olmuşlardır.¹¹⁷

---

¹¹⁵ Sariçam - Erşahin, "Batı Oryantalizminin H. Peygambere Bakışı", 11.

¹¹⁶ Eduard Amthor, *Selbstbiographie des Eduard Amthor, Direktor der Handelsschule und Kaufmännischen Hochschule zu Gera* (Gera, 1879), 30.

¹¹⁷ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 111.

19. yüzyıl Alman oryantlizminde Hz. Muhammed hakkında çalışmalar ve bu çalışmalardan doğan Hz. Muhammed algısı hakkında örnek verecek olursak;

Alman oryantlizminde tarihselciliğin iki Yahudi akademisyen tarafından kurulduğu kabul edilmiştir; Abraham Geiger (1818-1874) ve Gustav Weil (1808-1889). Geiger, 1833 yılında yayınlanan *Was hat Muhammed aus dem Judentume übernommen?* (*Muhammed Yahudilikten Neler Aldı?*) eserinde uyguladığı tarihsel kaynak eleştirisi yöntemiyle Kur'an'da Yahudilikten alıntılanan metinleri tespit ettiğini iddia etmiştir.¹¹⁸ Çalışmasını iki bölüme ayıran Geiger, ilk bölümünü *Muhammed Yahudilikten Bir Şey Almak İstiyor Muydu? İstese Nasıl Alacaktı?* olarak adlandırmış ve bu soruları cevaplamaya çalışmıştır. İkinci bölümde ise *Muhammed Yahudilikten Bir Şey Aldı mı, Aldıysa Neleri Aldı?* konusunu işlemiştir.¹¹⁹ Aynı yüzyılda tarihsel metodun gelişmesinde Gustav Weil'in çalışmaları da önem arz etmiştir. Weil, 1843 yılında kaleme aldığı *Muhammed, sein Leben und seine Lehre* isimli Hz. Muhammed biyografisi yanında 1844 yılında da *Kur'an'a Tarihsel-Eleştirel Bir Giriş, Geschichte der Chalifen (Halifeler Tarihi)* gibi eserler yayınlamıştır.¹²⁰ Weil kaleme aldığı Hz. Muhammed biyografisinde ilkin Mekke tarihinden bahsetmektedir. Ardından detaylı bir şekilde Hz. Peygamber'in nübüvvetten önceki hayatını, Habeşistan hicretini, Mekke döneminde gerçekleşen olayları, Medine hicretini, gazvelerini, Yahudilere davranışını ve vefatına varıncaya kadar birçok meseleyi ele almıştır.¹²¹ Weil eserinin çeşitli yerlerinde şifahi Arap kaynaklarını delil göstererek Hz. Muhammed'in epilepsi hastası olduğunu iddia

---

¹¹⁸ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 104.

¹¹⁹ Geiger, *Was hat Mohammed Aus Dem Judenthume aufgenommen?*, Inhaltsanzeige.

¹²⁰ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 105.

¹²¹ Gustav Weil, *Muhammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre* (Stuttgart: J.B. Metzler, 1843), XXIV-XXXVIII.

etmiştir.¹²² Ayrıca olası bir epilepsi krizi için hazırlıklı olma adına eşlerinden veya hizmetçilerinden birinin daima yanında bulunduğunu söylemiştir.¹²³

Abraham Geiger gibi Gustav Weil da Hz. Peygamber'in Hristiyanlık ve Yahudilik ile ilgili bilgileri bu dinler hakkında bilgisi olan kişilerden aldığını söylemektedir. Ayrıca Weil, kitabında Kur'an'daki çelişkili âyetlerin Hz. Muhammed tarafından nasıl giderildiğine ve Hz. Muhammed'in "harem"ini genişletmek için Kur'an âyetlerini nasıl kullandığına dair bir bölüm açmaktadır.¹²⁴

19. yüzyılın bir başka önemli oryantalistlerinden Theodor Nöldeke de *Das Leben Muhammed's (Muhammed'in Hayatı)* eserinde Geiger ve Weil gibi klasik siyer ile alakalı bilgiler vermiştir. Weil gibi Nöldeke de Hz. Muhammed'in hasta olduğunu ve hastalığının alameti olarak epileptik nöbetler geçirdiğini söylemiştir.¹²⁵

Bu yüzyılda Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili eser telif edenlerden birisi de Hubert Grimme'dir. Altı bölümden oluşan eserde Grimme, diğer yazarlar gibi ilk bölümde Arabistan coğrafyası hakkında bilgi vermekte ve daha sonra diğer bölümlerde siyerden belirli konuları işlemiştir. Grimme'nin çalışmasında dikkat çeken husus Hz. Muhammed'i peygamberden ziyade bir sosyalist reformcu ve İslam'ı bir din olarak değil reform olarak tanımlamasıdır. Grimme bu yorumu yaparken Mekke döneminde bir dine ihtiyaç olmadığını ifade etmiştir.¹²⁶

Bir başka önemli isim olan İgnaz Goldziher *Muhammedanische Studien (Muhammedî Araştırmalar)* eserinde diğer eserler gibi kronolojik bilgiler vermiştir.

---

¹²² Weil, *Muhammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre*, 26.

¹²³ Weil, *Muhammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre*, 345-346.

¹²⁴ Weil, *Muhammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre*, 355-360.

¹²⁵ Theodor Nöldeke, *Das Leben Muhammeds* (Hannover: Rümpler, 1863), 23.

¹²⁶ Hubert Grimme, *Mohammed* (Münster: Aschendorff, 1892), 14-15.

Mekke ve Medine dönemini karşılaştıran Goldziher Hz. Peygamber'in Medine döneminde artık insanları sadece ahiret ile korkutan birisinden savaşçı birisine evrildiğini söylemiştir.¹²⁷

19. yüzyılın bir diğer önemli oryantalistlerden Joseph von Hammer Purgstall tarihsel çalışmalar gerçekleştiren ilk oryantalistlerden olmuştur ve bu yönde etkileşimler sağlamak için çaba sarf etmiştir.¹²⁸ Von Hammer, “*Müslümanlar nasıl ki Kur'an'ın Allah kelamı olduğunu inanıyorlarsa biz de onun Muhammed'in sözü olduğuna inanıyoruz.*” Şeklinde özetlenebilecek ifadeler kullanmıştır. Bu ifadesini İngiliz oryantalist William Muir de kitabına alıp desteklemiştir.¹²⁹

Friedrich Hegel de oryantalistlere benzer çıkarımlarda bulunarak Hz. Muhammed'in “gösterişli, insanları kandıran, sahtekâr” bir kişiliğe sahip olduğunu söylemiştir. İslam'ın özünü fanatizm ve terörün oluşturduğu görüşünü benimseyen Hegel'e göre “Muhammetçilik” Müslümanlara birey olma ve özgürleşme imkânını tanımamıştır.¹³⁰

Oryantalistlerin Batılı düşünürler üzerindeki etkisini daha net görmek amacıyla Max Weber'in İslam ve Hz. Muhammed hakkındaki fikirlerine bakmakta fayda vardır. Weber'e göre İslam insanlığı kurtuluşa ulaştıran bir din olmamakla beraber durağan bir toplumun meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca Weber, Hz. Muhammed'in de dinî ve siyasi otoritesini kabul etmeyenlere karşı kutsal savaş yoluyla üstünlük sağlamaya çalışan birisi olduğunu iddia etmiştir.¹³¹

---

¹²⁷ İgnaz Goldziher, *Mohammed and Islam* (London: Oxford University Press, 1915), 8.

¹²⁸ Will, *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 103.

¹²⁹ William Muir, *Life of Mahomet* (London: Smith Elder and CO, 1861), XXVII.

¹³⁰ Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (Reclam Verlag, 1924), 185.

¹³¹ Ebuzer Karaaslan, *Oryantalizmin Zihin Dünyası - Doğu, İslam ve Osmanlı* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021), 195.

İslam'a ve Hz. Muhammed'e yönelik objektif yaklaşığını iddia eden oryantalistler arasında Torr Andrae'yı saymak mümkündür. Andrae, *Die Person Muhammeds in Lehre und Glauben seiner Gemeinnde* eserinde şarkiyatçı bir bakış açısıyla Hz. Muhammed'in Müslümanlar açısından ne mana ifade ettiğini açıklamaya çalışmaktadır. Eserinde Hz. Muhammed'in mucizelerine, Mirac'a, ismet sıfatına vb. konulara yer vermektedir.¹³² Meselelere objektif yanaşmaya çalışan Andrae, Duha¹³³ Sûresini yorumlayarak İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Muhammed'in putperestliğe yakın olduğunu, bunun bazı İslam kaynaklarında geçtiğini, ancak daha ilk dönem telif edilen eserlerde dahi bunun şiddetle reddedildiğini iddia etmiştir.¹³⁴

Özet olarak İslam ve Hz. Muhammed hakkında 19. yüzyıl öncesi yapılan çalışmalarda kullanılan sert eleştiri dilinin 19. yüzyıl Alman oryantalizminin önemli şahsiyetlerinde de “daha akademik” bir ifade tarzıyla sürdüğü görülmüştür. Buna ilaveten, Hz. Muhammed hakkında çalışma yapan oryantalistlerin büyük çoğunluğunun Yahudi dinine mensup olduğu ve Yahudi oryantalistlerin 19. yüzyıl oryantalizmine etkisinin yeterince araştırılmadığı belirtilmelidir. Bir diğer dikkat çeken nokta ise şudur; klasik İslam tarihi eserlerinde genel olarak Hz. Âdem ve dünyanın yaratılışından başlayıp diğer peygamberler hakkında bilgi verildikten sonra Hz. Muhammed'in nübüvveti hakkında bilgi verilmiştir. Ancak özellikle oryantalistlerin benimsediği tarih yazımı ve Hz. Muhammed biyografilerindeki anlatım, doğrudan coğrafi olarak Mekke, İslam öncesi Mekke'de bulunan kavimler ve Hz. Peygamber'in doğumu ile başlamıştır.

---

¹³² Bekir Armağan, “Tor Julias Efraim Andrae”, *DİA* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, ts.), Ek-1/100.

¹³³ Duha 93/7

¹³⁴ Tor Andrae, *Die Person Muhammeds in Lehre und Glauben seiner Gemeinde* (Stockholm: P.A. Norstedt und Söner, 1917), 127-130.

II. BÖLÜM

ALOYS SPRENGER'İN HAYATI VE ÇALIŞMALARI

1. Sprenger'in Çocukluğu ve Gençliği

Aloys İgnatz Christoph Sprenger 03.09.1813 tarihinde Avusturya'da dünyaya geldi. Vaftiz kaydına göre sadece İgnatz adı kayıtlı olmakla beraber 1816 yılında geçiş kitabında ismi Aloys İgnatz olarak geçmektedir. Christoph ismini ise babasının hatırası olarak sonradan kendisinin eklemiş olduğu tahmin edilmektedir. Babası Christoph Sprenger hem vergi memuru hem de depo yöneticisi olarak çalışmış, ek olarak yirmi dönümlük tarım arazisi ile 10 kişilik ailesini zor şartlar altında geçindirmeye çalışmıştır. Aloys Sprenger'in iki kız kardeşi çocuk yaşlarında ölmüştür. Babası Christoph Sprenger 18 Ocak 1835 tarihinde 75 yaşında, kasap kızı olan annesi Thersia Sprenger 9 Ocak 1850 tarihinde 78 yaşında ölmüştür.¹³⁵

Doğduğu şehir, Nassereith'de ilkokula başlayan Sprenger, 1827 yılında Innsbruck Akademik Lisesine başlamış ve 1832'ye kadar bütün derslerinden takdir ile geçmiştir. Lise öğreniminin üçüncü yılında sınıfında üstün zekâ bursu alan tek kişi olmuştur. Yine lise yıllarında botaniğe ve dillere büyük ilgi göstermiş, özellikle dil konusunda yeteneğini ispatlamıştır. Öğrenilecek zorunlu diller olan İngilizce ve Fransızca yanında Latince, Yunanca, İtalyanca ve İspanyolca öğrenmiş, lisenin son yıllarında Doğu dilleriyle de ilgilenmeye başlamıştır. Abileri Johann ve Peter, Brixen'de ilahiyat okuyarak rahip olmuşlardır. Abileri ile beraber Aloys da İbraniceyi iyi derecede öğrenmiştir. Lise eğitimi sonrasında Sprenger Viyana Üniversitesinin Felsefe bölümüne kayıt olmuş ve felsefe

---

¹³⁵ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Der Orientalist und Islamhistoriker aus Nassereith in Tirol - Sein Leben und seine Werke* (Nassereith/Tirol/Avusturya: Nassereith, 1993), 14.

dersleri yanında fen bilimleri, tıp ve şarkiyat derslerini de dinlemiştir. Bunun yanında üniversite yıllarında Arapça ve Farsçayı da öğrenmiştir. Sprenger'in bu gayreti ve çalışkanlığı kendisini Avusturya'da bulunan oryantalistlere yakınlaştırmıştır. Bu dönemde özellikle Joseph von Hammer-Purgstall ve Ritter Rosenzweig von Schwanau gibi oryantalist akademisyenler Sprenger'i çalışmalarında cesaretlendirmiş ve desteklemiştir. Yazdığı eserlerde onun usulünü takip ettiğinden Sprenger'in özellikle Hammer'dan etkilendiği söylenmektedir. Bu dönemlerde *Edebiyat Gazetesi*'nde "I. Dietrich (annesinin kızlık ismi)" takma adıyla Şark hakkında çeşitli makaleler yayınlamıştır.¹³⁶

Lise yıllarından itibaren Sprenger, Doğu'ya seyahat ederek Doğu insanını ve kültürünü tanımak ve bunlar hakkında yazılar kaleme almak için detaylı planlar yapmıştır. Bunun için Şarkiyat Akademisine başvuru yapmış, ancak soylu bir aileden gelmediği için başvurusu reddedilmiştir. Bu karar Sprenger için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Çünkü böyle bir akademiye üye olmak Doğu coğrafyasında diplomatik görev almak için aranan ön koşullardan biriydi. Üniversite öğrenimini bitirdikten sonra memleketine dönen Sprenger, Hammer-Purgstall'ın acil çağrı mektubu üzerine Viyana'ya geri dönmüştür. Şarkiyat Akademisinde boşalan kadro için başvuruda bulunmuş, ancak asli olarak üniversite mezuniyetinin oryantalizm üzerine olmamasından dolayı başvurusu tekrar reddedilmiştir. Bunun üzerine Sprenger 1836 yılında, 23 yaşındayken Viyana'yı terk

---

¹³⁶ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 14; Ursula J. Neumayr, "Heimat in der Fremde - Leben und Werke des Tirolers Aloys Sprenger (1813-1893)", *Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum* 79 (1999), 142.

ederek birkaç ay Zürih ve Paris'te tercümanlık yaptıktan sonra Londra'ya geçmiş ve orada Lord Munster ile tanışmıştır.¹³⁷

2. Sprenger'in Munster Kontu ile Tanışması

Munster Kontu George Fitzclarence, Kral IV. William'ın gayrimeşru çocuklarından en büyüğü idi. Napolyon Savaşlarında yaralanmış ve itaatsizlik iddiaları yüzünden görev yeri Hindistan olarak değiştirilmiştir. Orada emir subayı olarak son büyük Hint gücünü teşkil eden Marathalılar'a¹³⁸ karşı yürütülen üçüncü savaşı yönetmiştir. Bu savaş sonunda Marathalılar İngiliz Krallığı'na bağlanmıştır. Fitzclarence yapılan sözleşmenin ikinci nüshasını Londra'ya götürmek üzere 7 Aralık 1817'de Hindistan'dan ayrılmış, Kızıl Deniz üzerinden Mısırı da gezerek Malta üzerinden 16 Haziran 1818'de Londra'ya ulaşmıştır. Bu dönemde yaşadıklarını: “1817-1818 Yılları Arasında Hindistan, Mısır ve İngiltere Genelinde Bir Yolcuğun Günlüğü” adıyla kaleme alarak yayınlamıştır. Sprenger Paris'te eline geçen bu günlükten etkilenmiş ve Fitzclarence ile tanışmak istemiştir. Sprenger'in dil bilgisinden faydalanmak isteyen Munster Kontu, Sprenger'i sekreteri ve ilmî danışmanı olarak işe almıştır. Fitzclarence ölümünden bir yıl önce Royal Asiatic Society başkanı olmuştur. Ayrıca Şarkiyat Metinleri Yayınlama Topluluğunun başkanlığını da yapmıştır. Sprenger, bu topluluk adına *Muruc ez-Zehab ve Ma'adin el Cevahir* eserini *Meadows of Gold and Mines of Gems* ismiyle İngilizceye tercüme etmiştir. Munster Kontu Sekreteri Sprenger ile beraber *Geschichte der Kriegskunst der Völker des Ostens (Şark Toplumlarının Savaş Sanatı)* adlı eseri yazmak istemiştir. Bunun için Avrupa'da bulunan kütüphaneler ikisi tarafından bizzat ziyaret edilmiştir. Arapça dâhil birçok farklı dildeki eserler hakkında bilgiye

---

¹³⁷ Consantin von Wurzbach, “Sprenger, Alois”, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. (Viyana: Kaiserlich-Königliche Hof-und Staats-Druckerei, 1878), XXXVI/258-259; Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 13-15.

¹³⁸ 1674-1818 yılları arasında varlığını sürdürmüş bir Hindu Topluluğu

ulaşmak için mektuplar göndermişlerdir. Fransa, Almanya ve İtalya'daki kütüphaneleri gezen Sprenger, arkadaşı Wieser'e yazdığı bir mektupta Munster Kontu'nun kendisine her gün Şark'ın savaş sanatları hakkında sorular içeren bir veya iki mektup yazdığını söylemiştir. Ayrıca kendisine yine Munster Kontu tarafından bir paket ulaştığını ve paketin içinde Şark toplumlarının savaş sanatları hakkında 2000 sorunun bulunduğunu söylemiş, arkadaşına bu soruların sadece yarısını cevaplamak için daha haftalar boyunca bu "Orta Çağ'ı andıran karanlık şehirde"¹³⁹ kalması gerektiğinden yakınmıştır. Munster Kontu'nun 20 Mart 1842 yılında psikolojik sorunları yüzünden kendini vurması sebebiyle bu eser tamamlanamamıştır.¹⁴⁰

Sprenger, *Journal of the Asiatic Society of Bengal* dergisinde araştırması süresince İngilizlerin kendisine yaşattıkları sıkıntıyı şöyle dile getirmekte: "Oxfordlular sanki 100 kişilik hareme sahip bir prens gibi kıskanç bir şekilde edebiyat eserlerini koruyorlar. Doğu bilimleri hakkında özel eğilimleri yok, bu yüzden de bu eserlerden bir fayda elde edemiyorlar."¹⁴¹

3. Sprenger'in Londra Dönemi

Munster Kontu ile seyahatleri için Sprenger'in pasaporta ve vizeye ihtiyacı olmuştur. Viyana'da pasaport isteği reddedilince Avusturya vatandaşlığından çıkma kararını almıştır. İngiltere toplumunun üst tabakasında tanınmışlığı ve arkadaşı olan Munster Kontu'nun da aracılığı ile Sprenger 1838 yılında İngiliz vatandaşlığına kabul edilmiştir. Böylece artık tüm dünyaya seyahat özgürlüğünü de elde etmiştir. Sprenger

---

¹³⁹ Mektubu 24. Ağustos 1838 yılında Oxford'da yazmıştır.

¹⁴⁰ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 19-20; Ursula J. Neumayr, "Heimat in der Fremde - Leben und Werke Aloys Sprengers", 143.

¹⁴¹ Aloys Sprenger, "Remarks on Barbier de Meynard's edition of Ibn Khordadbeh and on the Land-tax of the Empire of the Khalyfs", *The journal of the Asiatic Society of Bengal* XXXV (1866), 124.

Doğu'ya seyahat hedefine daha hızlı ulaşacağını düşündüğü için ilgi gösterdiği tıp alanında eğitim almaya karar vermiştir. Avrupa seyahatleri esnasında mümkün oldukça gittiği her üniversite meclisinde tıp okumaya çalışmış, nihayet 12 Haziran 1841'de Hollanda'nın Leyden Üniversitesinde Latince yazdığı *De originibus medicinae sub Khalifatu (Hilafet altında Arap Tıbbının Kökenleri)* tezi ile doktorasını tamamlamıştır.¹⁴² Munster Kontu'nun ölümünden sonra Doğu Hindistan Şirketi (East India Company)¹⁴³ Sprenger'e tezinden dolayı tıp departmanında doktor-subay olarak çalışma teklifinde bulunmuştur. Şirketin tek şartları ise emekliliğini hak edebilmesi için Sprenger'in 18 yıl boyunca Hindistan'da kalması olmuştur.¹⁴⁴

4. Sprenger'in Hindistan Dönemi

Sprenger 18 Nisan 1842 yılında evlendiği eşi Catharina ile birlikte 1843 yılında deniz yolu ile Hindistan'a ulaşmış ve böylece daima hayalini kurduğu Şark dünyasına ayak basmıştır. İlk olarak Kalküta şehrinde ikamet etmiştir. Sahip olduğu bilgi birikiminden dolayı kendisinden daha çok faydalanabilecekleri bir şekilde değerlendirmek isteyen İngilizler kendisine Delhi Kolejinin müdürlüğünü teklif etmişlerdir. Sprenger ise bu fırsatı değerlendirerek doktorluğu bırakmış ve sömürge okulu ve eğitim sistemi alanına müdahil olmuştur. Burada Batı'nın ortaya koyduğu fikirlerin uygulanması ve Batı'da okutulan müfredatın yerleştirilmesi için gayret göstermiştir. Bunun yanında yerel dillerin de öğretilmesini istemiştir. Ayrıca Abdurrezzak Kaşani'nin *Istilahatu's Sufiyye'sini Technical Terms of the Sufies (Sufilerin Teknik Terimleri)*¹⁴⁵

---

¹⁴² Consantin von Wurzbach, "Sprenger, Alois", XXXVI/259-260.

¹⁴³ 31.12.1600 yılında resmîyet kazanmış ve isyanlar sonucunda 01.01.1874 yılında feshedilen, bugün ki Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Sri Lanka, Myanmar ve Malay Takımadaları coğrafyasında İngiliz krallığının lehine ticari, askeri, siyasi faaliyette bulunan şirket.

¹⁴⁴ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 23.

¹⁴⁵ Abdurrezzak Kaşani'nin *Istilahatu's Sufiyye* Kitabı, İngilizce-Hindistani (Urduca) dillerinde yazılmış.

adıyla ilk defa neşretmesinin yanında¹⁴⁶ *Historical Selections from Arabic Authors* ve *The history of Sultan Mahmud of Ghaznah*¹⁴⁷ (*Gazneli Sultan Mahmud'un Tarihi*) kitaplarını da yayınlamıştır. Bu çalışmalarına ilaveten 1845 yılında Delhi'de ilk defa yerel bir dil olan Hindustani dilinde (bugün Urduca) haftalık resimli bir dergi yayınlamıştır. Dergiye “Qiran'us-Sa'dain” yani “Doğu ile Batı'nın Birleşmesi” ismini vermiştir. Sprenger, Hindistan'dan ayrıldığında dergisini taklit eden bir düzineden fazla yayının ortaya çıkmasından ve bunun da yaptığı çalışmanın işe yaradığının kanıtı olarak kabul ettiğinden dolayı bu dergiden övgüyle bahsetmiştir. Sprenger, her ne kadar Doğu ve Batı unsurlarını birleştirerek bir eğitim modeli geliştirmek istediğini ifade etse de Alman Şark Derneğinin yayınladığı dergideki yazısına şu şekilde bir girişle başlamıştır: “*Neredeyse yüz yıl boyunca İngilizler, Batı kültürünün fenerleri Hindistan'a hükmetmektedirler. Burada ülkenin entelektüel anlamda yeniden kurulmasını ve kalkınmasını amansız bir şekilde savunmaktadırlar. İngilizlerin girişimciliği ve yaratıcılığı sayesinde İngiliz hâkimiyeti altındaki Hindistan'da harika değişimler gerçekleşti.*”¹⁴⁸ Sprenger'in İngilizlerin attığı bu modernizasyon adımlarındaki avantajı da kapsamlı dil bilgisi vasıtasıyla yerel bölge halkı hakkında detaylı malumata ulaşabilmesiydi. Ayrıca halk arasında itibar ve söz sahibi yerel siyasetçi ve din adamlarıyla kişisel iletişim kurması sonucunda Sprenger'in beş senelik okul müdürlüğü döneminde attığı adımlarda muhalefetle pek karşılaşmamıştır.¹⁴⁹ Sprenger'in biyografisini yazan Schönherr, Sprenger'in Hindistan'da tanınmış bir isim olduğunu söylemiştir: “*Mektuplarda 'Adres' bölümüne basitçe*

---

¹⁴⁶ Süleyman Uludağ, “Abdürrezzak, Kaşani”, *DİA* (Ankara: TDV, 2002), XXIV/5.

¹⁴⁷ Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî'nin *Târîhu'l-Yemîni'*

¹⁴⁸ Aloys Sprenger, “Litteraturbericht aus Ostindien”, *Zeitschrift der Deutschen Morganländischen Gesellschaft* III (1849), 344.

¹⁴⁹ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 33; Ursula J. Neumayr, “Heimat in der Fremde - Leben und Werke Aloys Sprengers”, 143-144.

'Hindistan'da Aloys Sprenger'e' yazılması mektubun kendisi nerede olursa olsun ona ulaşması için yeterli idi."¹⁵⁰

Sprenger, 06 Aralık 1847 tarihinde olağanüstü hükümet temsilcisi olarak Awadh/Oudh eyaletinin başkenti Lucknow'da görevlendirilmiştir. Lucknow o günlerde Hindistan'ın şarkiyat bilimleri merkezi olmuştur. Burada Sprenger'e Oudh Kralının sahip olduğu el yazma eserlerin fihristini oluşturma görevi verilmiştir. 18 ay süren bu zorlu çalışma boyunca Sprenger elinden 10.000'den fazla Arapça, Farsça ve Urduca el yazma eserin geçtiği söylemiştir. Sprenger bu el yazmaları hakkında şöyle bir yorumda bulunmaktadır: "*Şüphesiz ki Doğu dillerinde yazılan eserlerin tümü yok edilse insanlık sanatta ve bilimde pek bir şey kaybetmez. Astronomi, tıp, matematik, doğa tarihi veya diğer bilim dallarında bu eserler bizim için yeni sayılacak çok az bilgi içermektedirler. Şiir ve felsefe alanında da hayret edebileceğimiz veya devralabileceğimiz çok az duygu ve fikir mevcuttur.*"¹⁵¹

Sprenger çalışmasını *A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindusta'ny Manuscripts of the Libraries of the King of Oudh* başlığı altında toplamış, ancak bu fihristin sadece 1854 yılında Farisi ve Urduca dillerinde birinci cildi yayınlanabilmiştir. Kütüphanenin kendisi 1857-58 yılları arasında meydana gelen Hint Ayaklanması¹⁵² sonucunda yok olmuştur. Sprenger'in bu çalışması biyografik bilgiler içerdiği ve kütüphane yok olduğu için oldukça önem arz etmektedir. Sprenger çalışmanın ön sözünde şu ifadelerde bulunmaktadır: "*Eserlerin fihristini oluşturmak için yaklaşık 18 ay harcadım. Bu sürede yaklaşık 10.000 cilt inceledim. Birçok kusurlu/arızalı eserler vardı;*

---

¹⁵⁰ Consantin von Wurzbach, "Sprenger, Alois", XXXVI/261.

¹⁵¹ Aloys Sprenger, "Catalogues of Oriental Libraries", *The Journal of the Asiatic Society of Bengal* XXII (1853), 535.

¹⁵² Bengal ordusu askerlerinin İngiliz subay ve askerlerine karşı gelmeleri ile başlamıştır.

*bunların ismini, yayın tarihini veya başlığını tespit ettikten sonra çöpe attım. Varsayalım ki o günlerde, o tropikal hava şartları altında her gün on saat çalışmış olsaydım ve bunu her gün yapsaydım, o zaman ancak her eser için yarım saat inceleme vaktine sahip olurdum. Kitaplar yaklaşık kırk tane deve heybesinde bulunuyordu ve bu heybelerde hızlıca çoğalan fare yuvaları bulunmaktaydı. Yine koridorun sonunda çuvallar dolusu kitaplar vardı ve içinde beyaz karıncalar yuva yapmış, kitapları neredeyse tamamen yok etmişlerdi.”*¹⁵³ Sprenger, Hammer Purgstall’a yazdığı mektupta bu 10.000 eserin 5.000’den azını kataloğuna kaydettiğini söylemiştir.¹⁵⁴

1851 yılında Sadi’nin *Gülistan* eserini tercüme ederek Farsçaya ne kadar hâkim olduğunu kanıtlamıştır. İran Şahı bu tercümeden sonra kendisine bir fil hediye etmiştir.¹⁵⁵

Sprenger, Delhi’de Vernacular Translation Society yani Yerel Çeviri Topluluğu çalışma grubunu kurmuştur. Bu grubun amacını yabancı dillerdeki anlaşılır ve doğrudan çevrilebilir içerikleri Hintçeye çevirmek olarak belirlemiştir. Ancak 1845/46 akademik yılının sonunda Sprenger, öğrencilerin Arapça ve Farsçadan Hintçeye yaptığı çevirilerin lafzi çeviriden ibaret olduğunu görmüş ve öğrencilerin metin içeriklerini kavrayamadıklarını gözlemlemiştir. Sprenger bu tarz çalışma metodunun şarkiyat alanında yasaklanması gerektiğini söylemiştir. Sprenger günümüzde bu alanda bilgi sahibi olan birçok kişiye göre bu konuya dikkat çeken ilk oryantalist olarak kabul edilmiştir. Bu alandaki çabaları sonucunda Aligarh’da Literary School kurulmuştur. Günümüzde Aligarh’daki Muslim University hâlen Hindistan’da İslam’ın merkezi olarak

---

¹⁵³ Aloys Sprenger, *A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindusta’ny Manuscripts, of the Libraries of the King of Oudh* (Kalkutta: Baptist Mission Press, 1854), I/4.

¹⁵⁴ Aloys Sprenger, *Sitzungsberichte der Königlich Akademien der Wissenschaften in Wien, Philosophisch, historische Classe* (Viyan: Kaiserlich-Königliche Hof-und Staats-Druckerei, 1850), 5/799.

¹⁵⁵ Consantin von Wurzbach, “Sprenger, Alois”, XXXVI/260.

yerini korumaktadır. Bu okulda birçok edebi eser yayınlanmış ve yayınlanan bu eserler daha sonraki Urduca araştırmalarının temelini oluşturmuştur. Yine bu dönemlerde Sprenger şahsi kütüphanesini oluşturmaya başlamıştır. Arkadaşı David von Schönherr'e¹⁵⁶ yazdığı bir mektupta geçen senelerde 19.000'den fazla el yazma eseri incelediğini ve bu eserlerin içinden yaklaşık 3000 tanesini (en mkemmел/değerli olanlarını) kendi şahsi kütüphanesine eklediğini söylemiştir. David von Schönherr, Sprenger'in 1890 yılına kadar biyografliğini yapmıştır. O tarihe kadar Sprenger hakkında bildiğimiz birçok malumat onun eserinden elde edilmiştir. Schönherr editörlüğünü yapmış olduğu *Tfekki Gazetesi*'nde (*Schtzenzeitung*) Sprenger'in kendisine ve kardeşlerine yazmış olduğu birkaç mektubu yayınlamıştır.¹⁵⁷

Sprenger, kardeşi Peter'e yazdığı bir mektupta 1 Ocak 1850'de Lucknow'dan ailesiyle birlikte ayrıldığından bahsetmektedir. Ayrılma sebebi ise Himalaya Dağlarına çıkmak istemesidir. Mektupta kardeşine 4.880 metre ykseklige çıkabildiğini, ailesini 2130 metre yüksekte bulunan Samlah şhrinde bıraktığını, gördüğü manzaranın ise Alplere benzediğini söylemektedir. Yanında  hizmetçisinin bulunduğunu ve ailesinden 34 günlük uzaklıkta bulunduğunu söyleyen Sprenger bundan sonra yolculuğun devam etmesinin imknsız olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca hükümet tercümanlığı görevine getirildiği için büyük ihtimalle 18 Kasım 1850'de Kalküta'ya gideceğini haber vermektedir. Yeni görevine ek olarak Muhammed yüksekokullara eğitim programı tasarlama görevini aldığı da bu mektuptan renilmiştir. Yine Hammer Purgstall'a yazdığı mektubunda Himalaya bölgesinin güzelliğinden bahsetmekte, kendisine yeni ve özel bir görev verildiğini ancak sağlık sebepleri yüzünden Kalküta'ya gitmek istemediğini ve gerekirse maaşının onda birini verip Himalaya bölgesinde yaşamak

---

¹⁵⁶ David von Schönherr sanat ve kültür tarihçisi.

¹⁵⁷ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 33-37.

istediğini söylemektedir. Kalküta'da kaç görev üstlendiğine dair kesin bilgi bulunmamakla beraber 1851 yılında Sprenger hükümet tercümanlığı yanında İslam Hukuku sınav görevlisi olmuştur. Bunun yanında Kalküta Medresesinin müdürlüğü görevini almıştır. Bu esnada Alman Şark Toplumunda yazdığı *Müslümanların Okul Dersleri ve Skolastiği* başlıklı makalede Müslümanların reformasyon yıllarına kadar Batı'nın ilerisinde bulduklarını ancak daha sonra gerilediklerini ifade etmiştir. Fakat hâla kendi seviyelerine göre eğitilmiş insanların bulunduğunu eklemiştir. Sprenger bulunduğu coğrafyada Müslüman bir gencin medrese dersinde sırayla hangi kitapları okuduğunu saymıştır. Sprenger birçok İslam ülkesinde olduğu gibi Müslümanların zamanın da etkisiyle artık kölelik, diğer milletlere karşı tutum, vergi ve cezalar hakkındaki âyetlere uymadıklarını ve İslam hukukunu da sadece nikâh ve miras konularında tatbik ettiklerini söylemektedir. Mezkûr konulardaki bilgileri de klasik kaynaklardan değil, o dönemin din adamlarının yazdığı kitaplardan öğrendiklerini belirtmiştir. Sınav görevlisi olarak katıldığı müftülük mülakatlarında adayların daha Hac ibadetinin detaylarını saymakta zorlandıklarını söylemiştir.¹⁵⁸

Sayılan vazifelerinin yanı sıra Sprenger, Bengal'deki Asya Toplumunun sekreterlik görevini de ifa etmiştir. Bu sekreterlik görevi esnasında *Bibliotheca Indica* 'ya katkı sağlamıştır. Britanya Valiliğinin desteği ile bu kütüphanede İslam hükümdarlığı altındaki Hindistan tarihinin en önemli kaynaklarını basmak istemiş, ancak Londra'daki Doğu Hindistan Şirketi yetkilileri kendi politikalarına uygun görmedikleri için bu çalışmaya destek vermemişlerdir. Bunun dışında Sprenger, Krallığa mensup subay ve memurların girdiği yerel diller sınavının başkanlığını da yapmıştır. Sprenger kardeşine yazdığı mektubunda beş farklı görevi olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca 04 Nisan 1850

---

¹⁵⁸ Aloys Sprenger, "Die Schulfächer und die Scholastik der Muslime", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* XXXII (1878), 2.

tarihli *Tirol Tüfekçi Gazetesi* 'nde Sprenger hakkında gurur duyulması gerektiği söylenmekte, tıp alanındaki doktora derecesi yanında üç farklı alanda fahri doktora unvanına sahip olduğu bilgisi verilmektedir. Yine aynı gazetede Sprenger'in 23 dili olacak olan Çinceyi öğrenmeye başladığı söylenmiştir.¹⁵⁹

Sprenger, sahip olduğu kaynakları kullanarak daha Hindistan'da bulunduğu sırada *Hicret'e Kadar Hz. Muhammed'in Hayatı* eserini kaleme almıştır. Bunun yanında 1851 yılında Allahabad şehrinde o zamana kadar yazdığı yazılardan oluşan *The Life of Mohammad, from Original Sources* eserini yayınlamıştır. Bu eserin yayınlanmasından sonra Sprenger'in Müslüman toplum ile ilişkisi bozulmaya başlamıştır. Delhi Kolejinden atılma sebeplerinin birinin bu eser olduğu söylenmiştir.¹⁶⁰

20 Nisan 1854'te Sprenger eşini ve Hindistan'da doğan üç oğlunu Sri Lanka üzerinden Suez'e götürmüştür. Oradan karayolu ile Kahire'ye ulaşan Sprenger ailesi İskenderiye'ye geçmiştir. Sprenger ailesini buradan Avrupa'ya tatile göndermiş, kendisi ise gelecek iki sene boyunca Mısır, Suriye ve Irak Umman bölgelerini gezmiştir. Bu bölgelerde ulaşabildiği bütün kütüphaneleri ziyaret etmiş, birçok el yazma eser satın almış, satın alamadıklarının da kopyalarını oluşturmuştur. Mekke, Medine veya gidemediği başka şehirlerde bulunan eserlere ulaşmak için de paralı adam tutmuştur. Bunu yapmasının sebebinin kendi kütüphanesini geliştirmek ve ayrıca Doğu'nun sahip olduğu edebi eserleri kurtarmak olduğunu söylemiştir. Mesela Medine'de bulunan iki Taberî nüshasından birini satın alması veya aynısını yazdırması için bir Hac yolcusuna para verdiğini ifade etmiştir¹⁶¹ ancak Joseph von Hammer-Purgstall'a yazdığı bir mektupta para verdiği kişinin istediğini yerine getirmeden geri döndüğünü belirtmiştir.

---

¹⁵⁹ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 39.

¹⁶⁰ Ursula J. Neumayr, "Heimat in der Fremde - Leben und Werke Aloys Sprengers", 146.

¹⁶¹ Aloys Sprenger, "Litteraturbericht aus Ostindien", 347.

Hacı, oradaki Taberî eserinin bir camiye vakfedildiğini ve Hac esnasında kütüphanelerin kapalı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Sprenger isteğini Cidde'deki Fransız Konsolosu'na (Fulgence Fresnel) bildirmiş, Konsolos da daha sonra Fransız Milli Kütüphanesi için eserin bir kopyasını yaptıracağına sözünü vermiştir.¹⁶²

Sprenger, İngiliz ve Fransız sömürgesi altındaki bölgelerde Müslümanların sahip oldukları eserlere bakamadıklarını, böylece bu eserlerin hızlıca yok olduklarını, bazen de Müslümanların eserlerin Batılıların eline düşmemesi için bizzat kendilerinin yok ettiğini ifade etmiştir.¹⁶³

Sprenger'in Doğu Hindistan Şirketinde yönetici kadroda yer almamakla birlikte özel bir statüye sahip olduğu düşünülmektedir. Böyle düşünülmesinin sebebi ise bazen tek başına bazen de ailesiyle birlikte haftalar veya aylar boyunca Hindistan'ı veya Orta Doğu'yu gezmiş olması, ayrıca da iki defa Himalaya'ya gitmiş olmasıdır. Sprenger ister Hindistan'da olsun ister İngiliz toplumunda olsun daima elit tabaka ile birlikte yaşamıştır. Bu yüzden finansal olarak bağımsız, hatta zengin olduğu kabul edilmiştir. Sadece el yazma eserleri bir servet değerindedir. Avrupa'ya döndüğünde bile Basra'dan 531 tane el yazma eseri satın alma teklifini almıştır. Bu da kendisinin gerek görev icabı gerek şahsi olarak kurduğu sosyal bağın kuvvetliliğine bir delildir. Hindistan ve Orta Doğu'da tanıdığı bilim adamları ve profesyonel kitap tacirleri ile kurduğu bağların yanında öğrencilerine verdiği talimatlar sayesinde neredeyse istediği her kitaba ulaşabilmiştir.¹⁶⁴

Sprenger, Hindistan'da bulunduğu yılların hayatının en güzel dönemi olduğunu söylemektedir. En yakın arkadaşlarının Müslüman olduğunu, felsefi ve tarihi konuları

---

¹⁶² Aloys Sprenger, *Sitzungsberichte der königlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, 5/801-802.

¹⁶³ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 40.

¹⁶⁴ Ursula J. Neumayr, "Heimat in der Fremde - Leben und Werke Aloys Sprengers", 147.

Müslümanlarla binlerce defa tartıştığını belirtmektedir. Bir keresinde gittiği bir yerde birçok Türk subayı ile karşılaştığını ve bunun üzerine din ve ilahiyat hakkında konuştuğunu söylemiştir. Batılı birinin bu konular ile ilgilendiğini duyan bir Türk subayı çok sevinmiş, ayrılırken subay kumandanından bu Batılı aydına eşlik etmesi için on er ve bir subayı görevlendirmesini istemiş ve kumandan da izin vermiştir. Sprenger, ertesi gün bu subayın kendisini ziyaret ettiğini ve o günden sonra subayla çok yakın dost olduklarını söylemiştir. Kumandan da bu olaydan sonra Sprenger'e karşı çok cömert davranmış ve ona hatıra olarak *Cihannüma* 'yı hediye etmiştir.¹⁶⁵

5. Avrupa'ya Dönüş:

1856 yılına kadar Kalküta'da bulunan Sprenger Hindistan'da kaldığı 14 yılın ardından Avrupa'ya dönmeye karar vermiştir. Bu 14 yılın üç senesi Delhi'de, iki senesi Lucknow'da ve iki senesi de Mısır, Suriye gibi bölgelerde seyahat ile geçmiştir.¹⁶⁶ Ailesini de daha önce tatil sebebiyle Avrupa'ya yollayan Sprenger'in kesin dönüşünü önceden planladığı kabul edilmiştir. Resmi dönüş sebebini sağlık durumunun kötüleşmesi olarak açıklamıştır. Arka planda ise bölgedeki siyasi istikrarsızlığın kendisini tedirgin etmesinden dolayı Hindistan'dan ayrıldığı düşünülmektedir. Britanya ordusunun yerel halka karşı acımasız muamelesi, ilaveten Doğu Hindistan Şirketinin güç kaybetmesi ve hâkimiyeti altında bulunanların İngiliz Devletinin hâkimiyetine geçmesi de Sprenger'i rahatsız etmiş, ortaya çıkan ihtilaflar sebebiyle Sprenger Şirketteki görevinden istifa etmiş ve böylece 18 yıl görev anlaşmasını yerine getirmediğinden dolayı emeklilik hakkını da yitirmiştir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi Sprenger'in maddi sıkıntı yaşamamıştır. Heidelberg civarında bulunan Weinheim'a yerleşen Sprenger orada sahip olduğu eserleri düzenlemeye başlamış ve kısa süre sonra İngilizce yazdığı *Bibliotheca*

---

¹⁶⁵ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 37-41.

¹⁶⁶ Consantin von Wurzbach, "Sprenger, Alois", XXXVI/261.

Orientalis Sprengeriana kataloğunu yayınlamıştır. Sprenger sahip olduğu eserlerden oluşan herkese açık bir kütüphane oluşturmak istemiş, bunu üstlenecek ve kitapların değerini bilecek kişiler aramıştır. Kitaplarını Avusturya İmparatorluk Kütüphanesine dâhil etmek istemişse de Avusturyalı yetkililer bu eserlere ilgi göstermemiştir. 09 Şubat 1857 tarihinde Sprenger *Allgemeinen Zeitung* gazetesinde şark kütüphanesini tanıttığı bir makale yazmıştır. Bunun üzerine Bavyera Kralı Maximilian II. Joseph'in talimatıyla Kraliyet Kütüphanesinin müdürü Dr. Halm, Sprenger'e kütüphanesinin satın alınmasına ve kendisinin de kütüphanesinin başında Kraliyet kütüphanesi görevlisi olarak atanmasına dair bir teklif sunmuştur. Sprenger kütüphanesini Heidelberg'de bulunan oryantalist Prof. Dr. Weil'a göstermiş, Weil de kütüphanede bulunan eserlerin benzersizliğinden ve kütüphanenin eskiksiz olmasından dolayı değerini 4,5 milyon Schilling olarak belirlemiştir. 24 Haziran 1857'te Prusya Krallığının bir taciri Heidelberg'e gelip Sprenger'e teklifte bulunmuştur. Bunu duyan Bavyeralı Dr. Halm öfkelenerek Sprenger'i aralarındaki sözlü antlaşmaya uymamakla suçlamış ve tekrar görüşmeye davet etmiştir. Buna karşılık Sprenger, Dr. Halm'e yazdığı 31 Temmuz 1857 tarihli bir mektupta bütün müzakereleri durdurduğunu bildirmiştir. Aynı gün kütüphane Prusya Kralı Friedrich Wilhelm IV. tarafından satın alınmıştır. Şarkiyat bilimlerine karşı oldukça ilgili olan Friedrich Wilhelm kütüphaneyi Berlin'de kurdurtmuştur. Sprenger'in kütüphanesinin ana bölümü günümüzde Berlin Devlet Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹⁶⁷ Bavyera Krallığı adına Sprenger ile iletişime geçen ve başarısız olan Dr. Halm, Sprenger ile aralarında aylarca süren pazarlık sürecini 26 sayfalık bir kitap hâlinde yayınlamıştır.¹⁶⁸

---

¹⁶⁷ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 45-47.

¹⁶⁸ Dr. Karl Halm, *Denkschrift über die Verhandlungen zwischen der Direction der k. Hof- und Staatsbibliothek zu München und Dr. A. Sprenger über den Ankauf der Sprenger'schen Bibliotheca Orientalis* (Heidelberg: Georg Mohr, 1857).

Sprenger'in Prusya Kralı'na sattığı kütüphanesinde Doğu'dan elde ettiği 1972 adet el yazma eser mevcuttur. İçerik olarak sufizm, coğrafya ve tarih ile ilgili eserler sayı olarak neredeyse aynı olmakla beraber din ve hukuk hakkındaki kitaplar daha az sayıdadır. Bununla birlikte tabakât ve biyografi kitapları oldukça fazladır. Kitapların çoğu 13 ile 16. yüzyıl arasında kaleme alınmış eserlerdir.¹⁶⁹ Sprenger kütüphanesi hakkında şöyle söylemektedir: *"Doğu'dan bu kadar çok eser getiren birinin olup olmadığından şüpheliyim. Ancak koleksiyonumu değerli kılan sayısal olarak çokluğu değil, bütünlüğüdür/eksiksizliğidir."*¹⁷⁰ Kesin sayılarla 1972 eserin 245 tanesi tarih ve coğrafya ile ilgili, 124 eser tabakat/biyografi ile ilgili, 95 tanesi tefsir eseri, 171 tane hukuk ile ilgili, 205 tanesi etik ve mistik (tasavvuf) ile ilgili, 154 eser Arapça sözlük, retorik ve kafiye ile ilgili, 267 eser Arapça şiir ile ilgili, 160 eser Farsça şiir ile ilgili, 108 eser Farsça sözlük, gramer ve anlatımlar, 12 tanesi Hinducadan Farsçaya tercüme edilmiş musiki ve tıp hakkında eserler, 96 tanesi Hint edebiyatı hakkında eserler, 58 tanesi mantık ve diyalektik ile ilgili, 55 eser matematik ve astronomi ile ilgili, 63 eser kimya ve tıp ile ilgili ve 28 tanesi ansiklopedik eserdir.¹⁷¹

6. İsviçre Yılları

Yeni kurulmuş olan Bern Üniversitesi o yıllarda profesör kadrosu için eğitmenler aramaktaydı. Sprenger'in üniversiteyle irtibata geçmesi üzerine 05 Kasım 1858'de Sprenger'e profesörlük unvanı verilmiştir. Sprenger'in üniversitede Arapça Edebiyatı dersi rağbet görürken Arap ve Hint dillerinde verdiği dersler fazla rağbet görmemiştir.¹⁷² Aynı yıl ailesi ile birlikte Almanya'dan İsviçre'ye taşınmıştır. Bern yakınında bulunan

---

¹⁶⁹ Ursula J. Neumayr, "Heimat in der Fremde - Leben und Werke Aloys Sprengers", 149.

¹⁷⁰ Aloys Sprenger, *A Catalogue of the Bibliotheca Orientalis Sprengeriana* (Giessen: Wilhelm Keller, 1857), v-vi.

¹⁷¹ Consantin von Wurzbach, "Sprenger, Alois", XXXVI/261-262.

¹⁷² Ursula J. Neumayr, "Heimat in der Fremde - Leben und Werke Aloys Sprengers", 147.

Wabern'e taşınan Sprenger köylülerden bir arazi satın alarak burada yaşamaya başlamıştır. 1957-58 yıllarında Sprenger'in evi yıkılmış ve yerine apartmanlar inşa edilmiştir; ancak o bölgeye hâlâ *Sprenger Binası* ve yanından geçen caddeye *Sprengerweg (Sprenger Yolu)* denilmekte. İleriki yıllarda Sprenger eşi ile birlikte Bern yakınlarında bulunan küçük bir nüfusa sahip Gutenberg'a yerleşerek İsviçre vatandaşlığı almıştır. Vatandaşlık listesinde şöyle bir kayıt geçmektedir: "Tirol'lu Sprenger, Alois, Christoph, 16 Nisan 1842 yılında evlendiği Frankfurt am Main'li eşi Müller, Catharina ile birlikte 1000 İsviçre Frank'ı karşılığında 28 Mart 1863 tarihinde Gutenberg vatandaşlığına kabul edilmiştir."¹⁷³

Prusya Kralı'na sattığı kütüphanenin yanında Sprenger'in ayrıca nadir ve değerli eserlerden oluşan başka bir kütüphanesi de mevcuttu. Birçok alanda kaleme alınan ve Batı dilleriyle ve Japoncaya kadar Doğu dillerinden kitaplar barındıran bu kütüphanede 800 adet eserin bulunduğu bilinmektedir. Sprenger bu kütüphanesini Wabern, Bern'deki evinde kurmuştur. Sprenger'in ölümünden üç sene sonra 1896 yılında bu kütüphane *Orientalia – Sayın Prof. Dr. Sprenger'in Ardında Bıraktığı Kütüphane* adıyla İsviçre'deki bir kitabevi tarafından satışa sunulmuştur. Sprenger İsviçre yıllarında birçok Almanca eser yazma fırsatı bulmuştur. Bunlar; *Die Post- und Reiserouten des Orients (Doğu'nun Posta ve Seyahat Yolları)*, *Die alte Geographie Arabiens als Grundlage der Entwicklungsgeschichte des Semitismus (Semitizmin Gelişim Tarihinin Temeli Olarak Arabistan'ın Eski Coğrafyası)* ve en önemli eseri olan *Das Leben und die Lehre des Mohammad. –Nach bisher grösstentheils unbenutzten Quellen (Muhammed'in Hayatı ve*

---

¹⁷³ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 59.

Öğretisi- *Günümüze Kadar Çoğunlukla Kullanılmayan Kaynaklara Göre*) adlı eserleridir.¹⁷⁴

1881 yılının Ekim ayında Sprenger eşi Catharina'dan ayrılmıştır. Bern Üniversitesinde 23 yıl boyunca verdiği Şark Dilleri ve Edebiyatı derslerini bırakarak emekliliğinden önce üniversiteden istifa edip Almanya'nın Heidelberg şehrine taşınmıştır. Ayrıldığı eşi Catharina ise 16 Mayıs 1893 tarihinde 71 yaşında Bern'de ölmüştür. Almanya'ya taşınan Sprenger, orada tanınmış bir tıpçı olan Dr. Johann Diehl'in kızı Antonia Diehl (ölüm tarihi: 13.12.1891, 93 yaşında) ile ikinci evliliğini gerçekleştirmiştir. Sprenger Heidelberg'de eser yazmaya devam etmiştir. *Babylon, das reichste Land in der Vorzeit und das lohnendste Kolonisationsfeld für die Gegenwart. Ein Vorschlag zur Kolonisation des Orients (Babil, Geçmiş Çağın En Zengin Ülkesi ve Şu An İçin En Karlı Sömürge Alanı. Doğu'nun Sömürgeleştirilmesi İçin Bir Öneri.)*, *Mohammed und der Koran, Eine psychologische Studie (Muhammed ve Kur'an, Bir Psikolojik Çalışma)*¹⁷⁵ gibi eserlerin yanında birçok bilimsel dergiye yazılar yazmış ve diğer oryantalistlerin çalışmaları hakkında yorumlar kaleme almıştır. Sprenger hayatının bu yıllarında uluslararası bir üne sahiptir. Kendisine Gießen, Roma ve Oxford üniversitelerinden fahri doktora unvanı verilmiştir. Sprenger'in geçmiş ve güncel hadiselerle ilgili fikirleri daima önemsenmiştir. Mesela Amerika'nın Keşfi'nin 400. yılına özel basılan albümde Sprenger'in şu sözleri bulunmaktadır: "... Şüphesiz Amerika'nın keşfi Columbus'un güçlü iradesi, zihinsel istikrarı ile mümkün oldu. Bu açıdan Columbus

---

¹⁷⁴ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 59-61; Aloys Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammad nach bisher groesstentheils unbenutzten Quellen* (Leipzig, 1864); Aloys Sprenger, *Die Post- und Reiserouten des Orients, mit 16 Karten nach einheimischen Quellen* (Leipzig, 1864); Aloys Sprenger, *Die alte Geographie Arabiens als Grundlage der Entwicklungsgeschichte des Semilismus* (Bern, 1875).

¹⁷⁵ Aloys Sprenger, *Babylonien, das reichste Land in der Vorzeit und das lohnendste Kolonisationsfeld für die Gegenwart. Ein Vorschlag zur Kolonisation des Orients*; Aloys Sprenger, *Mohammad und der Koran. Eine psychologische Studie*.

sıra dışı bir insandır. Kur'an ise bu konuda şöyle der: 'İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.'"¹⁷⁶

Enflüanza hastalığına yakalanan Sprenger 19 Aralık 1893 tarihinde 80 yaşındayken ölmüştür. Cesedi yakılarak Heidelberg'deki mezarlığa teslim edilmiştir. 1936 yılında Sprenger'in küllerinin olduğu vazo mezarlıktan alınmıştır. 20 Aralık 1893 yılında *Heidelberg Gazetesi* 'nde Sprenger, İslam bilimleri ve Hz. Muhammed hakkındaki çalışmalarda çığır açan, şehrin en ünlü sakinlerinden biri olarak anılmıştır.¹⁷⁷

Sprenger'in biyografisini yazan Schönherr, kendisinin toplamda 25 dili konuşabildiğini ve yazabildiğini söylemektedir.¹⁷⁸ Ayrıca Sprenger hayatı boyunca dinî eğilim olarak Katolikliği benimsemiştir. Sprenger Royal Asiatic Society ve Deutsche Morgenländische Gesellschaft cemiyetlerinde onursal üye olmuştur.¹⁷⁹

Sprenger'in 100. doğum günü sebebiyle Nassareith halkı Sprenger anısına bir anıt dikmeye karar vermiştir. Anıtın altına Muhammed el-Hariri'nin (ö.1122) şu sözleri yazılıdır: "*Gerçekten, uzak diyarları yoklukla geçmek benim için evimden, rütbe ve onurdan daha değerliydi.*" Kaynaklarda Sprenger'in anıtının da kendisi gibi birçok kez yer değiştirdiği bilgisi verilmiştir. 1963 yılında Sprenger'in 150. doğum gününe atfen Hindistan'ın başkenti Yeni Delhi'deki Uluslararası Oryantalizm Kongresinde bir sempozyum gerçekleştirilmiştir. Sempozyuma Almanya'dan katılan Dr. W. Nölle, Sprenger'i 19. yüzyılın en değerli Alman oryantalistlerinden biri olarak ilan etmiştir. Sprenger'in çoğu eseri İngilizce, Arapça, Farsça ve Urduca yazılmıştır. Hâlihazırda

---

¹⁷⁶ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 71.

¹⁷⁷ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 70-72.

¹⁷⁸ Consantin von Wurzbach, "Sprenger, Alois", XXXVI/261.

¹⁷⁹ S. Procházka, "Sprenger, Aloys (1813-1893), Orientalist", *Österreichisches Biographisches Lexikon* (Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010), XIII/49.

Berlin Devlet Kütüphanesinin el yazma bölümünde Sprenger'in el yazmaları- buna kişisel yazışmaları da dâhil henüz incelenmemiş bir şekilde bulunmaktadır.¹⁸⁰

Sprenger hayatının ilk dönemlerinde şöyle bir karar aldığını söylemektedir:
“Doğu’ya seyahat etmeli ve gücümün elverdiği ölçüde Batı kültürünün tanıtılması ve yerleşmesinde katkı sağlamalıyım. Ayrıca Doğu ve edebiyatı hakkında daha detaylı bilgiler toplayarak bunları Garp dünyasına geri getirmeliyim.”¹⁸¹

7. Eserleri

Sprenger'in Hindistan döneminde daha çok dergilere makaleler yazdığını ve mektuplarını yayımlandığı görülmektedir. Avrupa'ya döndükten sonra Almanca kitap yazmaya başlamıştır.

Kitapları:

İsim	Şehir	Yıl	Türkçesi
1) <i>De Originibus medicinae sub Khalifatu</i>	Leiden	1840	<i>Hilafet Altında Arap Tıbbın Kökenleri</i>
2) <i>El- Masudi 's historical encyclopaedia, entitled "Meadows of gold and mines of gems". Translated from the Arabic.</i>	Londra	1841	<i>Mesudi 'nin Murucu 'z- Zeheb Kitabının Arapçadan Tercümesi</i>
2) <i>Eine Chrestomathie arabischer Schriftsteller</i>	Delhi	1845	<i>Arap Yazarlarından Okuma Parçaları (Krestomati)</i>
3) <i>Grammatik der englischen Sprache, verfasst in einem indischen İdiom</i>	-	1845	<i>Hint Lehçesinde Yazılmış İngilizce Gramer Kitabı</i>
4) <i>The life of Mohammad, from Original Sources.</i>	Allahabad	1851	<i>Hz. Muhammed'in Hayatı, Orijinal Kaynaklardan</i>
5) <i>A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindústány Manuscripts,</i>	Kalküta	1854	<i>Oudh Kralının Kütüphanesinin Arapça, Farsça ve Hindustani El Yazmalarının Bir Kataloğu</i>

¹⁸⁰ Mag. Norbert Mantl, *Aloys Sprenger - Leben und Werke*, 82.

¹⁸¹ Aloys Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammad nach bisher groesstentheils unbenutzten Quellen*, v.

of the Libraries of the King of Oudh			
6) <i>First Appendix to the Dictionary of the Technical Terms Used in the Sciences of the Mussalmans, Containing the Logic of the Arabians, in the Original Arabic, With An English Translation</i>	Kalküta	1854	<i>Müslümanların İlimlerinde Kullanılan, Arapların Mantığını İçeren Teknik Terimler Sözlüğünün İlk Eki, Arapça Orijinali ve İngilizce Tercümesi ile Birlikte</i>
7) <i>Dr. Halm und die Bibliotheca Sprengeriana</i>	Heidelberg	1857	<i>Dr. Halm ve Sprengeriana Kütüphanesi</i>
8) <i>A Catalogue of the Bibliotheca Orientalis Sprengeriana</i>	Gießen	1857	<i>Orientalis Sprengeriana Kütüphanesinin Bir Kataloğu</i>
9) <i>Das Leben und die Lehre des Mohammed. Nach bisher grösstentheils unbenutzten Quellen</i>	Berlin	1861-1865	<i>Hz. Muhammed'in Hayatı ve Öğretileri, Daha Önce Büyük Ölçüde Kullanılmayan Kaynaklara Göre</i>
10) <i>Die Post- und Reiserouten des Orients</i>	Leipzig	1864	<i>Doğu'nun Posta Ve Seyahat Yolları</i>
11) <i>Die alte Geographie Arabiens als Grundlage der Entwicklungsgeschichte des Semitismus</i>	Bern	1875	<i>Semitizmin Gelişim Tarihinin Temeli Olarak Arabistan'ın Eski Coğrafyası</i>
12) <i>Babylonien, das reichste Land in der Vorzeit und das lohnendste Kolonisationsfeld für die Gegenwart: Ein Vorschlag zur Kolonisation des Orients</i>	Heidelberg	1886	<i>Babil, Geçmiş Çağın En Zengin Ülkesi ve Şu An İçin En Değer Sömürge Alanı. Doğu'nun Sömürgeleştirilmesi İçin Bir Öneri</i>
13) <i>Mohammed und der Koran. Eine psychologische Studie</i>	Hamburg	1889	<i>Hz. Muhammed ve Kur'an-Bir Psikolojik Çalışma</i>
14) <i>Eine Skizze der Entwicklungsgeschichte des muslimischen Gesetzes. In: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft</i>	Stuttgart	1892	<i>Mukayeseli Hukuk Dergisi İçinde: İslam Hukukunun Gelişim Tarihinin Bir Taslağı</i>

Makaleleri:

Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft'da yayınlanan

yazıları/makaleleri:

İsim	Sayı	Yıl	Sayfa	Türkçesi
1) <i>Litteraturbericht aus Ostindien</i>	3	1849	344-347	<i>Doğu Hindistan'dan Edebiyat Raporu</i>
2) <i>Über eine Handschrift des ersten Bandes des Kitap Tabaqat al-kabyr vom Sekretär des Waqidy</i>	3	1849	450-456	<i>Vakidi Kâtibi Tarafından Kitabü't-Tabakati'l-Kebir'in Birinci Cildi Hakkındaki Bir El Yazması Üzerine</i>
3) <i>Litteraturbericht aus Ostindien</i>	4	1850	116-117	<i>Doğu Hindistan'dan Edebiyat Raporu</i>
4) <i>Aus Briefen des Dr. Sprenger</i>	6	1852	404-405	<i>Dr. Sprenger'in Mektuplarından</i>
5) <i>Gegenbemerkung (zu Band 3, S.454), S. 457-458, Band 6, 1852</i>	6	1852	457-458	<i>Üçüncü Sayı, S. 454 Hakkında Yorum</i>
6) <i>Auszüge aus Briefen an Prof. Fleischer von Dr. Sprenger</i>	7	1853	107-108	<i>Sprenger'in Dr. Fleischer'e Yazdığı Mektuplardan Alıntılar</i>
7) <i>Aus Briefen an Prof. Fleischer. Von Dr. Sprenger. Band 7 (1853), S. 412-415</i>	7	1853	412-415	<i>Sprenger'in Dr. Fleischer'e YAZDIĞI Mektuplardan</i>
8) <i>Aus einem Schreiben des Dr. Sprenger an Prof. Rödiger</i>	7	1853	597-599	<i>Sprenger'in Prof. Rödiger'e Yazdığı Yazıdan</i>
9) <i>Ueber das Traditionswesen bei den Arabern</i>	10	1856	1-17	<i>Arapların Rivâyet Geleneğine Dair</i>
10) <i>Aus einem Briefe von Dr. Sprenger. Band 10</i>	10	1856	810-811	<i>Dr. Sprenger'in Bir Mektubundan</i>
11) <i>Berichtigung [zur Übersetzung der Risâla Şamsijja über Logik</i>	11	1857	737-738	<i>Mantık Hakkındaki Şemsiyye Risalesinin Çevirisine Bir Düzeltme</i>

12) <i>Moḥammad's Zusammenkunft mit dem Einsiedler Baḥyrâ</i>	12	1858	238-249	<i>Hız. Muhammed'in Rahip Bahira ile Görüşmesi Hakkında</i>
13) <i>Ueber die Bedeutung des edomitischen Wortes "Allûf" in der Bibel und des arabischen Wortes „Ylâf“ im Korân</i>	12	1858	315-317	<i>İncil'deki Edomi "Alluf" kelimesinin ve Kur'an'daki Ylaf (uluf) Kelimesinin Anlamı Hakkında</i>
14) <i>Ueber den Kalender der Araber vor Moḥammad</i>	13	1859	134-175	<i>Hız. Muhammed'den Önce Arapların Takvimi Hakkında</i>
15) <i>Rezension: اخلاق ناصرى herausgegeben von 'Abd al-Ghanyy</i>	13	1859	539-541	<i>İnceleme: Abdulgani'nin (Nasiruddin Tusi) Ahlak-ı Nasiri</i>
16) <i>Über den Ursprung und die Bedeutung des arabischen Wortes Nâmûs.</i>	13	1859	690-701	<i>Arapça Namus Kelimesinin Kökeni Hakkında</i>
17) <i>Ibn Ishâq ist kein redlicher Geschichtsschreiber.</i>	14	1860	288-290	<i>İbn İshak Dürüst Bir Tarihçi Değildir</i>
18) <i>Aus einem Briefe des Hrn. Dr. Sprenger an Prof. Brockhaus</i>	14	1860	293-294	<i>Sprenger'in Prof Brockhaus'a Yazdığı Bir Mektuptan</i>
19) <i>Die Mosaik bei den Arabern</i>	15	1861	409-411	<i>Araplarda Mozaik</i>
20) <i>Aus einem Briefe Dr. Sprengers</i>	15	1861	412-413	<i>Dr. Sprenger'in Bir Mektubundan</i>
21) <i>Rezension: Wilhelm Pertsch: Die persischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zur Gotha</i>	16	1862	308-312	<i>İnceleme: Wilhelm Pertsch: Gotha Ducal Kütüphanesinin Farsça el Yazmaları, Viyana 1859</i>
22) <i>Rezension: Henry George Raverty: Grammar of the Pushto or Afghân language (London 1860), Dictionary of the Pushto or Afghân language (London 1860), Selections, prose and poetry in the Pushto, or Afghân language</i>	16	1862	783-790	<i>İnceleme: Henry George Raverty: Pušto veya Afgan Dilinin Grameri (Londra 1860), Pušto ve Afgan Dilinin Sözlüğü (Londra 1860) Pušto veya Afgan Dilinden Seçmeler, Neşir ve Şiir (Londra 1860)</i>
23) <i>Ein Beitrag zur Statistik von Arabien</i>	17	1863	214-226	<i>Arabistan İstatistiğine Bir Katkı</i>
24) <i>Uz und Esau</i>	17	1863	373-375	<i>Uz ve Esav</i>
25) <i>Geographisches (Bemerkungen zu Bd. XVII, S. 607 dieser Zeitschrift)</i>	18	1864	300-302	<i>Coğrafi (Bu Derginin 17. Sayı, S.607'e Bir Yorum)</i>

26) <i>Rezension: John Downson (Hrsg.), Henry Miers Elliot: The history of India as told by its own historians (London 1867–1869)</i>	24	1870	238-243	<i>İnceleme: John Downson (Yayıncı), Henry Miers Elliot: Kendi Tarihçilerinin Anlattığı Şekliyle Hindistan Tarihi (Londra 1867-18699)</i>
27) <i>Lateinische Uebersetzungen aus dem Arabischen in der Berner Stadtbibliothek</i>	28	1874	154-155	<i>Bern Şehir Kütüphanesinde Arapçadan Latinceye Tercümeleler</i>
28) <i>Die Goldunze</i>	29	1875	636-637	<i>Altın Ons</i>
29) <i>Rezension: Isaac Gastfreund: Mohamed nach Talmud und Midrasch</i>	29	1875	654-659	<i>İnceleme: İsaac Gastfreund: Talmud ve Midrasch'a Göre Hz. Muhammed</i>
30) <i>Rezension: Friedrich Dieterici: Die Philosophie der Araber im X. Jahrhundert n. Chr. Einleitung und Makroskosmos (Leipzig 1876)</i>	30	1876	330-335	<i>İnceleme: Friedrich Dieterici: 10. yüzyılda Arapların Felsefesi. Giriş ve Evren (leipzig, 1876)</i>
31) <i>Rezension: Eduard Sachau: Chronologie orientalischer Völker von Albîrûnî (Leipzig 1876)</i>	31	1877	551-556	<i>Eduard Sachau: Biruni'nin "Eski Milletlerin Kronolojisi" (Leipzig 1876)</i>
32) <i>Ueber zwei arabische Handschriften</i>	31	1877	750-757	<i>İki Arapça El Yazması Hakkında</i>
33) <i>Die Schulfächer und die Scholastik der Muslime</i>	32	1878	1-20	<i>Müslümanların Okul Dersleri ve Skolastiği</i>
34) <i>Die arabischen Berichte über das Hochland Arabiens beleuchtet durch Doughty's Travels in Arabia Deserta</i>	42	1888	321-340	<i>Arabia Deserta'da Doughty's Travels Tarafından Aydınlatılan Arapça Raporlarda Arabistan'ın Dağlık Bölgeleri</i>
35) <i>Rezension: Eduard Sachau: Alberuni's India. An account of the Religion, Philosophy, Literature, Geography, Chronology, Astronomy, Customs, Laws and Astrology of India about A. D. 1030</i>	43	1889	329-335	<i>İnceleme: Eduard Sachau: Biruni'nin Hindistan'ı. Hindistanın Dinî, Felsefî, Edebi, Coğrafi, Kronolojik, Astronomik, Gümrük, Kanunlar ve Astrolojisi Hakkında Bir Açıklama. (Tahkiku Ma Li'l-Hind) Miladi 1030 (Londra 1888)</i>

36) <i>Bemerkungen zu Dr. Mordtmann's Anzeige von Glaser's Skizze der Geschichte der Araber etc. [S. 173ff.]. Band 44 (1890), S. 501–514</i>	44	1890	501-514	<i>Dr. Mordtmann'ın Glaser'in Arap Tarihi Hakkındaki Taslağına Yorumlar</i>
37) <i>(Rezension:) Zu Glaser's Skizze der Geschichte und Geographie Arabiens. Band 44 (1890), S. 514–520</i>	44	1890	514-520	<i>İnceleme: Glaser'in Arap Tarihi ve Coğrafyası Hakkındaki Taslağı Hakkında</i>
38) <i>Versuch einer Kritik von Hamdânîs Beschreibung der arabischen Halbinsel und einige Bemerkungen über Professor David Heinrich Müller's Ausgabe derselben.</i>	45	1891	361-394	<i>Hamadani'nin Arap Yarımadası Tanımına Yönelik Eleştiri Denemesi ve Prof. David Heinrich Müller'in de Konuyla Aynı Konuyla İlişkin Bazı Açıklamaları</i>

Journal of the Asiatic Society'de yayınlanan yazıları/makaleleri:

- 1) *Notices of some copies of the Arabic work entitled "Rasáyil Ikhwán al çafá."*
Band 17,1 (1848), S. 501-507
- 2) *Notices of some copies of the Arabic work entitled "Rasáyil Ikhwán al çafá."*
Band 17,2 (1848), S. 183-202
- 3) *Bal'amy's translation of the History of Tabary, and Ghazzály's History of the Prophets.* Band 17,2 (1848), S. 437–471
- 4) *A passage from Ibn Qotaybah's Adab al Kátib' on Arabic Astronomy.* Band 17,2 (1848), S. 659–681

- 5) *Notice of a copy of the fourth volume of the original text of Tabary.* Band 19 (1851), S. 108–135
- 6) *On the Ghassánite Kings.* Band 19 (1851), S. 469–474
- 7) *Observations on the Physiology of the Arabic Language.* Band 20 (1852), S. 115–126
- 8) *The initial letters of the Nineteenth Súrah of the Qorân.* Band 20 (1852), S. 280f.
- 9) *Chronology of Makkah and the Hijáz before Mohammad chiefly founded upon Genealogy.* Band 20 (1852), S. 349–352
- 10) *On the earliest Biography of Mohammad.* Band 20 (1852), S. 395–397
- 11) *Has Sa`dy of Shyráz written Rékhtah verses?* Band 21 (1853), S. 513–519
- 12) *Mohammad's Journey to Syria and Professor Fleischer's opinion thereon.* Band 21 (1853), S. 576–592
- 13) *The first volume of the original text of Tabary.* Band 22 (1854), S. 195
- 14) *Early Hindústány Poetry.* Band 22 (1854), S. 442–444

- 15) *Catalogues of Oriental Libraries*. Band 22 (1854), S. 535–540
- 16) *Manuscripts of the late Sir H. Elliot, K. C. B.* Band 23 (1855), S. 225–263
- 17) *Literary Intelligence*. Band 24 (1856), S. 44–52
- 18) *Notes on Alfred von Kremer's edition of Wakidy's Campaigns*. Band 25 (1857), S. 53–74; 199–200
- 19) *Notes on the oldest work on Súfism*. Band 25 (1857), S. 133–150
- 20) *The Copernican System of Astronomy among the Arabs*. Band 25 (1857), S. 189
- 21) *On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts Among the Musalmans*. Band 25 (1857), S.303-329; 375-381

Neşirleri:

- 1) *Abd-ur-Razzàq's Dictionary of the Technical Terms of the Sufies, Edited in the Arabic Original*. Kalkutta 1845
- 2) *Mit Mamluk-al Alyy: 'Otby's Tarykh Yamyny, or the history of Sultan Mahmud of Ghaznah, by a contemporary*. Delhi 1847
- 3) *Two Works on Arabic Bibliography*. Kalkutta 1849 (Bibliotheca Indica)

- 4) *The Gulistán of Sa'dy, Edited in Persian, With Punctuation And The Necessary Vowel-Marks, for the use of the College of Fort William.* Kalkutta 1851
- 5) *Mit 'Abd al-Haqq: Túsys list of Shy'ah books and' Alam al-hodás notes on Shy'ah Biography.* Kalkutta 1853 (Bibliotheca Indica)
- 6) *Mit Mohammad Wajyh, Abd-al-Haqq, Gholám Qádir: A Biographical Dictionary of Persons who Knew Mohammad, by Ibn Hajar.* 1. Band, Kalkutta 1856
- 7) *Mit Sadeedood-Deen Khán, Basheerood-Deen: Soyúty's Itqán on the Exegetic Sciences of the Qorán.* Kalkutta 1857

III. BÖLÜM

ALOYS SPRENGER'İN “HZ. MUHAMMED VE KUR'AN – BİR PSİKOLOJİK ARAŞTIRMA” ESERİNİN ANALİZİ

Tezin konusu olan eserin yanında çalışma boyunca yazarın diğer eserleri de konu bağlamında değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Özellikle Sprenger'in 1861-1865 yılları arasında yazdığı üç ciltlik *Das Leben und die Lehre des Mohammod. Nach Bisher Grösstentheils Unbenutzten Quellen* yani Hz. Muhammed'in Hayatı ve Öğretileri, *Daha Önce Büyük Ölçüde Kullanılmayan Kaynaklara Göre* eserine zaman zaman atıfta bulunulacaktır.

Tezde ele alınacak eserin adı *Mohammed und der Koran. Eine psychologische Studie* yani *Muhammed ve Kur'an. Bir Psikolojik Çalışma* şeklindedir. Sprenger bu eserini 1889 yılında, yani ölümünden 4 yıl önce Almanya'nın Heidelberg şehrinde yazmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Sprenger, Heidelberg yıllarında ölümüne kadar birçok eser ve makale kaleme almıştır. Sprenger, tezin konusu olarak incelenecek bu eserden sonra son olarak *Mukayeseli Hukuk Dergisi*'nde *İslam Hukukunun Gelişim Tarihinin Bir Taslağı* eserini telif etmiştir. Bu sebeple araştırmaya tabi tutulacak eser, Sprenger'in hayatının son döneminde kaleme aldığı eser olduğu için onun meselelere dair bakış açısını net bir şekilde yansıtması bakımından önem arz etmektedir.

Eser, Verlagsanstalt und Druckerei A. G. (vorm. J. F. Richter) yayınevi tarafından Hamburg'da basılmıştır. 74 sayfalık bu eser Alman coğrafyasında 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar kullanılan *fraktur* yazı tarzında basılmıştır.¹⁸²

---

¹⁸² 16. Yüzyıldan itibaren kullanılan bu yazı tarzı 1941 yasaklanmıştır.

Sprenger kitabında *içindekiler* bölümü oluşturmamış, ayrıca hiçbir dipnota yer vermemiştir. Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili verdiği bilgiler büyük ihtimalle daha önce yazdığı üç ciltlik *Muhammed'in Hayatı ve Öğretileri, Daha Önce Büyük Ölçüde Kullanılmayan Kaynaklara Göre* eserinden alıntılanmıştır. Âyet kullanırken de âyete başlamadan önce sûre ve âyetin numarasını vermiş¹⁸³ ancak âyetleri yorumlarken hiçbir kaynak belirtmemiştir. Çalışmada verilen sûre numaraları günümüzle uyuşmakla beraber âyetlerin numaraları bazen uyuşmamaktadır. Bu yüzden çalışmada günümüz mushafı esas alınmıştır. Ayrıca meal olarak Diyanet İşleri Başkanlığının yayınlamış olduğu *Kur'an Yolu* kullanılmıştır.

Sprenger eserinde kronolojik bir sırayı takip etmeye çalışmıştır. Kitabında Mekke hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra Hz. Muhammed'in ilk vahyi aldığı anı anlatıp ardından hicretten önce Mekke'de yaşanan olayları ve Medine'ye hicret hadisesini ele almaktadır. Ancak Hz. Muhammed'in vefatına kadar ki konulara değinmemektedir. Kitapta son konu işlendikten sonra çalışma bir sonuç ve kapanış yorumu olmaksızın noktalanmaktadır. Eserin bazı bölümlerinde ise olaydan olaya atlamamak için birbiri ile bağlantılı konularda "*bu konuya daha sonra değineceğiz*" şeklinde ifadeler bulunmakta, ancak bazı bölümlerde de işlenen konu ile bağlantısı olmayan başka bir mesele ele alınmaktadır.

Eserin başından sonuna kadar Hz. Peygamber'in bir hasta olduğu ifade edilmekte ve bu hastalığın hayatı boyunca nasıl seyrettiği analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bununla bağlantılı olarak Sprenger, Kur'an'ın birtakım dış etkilerin de müdahalesi ile nasıl geliştiğini göstermeyi hedeflemektedir. Bunu yaparken Sprenger, bir bahsi ele alırken onunla bağlantılı âyeti de belirtip nüzul sırasına göre değerlendirerek o âyetten

---

¹⁸³ Örneğin: 93, 6-8: ...

çıkarımlarda bulunmaya çalışmaktadır. Yorumu bittikten sonra da tezini destekleyecek diğer bir konu ve onunla bağlantılı âyete geçmektedir. Aşağıda örnekleri ile birlikte detaylıca ele alınacağı üzere Sprenger'e göre Kur'an, Hz. Muhammed'in kendi uydurduğu ve etrafındaki bazı kişilerden elde ettiği bilgilerden hareketle yazdırıldığı bir kitaptır.

Çalışma konusu eserin Türkçe tercümesi bulunmamakta birlikte eserde eski Alman alfabesi ve dili kullanılmaktadır. Bu sebeple kullanılan dil korunarak eserin anlaşılmasının kolaylaşması için günümüz Almanca harflerine çevrilmiş, ardından konuyla alakalı kısımlar Türkçeye aktarılmıştır. Çalışmada Sprenger'in eser boyunca ortaya attığı iddialar aktarılacak ve eserin tezi böylece ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sprenger'in görüşleri bu tez kapsamında ele alınacaktır. Lüzum görüldüğünde Sprenger'in iddialarına İslam kaynaklarından cevaplar verilecektir. Son olarak, Sprenger'in ortaya attığı iddialar ve tezi genel değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Bu bölümde işlenecek olan içeriğin tamamı Sprenger'in kitabından alınacağı için dipnotlar her kısmın sonunda verilecektir. Yukarıda da belirtildiği üzere Sprenger kitabında herhangi bir fihrist veya tasnif oluşturmamıştır. Bu sebeple kitabın daha kolay anlaşılması için elimizdeki nüshaya uygun olarak şöyle bir *içindekiler* şeması oluşturulmuştur:

İçindekiler:

1. Mekke Hakkında Kısa Bilgi → Sayfa 3-5
2. Peygamber'in Gençliği ve Rahip Bahira ile Buluşması → 5-8
3. İlk Vahiy → 8-13
4. Nübüvvetin İlk Yılları → 13-17
5. Kur'an'da Ahiret ve Helak → 17-20

6. Önceki Peygamber Kıssalarında Siyer İzleri → 20-29
7. Kur'an'da Geçen Tehditler → 29-32
8. Peygamber ve Mekkeli Müşriklerin İnancı → 32-53
9. Peygamber'in Öğretmeni Kimdi? → 53-71
10. Peygamber'in Medine'ye Kaçışı → 71-74

1. Mekke Hakkında Kısa Bilgi

Sprenger, kitabına Mekke tarihi hakkında kısa bilgiler vererek başlamaktadır; Hz. Muhammed'in 571 yılında doğduğunu Mekke'ye Büyük Plinius'un¹⁸⁴ "Mariaba Baramalacum" ve Ptolemaios'un¹⁸⁵ "Macoraba" ismini verdiğini aktarmaktadır. Sprenger, "*Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kalsınlar. İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinsinler.*"¹⁸⁶ şeklindeki âyetten hareketle Mekke'deki su kaynakları hakkında bilgi vermiştir.

Sprenger Mekke hakkında: "İddiaya göre Mekke ve çevresinde İbrahim tarafından kurulan bu kutsal bölge Mekkelilere güven sağlıyordu. Ziyaretçilerin senede dört ay barışın korunması kanununa uymaları gerekiyordu. Mekke Yemen'den Suriye'ye giden ticaret yolunun merkezinde bulunuyor ve bu da Mekke'yi bir ticaret şehri yapıyordu. Kutsal mekânların da dâhil edilmesiyle bu şehrin güvenliği sağlanmıştı. O dönemlerde

---

¹⁸⁴ Roma döneminde yaşamış tarihçi, ö. 79.

¹⁸⁵ M.Ö. 4. yy da yaşamış tarihçi, devlet adamı

¹⁸⁶ İbrahim 14/37

dünya ticareti tamamıyla Arapların elindeydi ve köleler daima en karlı mallarıydı.” şeklindeki ifadelerle birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur.

Sprenger’e göre Mekkeliler, yaptıkları ticari yolculuklar sebebiyle hafife alınmayacak seviyede bilgiler elde etmişler ve halkın çoğunluğu okuma ve yazma öğrenmiştir. Sahip oldukları bilgilerle övünen Mekkelilerin bu tutumu Sprenger’e göre Kur’an’da şu şekilde ifade edilmiştir: *“Elçileri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde sahip oldukları bilgileriyle böbürlendiler. Ama alay ettikleri şey onları kuşatıverdi!”*¹⁸⁷

Sprenger’e göre Mekkelileri diğer Araplardan ayırt eden özellik sahip oldukları sağduyu ve mali üstünlükleri olmuştur: *“Aralarında yirmi tacir vardır ki, varlıkları bir kantar altın ağırlığındaydı.”* Bu insanlar için var olan düzenlerinin korunması son derece önem arz etmekteydi. Bu sebeple Mekkelilerin bu tutumunu ifade eden: *“‘Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız’ diyorlar. Peki, biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin içinde toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir.”*¹⁸⁸ şeklindeki âyeti bahsedilen duruma delil olarak getirmiştir. Ancak Sprenger, Mekkelilerin tamamının bu tutumda olmadığını söyleyerek: *“Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle Allah adına yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı.”*¹⁸⁹ şeklindeki âyeti bu bağlamda zikretmiştir.

Sprenger bu bölümün sonunda: *“Bu bilgilere kısaca değindim. Bir tohum için büyüyecek olduğu toprak ne kadar önemliyse, İslam’ın neşet edecek olduğu iklim o kadar önem arz etmektedir. Kur’an’da aristokratlar olarak adlandırılan bu insanlar yeni doktrine*

---

¹⁸⁷ Mü’min 40/83

¹⁸⁸ Kasas 28/57

¹⁸⁹ Fatır 35/42

(İslam'a) karşı sadece takipçilerine zulmederek değil, çoğu zaman daha üstün polemik yöntemleriyle karşılık vermiştir.”¹⁹⁰ şeklinde ifadeler kullanarak İslam'ın neşet ettiği coğrafya hakkında kısa bilgiler vermesinin gerekçesini belirtmiştir. Vermiş olduğu bu bilgilerden hareketle, Sprenger'in Mekkelilerin Kur'an'a karşı daha üstün argümanlar getirdiği gibi bir iddia ortaya attığı çıkarımına varılmıştır. Sprenger, ilk kısımda görüldüğü üzere kitabının kalanında da bir iddiayı ortaya atmış, bazen bu iddiasına kendince bir delil getirmiş, bazen ise delil getirmeden bir sonraki iddiasına geçmiştir. Sprenger'in iddia ettiği gibi Mekkeliler Kur'an'a karşı üstün polemik yöntemleri ile karşılık verememiştir. Kur'an'ın birçok yerinde inanmayanlara, Kur'an'ın bir benzerini getirmeleri üzere meydan okunmuştur, ancak bu meydan okuma karşılıksız kalmıştır.¹⁹¹

2. Hz. Muhammed'in Gençliği ve Rahip Bahira ile Buluşması

Sprenger, kitabının “Hz. Muhammed'in Gençliği ve Rahip Bahira ile Buluşması” başlığıyla incelemiş olduğu ikinci bölümünde: “Muhammed, yıpranmış aristokrat Hâşimî ailesinin bir ferdi olarak dünyaya geldi, babası 25 yaşında oğlunun ya doğumundan hemen önce veya hemen sonra Suriye yolunda öldü. Annesini altı yaşında, iki sene sonra da dedesini kaybetti. Yetim çocuk bu sefer fakir ama yiğit Ebu Talip tarafından kabul edildi. 25 yaşlarında dul olan zengin Hatice tarafından işe alındı ve sonrası onunla evlendi. Kendisi gençlik hikâyesini daha sonra şöyle hatırlatıyor: *'O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez hâlde bulup yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?'*”¹⁹² şeklinde bilgiler vermiştir. İleride de bu tarz ifadelerle çokça yer verilmeyle beraber buradaki anlatımdan hareketle Sprenger'in Kur'an'ı, Hz. Muhammed'in sözü olarak kabul ettiği mülâhaza edilmiştir. Sprenger'in bu âyeti

---

¹⁹⁰ Aloys Sprenger, *Mohammad und der Koran. Eine psychologische Studie*, 3-5.

¹⁹¹ Bakara 2/23-24, İsrâ 17/88, Hud 11/13-14, Tûr 52/34

¹⁹² Duha 93/6-8

verdikten sonra şu iddia ile devam ettiği görülmektedir: ‘‘Peygamber’in zihin karışıklığı şu olay üzerinden belli oluyor: Kendisi Uzza putu için kurban kestiğinde Hanif olan Zeyd’e¹⁹³ bundan ikram etti. Ancak o, kesim taşları üzerinde kesilen hayvanların etini yemediğini, sadece Allah adına kesilen hayvanların etini yediğini söyledi.’’ Sprenger bunu zikrettikten sonra konuyu yorumlamadan başka bir konuya geçmektedir. T. Nöldeke, bu rivayetten hareketle Hz. Peygamber’in Hanif olan Zeyd b. Amr’ın ikazıyla ilk defa dinî bir konu hakkında birtakım düşünceler içerisine girdiğini iddia etmiştir.¹⁹⁴

Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’inde geçen hadiste, Hz. Peygamber putlar adına hayvan kurban etmemiştir. Hz. Muhammed, peygamberlikten önce de chiliyenin âdetlerinden sakınmaktaydı. Ayrıca putlar adına kesilen etlerin yenilip, yenmemesi bir yasaklama konusu olduğu için bi’setten önce Hz. Peygamber bu etlerden yemiş olabilir, ancak kaynaklarda yemediği geçmektedir. Sprenger’in îma ettiği ve Nldekenin iddia ettiği üzere Hz. Peygamber putlar adına et kesmemiştir.¹⁹⁵

Hz. Peygamber’in gençliği hakkında Sprenger: ‘‘Muhammed’in iki Suriye yolculuğundan bahsedilir. İlki Ebu Talib’in himayesi altında yaptığı yolculuk ki bu şiirsel bir anlatımla aktarılır. Bu yolculukta yaşanan ana olay ise münzevi Bahira ile karşılaşmasıdır. Bu olay kasıtlı olarak aslında daha sonra gençlik yıllarında Hatice adına yapmış olduğu gerçek ticaret yolculuğundan buraya aktarılmıştır.’’

Sprenger, Rahip Bahira olayı hakkında 1858 yılında *Zeitschrift der Deutschen Morgenlndischen Gesellschaft* dergisinde bir makale yayınlamıştır. Bu makalede kısaca buluşmayı zikrettikten sonra hadisenin kaynağı olarak İbn İşhak’ta geçen rivayetin bir masal şeklinde aktarıldığını söylemiştir. Aynı şekilde İbn Sad’ın da olayı bu şekilde

---

¹⁹³ Zeyd b. Amr b. Nufeyl

¹⁹⁴ Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorans* (Leipzig: Dieterch’sche Verlagsbuchhandlung, 1909), I/18.

¹⁹⁵ İbn Hacer el-Askalani, *Fethu’l Brî* (Riyad: Dar Tayyibe, 2005), 8/533-536.

aktardığını ifade etmiştir. Senet bakımından olayı inceleyen Sprenger, Vakidi'nin olayı aktarma şekline şaşırıp “İbn İshak'ta olay efsane olarak anlatılırken Vakidi'de hakikatmiş gibi aktarılması gerçekten enteresan.” ifadesini kullanmıştır. Sprenger, farklı bir rivâyet içermesi açısından Davud b. Hüseyin tarafından aktarılan rivâyeti inceledikten sonra, İbn İshak'ın metninin Davud b. Hüseyin'in metninden daha sonra kayda geçtiğini ve anakronizm ile dolu olduğunu söylemiştir. Örnek olarak da Hz. Bilal'in Hz. Peygamber Mekke'ye dönerken ona eşlik ettiği bilgisini getirmiştir. Ayrıca Davud b. Hüseyin'in rivayeti serbest bir anlatım şeklinde iken İbn İshak'ın olaya zorla bir hadis üslubu giydirdiğini öne sürmüştür. Sprenger daha sonra Rahip Bahira ile ilgili rivayetleri teker teker analiz ederek asıl iddiası olan Bahira'nın Mekke'de yaşadığı ve Hz. Muhammed'i peygamberliğe teşvik ettiği iddiasını ortaya koymuştur. Sprenger'e göre Bahira Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilan ettiği dönemde Mekke'de bulunmuş, ancak Bahira'nın sonraki dönemde akıbeti hakkında kesin bir bilginin bulunmadığını ifade etmiştir. Sprenger'in ele aldığı birtakım zayıf rivayetlere göre Bahira ve diğer bazı Hristiyanlar, Müslümanlardan önce Habeşistan'a hicret etmiş ve daha sonra Medine'ye gelmişlerdir. Yine Sprenger, Bahira'nın Hristiyanların Sergius dedikleri rahip ile aynı kişi olduğu görüşünü aktarmıştır. Ayrıca Sprenger'e göre ilk dönemden itibaren Sergius'un Hz. Peygamber'in hocası olduğu iddiasına dair Kur'an'da ikna edici bir reddiye getirilmemiş, Müslümanlara göre Sergius ile Hz. Peygamber'in buluşması çocukluk döneminde gerçekleşmiş ve Sergius'un Mekke'de olmadığı ifade edilmiştir. Yine Hz. Peygamber, Mekke'de Hristiyan ve Yahudilerle ilişki içerisindeyken bu ithamlardan kurtulmak için Medine'ye hicret ettikten sonra daha milliyetçi bir tutumda bulunarak Hristiyanlığa karşı olumsuz bir tavır sergilemiştir. Buna ilave olarak Hz. Peygamber'in

arkadaşlarından olan Hz. Ömer gibi kimselerin Hristiyanlığa dair bütün izleri silme gayretinde olduklarını ifade etmiştir.¹⁹⁶

Hz. Muhammed'in dönemin krallarına davet mektupları göndermesi, Ehli Kitap ile sosyal ilişkilerini sürdürmesi, Medine'ye hicretten kısa bir zaman sonra *Medine Vesikası* 'nı imzalaması, Hz. Peygamber'in Medine'de Yahudi ve Hristiyanlara dair herhangi bir iz silme gayretinin olmadığını ve Sprenger'in ortaya attığı bu iddiaların asılsız olduğunu göstermektedir.¹⁹⁷

Sprenger kitabında Hz. Peygamber'in Suriye yolculuğunu asıl olarak gençliğinde, yani Hz. Hatice'nin kervanını idare ederken yaptığını söyleyerek “*Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz?*”¹⁹⁸ şeklindeki âyeti iddiasına delil olarak vermiştir. Yine bu yolculukta uğradığı bir kiliseden etkilenen Peygamber'in uğradığı tesiri şu âyetle ortaya koymaktadır: “*Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) Doğu'ya da Batıya da ait olmayan, yağdı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir. Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar; ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler; Anarlar ki, Allah kendilerini, yaptıklarından daha güzeli ile*

---

¹⁹⁶ Aloys Sprenger, “Mohammad's Zusammenkunft mit dem Einsiedler Bahyra”, *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft*'da XXII (1858), 238-249.

¹⁹⁷ Seyfettin Erşahin, “Prophet Muhammad's Relations With Christians (An Islamic Perspective)”, *Şiyer Araştırmaları Dergisi* 11 (Aralık 2021), 136.

¹⁹⁸ Saffat 37/137

ödüllendirsin, daha fazlasını da lütfundan versin. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır.”¹⁹⁹ Sprenger’e göre Hz. Peygamber kilisede gördüğü din adamlarından etkilenmiş ve ticareti bırakmıştır. Hz. Hatice ve Varaka da kendisini bu kararında desteklemiştir.²⁰⁰

Sprenger, Hz. Muhammed’in çocukluğu hakkında kısa biyografik bilgiler verdikten sonra Rahip Bahira Buluşması rivayetlerini incelemektedir. Sprenger’e göre, Rahip Bahira ile buluşması Hz. Peygamber’in çocukluk yıllarında değil gençlik yıllarında gerçekleşmiştir. Sprenger; Hz. Muhammed’in bu buluşmada Rahip Bahira tarafından etki altına aldığını, ayrıca Rahip Bahira ve bazı Hristiyanların Müslümanlarla birlikte Mekke’de yaşadığını ve Hz. Peygamberi buradaki dinî yaşama gıpta ettiğini söylemektedir. Hz. Muhammed ve Müslümanlar, Sprenger’e göre bu etkileşimin izini silmek için özellikle hicretten sonra Hristiyanlara karşı sert bir tavır benimsemişlerdir. Kitabın birçok yerinde olduğu gibi burada da Sprenger iddiasını destekleyecek herhangi bir delil sunmadan başka bir konuya geçilmiştir. Ayrıca bazı Müslüman âlimler, bu anlatının senet ve râvi açısından güvenilir olmadığını söylemişlerdir. Özellikle çağdaş Müslüman araştırmacılar, Bahira olayının Hz. Peygamber’in kişiliği veya İslam’ın kendisiyle ilgili olarak kritik bir önem taşımadığını vurgulamıştır. Bahira olayı gerçekleşmişse de o esnada genç yaşlarda olan Hz. Muhammed’in, bu kısa görüşme esnasında elde ettiği bilgileri otuz sene sonra İslam dinine kaynak teşkil edecek şekilde işlemesi makul gözükmemektedir. Hz. Peygamber’in 25 yaşındayken Hz. Hatice’nin kervanının başında bu sefer tekrar Rahip Bahira veya Nastura ile karşılaşmasını anlatan rivâyetler de ilk anlatılan buluşma rivayetlerine içerik olarak benzemektedir. Şu var ki bu anlatım Kur’an tarafından desteklenmemiş, ayrıca Hz. Muhammed’in ilk vahyi aldıktan

---

¹⁹⁹ Nur 24/35-38

²⁰⁰ Aloys Sprenger, *Mohammad und der Koran. Eine psychologische Studie*, 5-8.

sonra eşi Hz. Hatice ile istişare etmek amacıyla Varaka b. Nefvel'e başvurmasından dolayı bu anlatımın gerçek olmadığı varsayılmıştır.²⁰¹

3. İlk Vahiy

Sprenger Hz. Muhammed'in ruh sağlığı hakkında şu ifadelerle yer vermiştir: "İlahiyatçılara göre Muhammed'in ruh hâli tipik peygamberlik belirtileri taşırken psikiyatristlere göre bu durum 'dinî delilik ve cünun' olarak adlandırılır. Kendisi yalnızlığı sevmekte olup senenin bir ayını Hira dağında geçirmekteydi. Bu durum ise Mekkeliler tarafından 'tahannüs' olarak isimlendirilmektedir. Hira'da bulunmadığı zamanlarda ıssız dağlar civarında gezmekteydi. Erzağı bittiğinde ise Hatice'nin yanına gelir, yeni erzak alır ve tekrar çorak bölgelere dönerdi. Bu yalnız yürüyüşlerinde kendi seslenişlerini duyuyordu, ancak etrafında hiçbir canlı olmadığı için bu sesin kendisini takip eden bir cin olduğunu ve cinlendiğini düşünüyordu. Bu ruh hâlini daha fazla kaldıramayınca intihar etmeyi düşündü. Bu psikolojik durumun yanında kendisinde somatik belirtiler²⁰² de baş göstermiştir. Hastalığın bu belirtilerine alışkın olan Muhammed'in üzerinde bu dönemde daha fazla semptomlar görülmüştür. Buna ilave olarak kasların kasılması ve genişlemesi sırasında sarsıntılı salınım şeklinde kendini gösteren sinir krizleri geçirmekteydi. Baş kendiliğinden hareket ediyor, gözleri bir noktaya sabitleniyor ve bir taraftan diğer tarafa dönüyor, dudak ve dili sanki bir şey yalamak istercesine titriyordu. Basit nöbetlerde bu semptomlara karşı gelebiliyordu, ancak ağır geçenlerde bu belirtileri saklayamıyordu. Bazı geçirdiği nöbetlerinde sarhoş gibi yere düşüyor, yüzü kırmızı olup zor nefes alıyor ve bir deve gibi hırıldıyordu.

---

²⁰¹ Erşahin, "Prophet Muhammad's Relations With Christians (An İslamic Perspective)", 118-119.

²⁰² Somatik Semptom Bozukluğu (SSB), kişilerin yorgunluk ya da ağrı gibi fiziksel belirtiler karşısında aşırı endişe duyduğunda ortaya çıkan bir rahatsızlıktır. Kişi günlük yaşamına etki eden bu belirtilerle ilgili olarak yoğun şekilde duygu ve düşünce besleyerek, aşırı davranışlar gösterir.

Etrafında bulunanlar ise yüzüne su serpiyordu. Kendisi ise bir nöbetin yaklaştığını hissettiğinde kıyafetleri ile yüzünü ve başını kapatıyordu.”

Sprenger, bu kısımda Hz. Peygamber’in vahiy alırken çektiği zorlukları -bir doktor olması hasebiyle- o dönem tıp terminolojisinde kullanılan kavramlarla açıklamaya çalışmıştır. Sprenger daha sonra teşhisini doğrulamak için şöyle delil getirmek istemiştir: *“Hayır hayır! Yörüngelerinde akıp giderek doğan ve batan yıldızlara andolsun! Kararmakta olan geceye andolsun! Ağarmakta olan sabaha andolsun ki, O Kur’an gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı bir elçinin sözüdür, (Elçi) orada saygın ve güvenilirdir. Bu kadar beraber yaşadığımız kişi kesinlikle mecnun değildir. Andolsun ki onu (vahiy meleğini) apaçık ufukta görmüştür. O, gayba ait bilgileri sizden esirgemez. O, lânetlenmiş şeytanın sözü değildir.”*²⁰³

Sprenger burada da iddiasından sonra bir âyet vermekte ve yorum yapmadan başka bir konuya geçmektedir. Sprenger Hz. Peygamber ile ilgili diğer eserinde, Hz. Peygamber’in annesi Amine’nin de hasta olduğunu, hastalığın kalıtımla oğluna geçtiğini söylemiştir.²⁰⁴

İslam anlayışına göre bu âyetlerin sebep-i nüzulünde, Hz. Peygamberin, kendisine vahiy getiren Cebrail’i asli sureti ile görmesinden dolayı bayıldığı bilgisi paylaşılmaktadır. Bu bayılma olayının üzerine müşriklerin Hz. Peygamber’e “deli” ithamında bulunmasından dolayı bu âyetler vahyolunmuştur.²⁰⁵

Kur’an’ın Hz. Muhammed tarafından geçirdiği bazı rahatsızlıklar sonucunda oluşturulduğu iddiası birçok oryantalist tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre Hz.

---

²⁰³ Tekvir 81/15-25

²⁰⁴ Aloys Sprenger, *Das Leben Und Die Lehre Des Muhammad - Nach Bisher Grösstentheils Unbenutzten Quellen* (Berlin: A.W. Schade, 1861), I/143.

²⁰⁵ Kurtubi, *el-Câmiu Li Ahkâmi’l Kur’an*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2003), 18/444.

Peygamber, geçirdiği sara hastalığı/halüsinasyonlar vb. hastalıkların etkisinde kalarak geçirdiği nöbetler sonucunda vahiy aldığını sanmış ve bunları insanlarla paylaşmıştır. İslam anlayışına göre bu söylemlerin tamamı kötü niyetle ortaya atılmış delilsiz iddialardan ibarettir. Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği vahiy, lafız ve mâna açısından insanları aciz bırakan sözlerden oluşmaktadır. Hz. Peygamber'in bu sözleri bir nöbet veya halüsinasyon sonrası oluşturduğu bu sebepten dolayı tutarsızdır. Nitekim bu tarz nöbetler sonucunda bir insanın mantıklı konuşma bir yana mûciz, beliğ, edebi üslup ve ilmi hakikatleri barındıran sözleri aktarması imkân dışındadır. Nitekim M. Watt ve H. Hirschfeld gibi oryantalistler de bu iddiaların temelsiz ve tutarsız olduğunu beyan etmişlerdir.²⁰⁶ Bunun yanında oryantalistler Hz. Muhammed'e vahyin birçok şekilde ulaştığını göz ardı etmişlerdir. Vahiy bazen vasıtalı bir şekilde melek ve ses aracılığıyla ulaştırılırken bazen de sâdik rüyalarda olduğu gibi vasıtasız bir şekilde ulaştırılmıştır. Yine vahyin ulaştırılmasında süratlilik esas alınmıştır. Nitekim normal bir okuyuş ile tilaveti uzun sürecek bazı sûrelerin Hz. Peygambere kısa bir sürede vahyolunması bu şekilde anlaşılmaktadır. Son olarak Hz. Muhammed insanların sorularını çözmek için vahyi arzu etmiştir ve vahyin uzun zaman gelmeyince endişelenip üzülmüştür.²⁰⁷ Oysaki hasta bir insan bu tür hastalıktan kurtulmak ister. Tüm bu faktörler bir arada değerlendirildiğinde oryantalistlerce ortaya atılan iddiaların asılsız olduğunu görülmektedir.²⁰⁸

---

²⁰⁶ İbrahim Kutluay, “Oryantalistlerin Vahiy ve Kur’ân’ın Kaynağı Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Kerim Elçinin Mesajı: Vahiy* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 316-317

²⁰⁷ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, çev. Sezai Özel (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988), 192

²⁰⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, (İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 51-60

Sprenger daha sonra ilk inen âyetler hakkında da şu yorumlarda bulunmaktadır:
“Peygamber ilk vahyini Hira dağında halüsinasyon geçirirken almıştır: *‘Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbin sonsuz kerem sahibidir.’*”²⁰⁹

Sprenger’e göre bu âyeti anlamak için başka kaynaklara başvurmak gerekmektedir: “‘Oku’ kelimesi İbranceden ödünç alınmıştır ve ‘çağırarak’ anlamına gelmektedir. Bu nedenle bu âyetler Yeşaya 40:5 ile karşılaştırılabilir.²¹⁰ Ancak bu bağlantı tam anlamı ifade etmeyebilir. Kur’an’daki şu bölümde bağlantı daha da anlaşılır bir şekilde ifade edilmektedir. Kendi kalbinden gelen bir ilhamı, ilahi bir ilham olarak ilan ettiği için Muhammed’in Tanrı tarafından azarlandığı, Kur’an’da aşağıdaki pasaj aracılığıyla anlatılır: *‘Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O hâlde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir.’*”²¹¹

Sprenger burada vahyin Hz. Peygamber tarafından nasıl oluşturulduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Yeşaya’dan getirdiği alıntıdan sonra kendisi bizzat meselenin Kur’an’daki âyet ile bağlamının olmadığını itiraf etmekte. Ayrıca İslam kaynaklarına da bakıldığında bu âyetin Sprenger’in iddia ettiği bağlantı ile bir ilgisinin bulunmadığı görülmektedir. Klasik İslam kaynaklarında bu âyetin inme sebebi, Hz. Peygamber’in vahiy indiğinde onu ezberlemek için hızlıca tekrar etmesi olmuştur. Bu durum bizatihi âyetin kendisinden de açıkça anlaşılacaktır.²¹²

---

²⁰⁹ Alak 96/1-5

²¹⁰ Ses, “Duyur” diyor. “Neyi duyurayım?” diye soruyorum. “İnsan soyu ota benzer, Bütün vefası kır çiçeği gibidir.

²¹¹ Kıyamet 75/16-19

²¹² Kurtubi, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l Kur’an*, 231-233.

Sprenger Müddessir Sûresi hakkında: “Bu halüsinasyonundan sonra bir nöbetin yaklaştığını hisseden Peygamber eve gider, örtülmesini ister ve nöbeti esnasında kendisine Müddessir Sûresinin ilk yedi âyeti iner: ‘*Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir. Elbiseni tertemiz tut. Her türlü pislikten uzak dur. Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. Rabbinin rızasına ermek için sabret.*’”²¹³ âyetini verdikten sonra şöyle söylemektedir: “Âyette geçen elbiseleri temizleme işlemi Hristiyanlarda olduğu gibi Müslümanlarda da bir süreliğine kabul töreni olmuştur. Muhammed, tıpkı şu anda âdet olan abdest gibi bu ritüeli de Sabiîlerden devşirmiştir ve bu yüzden Mekkeliler onun ilk takipçileri hakkında şöyle söylemiştir: ‘O bir Sabiî oldu.’ Bu suçlamalardan kaçınmak için bu kabul törenini daha sonra iptal etti.”

Tefsirlerde Sprenger’in yaptığı yorum ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. İslam anlayışına göre “*elbiseni temiz tut*” âyeti hakkında birçok yorum mevcuttur. Bazılarına göre burada elbiseden maksat amellerdir. Başka bir tevile göre elbiseden maksat, kişinin kalbini temiz tutmasıdır. Diğer bir anlayışa göre ise kastedilen kişinin nefsinin günahlardan arındırmasıdır. Âyeti kişinin bedenini temiz tutması gerektiği şeklinde anlayanlar olduğu gibi bizzat elbisenin de temiz tutulması gerektiğini anlayanlar da olmuştur.²¹⁴

Sprenger fetret-i vahiy durumuyla ilgili de şu ifadelerde bulunmuştur: “Bazı siyer yazıcılarına göre Alak Sûresi indikten sonra 3,5 yıllık bir süre boyunca vahiy kesilmiştir. Bu dönemde Tanrı’nın kendisini terk ettiğini sanmıştır, ancak kendisine uyarıcı vasfı yüklendikten sonra vahiyler kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Aslında burada sadece hastalığının yeni bir evreye yani ‘yücelme’ aşamasına geçtiği söylenmektedir. Nitekim keyifli hâlini şu âyetlerde belirtiyor: ‘*Yemin olsun, kuşluk vaktine; Kararıp sakinleştiğinde geceye ki; Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı. Elbette işin sonu*

---

²¹³ Müddessir 74/1-7

²¹⁴ Kurtubi, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l Kur'an*, 163-169.

senin için öncesinden daha hayırlı olacaktır. Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın. O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez hâlde bulup yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi? O hâlde sakın yetimi ezme! El açıp isteyen de sakın boş çevirme! Rabbinin lütuflarını şükranla an.”²¹⁵

İslam kaynaklarında vahyin gelmemesi hakkında çeşitli yorumlar mevcuttur; yaygın olan görüş Hz. Peygamber’in kendisine yönetilen bir soru için “*yarın cevap vereceğim*” diyerek “*inşallah*” dememesi üzerine vahyin bir müddet kesildiğine dairdir. Ancak Sprenger’in ifade ettiği gibi bu kesinti 3,5 yıl denilmemekte, 15 gün ya da 40 gün gibi sürelerden bahsedilmiştir.²¹⁶

Sprenger tespitlerine şöyle devam etmektedir: “Tebliğin ilk iki senesinde Muhammed, ne zaman bir sıkıntıya düşse -özellikle geceleri- bir düzine kez kendisine tavsiye edileni yapmıştır. Nitekim zihinsel hastalıklarda uykusuzluk çoğu zaman görülen bir semptomdur. Bu yüzden ‘*Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nafîle bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin.*’²¹⁷ açıklamasını getirmiştir.”

Sprenger: “Daha sonra Medine’de zihinsel rahatsızlığı hafiflemiştir ve bu bağlamda şu şekilde bir açıklamada bulunmuştur: ‘*Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini ibadetle geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir grubun da (böyle yaptığını) rabbin elbette bilir. Gece ve gündüzü belirleyen ancak Allah’tır. O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. Artık Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah’ın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol*

---

²¹⁵ Duha 93/1-11

²¹⁶ Fahrüddin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâti hul-Gayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002), 23/205-207.

²¹⁷ İsra 17/79

*tepecek, diğlerleri de Allah yolunda çarpışacaktır. O hâlde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun...''*²¹⁸

İslam kaynaklarında ise hem gece namazına kalkılması hem de istenen vaktin tespit edilmesi hususunda zorluk ortaya çıkınca yükümlülük hafifletilmiştir. Gece namazı ilk başlarda herkese farz iken, Müslümanların zorlandığı görülünce farziyyet sadece Hz. Peygamber için devam etmiştir. Âyette geçen “*kolayınıza geleni okuyun*” ifadesi de zorlanmayacak kadar teheccüd namazı kılın ve namaz içerisinde zorlanmayacak kadar Kur'an okuyun şeklinde anlaşılmıştır.²¹⁹

Sprenger'in kitabından vermiş olduğumuz iktibaslardan hareketle Hz. Peygamber'in bizlere aktarmış olduğu âyetler bir takım vehim, ruhsal bozukluklar ve arizi durumlarda ortaya çıkan hayal ürünleridir. Tıp doktoru olan Sprenger, Hz. Muhammed üzerinde yapmış olduğu bu tespitlerini bir takım tıbbi gerekçelerle temellendirip akabinde bu gerekçeleri destekleyen âyetleri zikretmiştir. Yapmış olduğu çıkarımların klasik geleneğimizdeki vahiy ve Peygamber algısıyla uzaktan yakından ilgisi bulunmamaktadır.

4. Nübüvvetin İlk Yılları

Sprenger nübüvvetin ilk yıllarını Urve b. Mesud'un sözleri ile anlatmaya çalışmıştır: “*Nübüvvetin ilk dönemlerinde insanlar Peygamber'den uzaklaşmıyordu ve neredeyse onun takipçisi olacaklardı. Ancak ne zamanki Peygamber putlara saldırdı, Taif'den dönen Mekkeliler onun bu davranışını kabul etmediler ve öğretisine şiddetli bir şekilde muhalefete geçtiler. Mekke halkını ona karşı kışkırttılar. Yanında sadece gücü ve itibarı olmayan birkaç kişi kaldı. Yanında kalan bazıları baskılar sonucu dininden döndü, bazıları ise sabretti. Bunlardan bir kısmı Habeşistan'a hicret etti.*”

---

²¹⁸ Müzzemmil 73/20

²¹⁹ Celâleddîn Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, çev. Zekeriya Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012), 6/64-66.

Sprenger, Kur'an'ın nübüvvetin ilk yıllarını şu âyetlerle anlattığını iddia etmiştir:

“Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki, Kur'an elbette değerli bir elçinin sözüdür. O bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! O bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! O, âlemlerin rabbi tarafından indirilmiştir. Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, Elbette onu kısıkrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık. Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız. Doğrusu Kur'an, takvâ sahipleri için bir öğüttür. İçinizde onu yalan sayanlar bulunduğunu şüphesiz bilmekteyiz. Muhakkak o, kâfirler için de derin bir pişmanlık sebebidir. O, gerçekten kesin bilginin kendisidir. Şu hâlde ulu rabbinin adını noksanlıklardan tenzih et!”²²⁰

Bu âyetlerden örnek getiren Sprenger, aşırı sinirli şahıslarda çoğu zaman megalomani'nin²²¹ baş gösterdiğini söylemiştir. Bu hastalık sonucu baş gösteren aşırı özgüven, Peygamberi düşmanlarına karşı şahsi saldırılara sevk etmiştir. Yine bu minvalde “Muhammed mizahlı bir şekilde kafiyeli bedduasında şöyle der:

‘Ebû Leheb'in elleri kurusun! Kurudu zaten. Ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı başka şeyler. O, alev alev yanan ateşe atılacak! Dedikodu yapıp söz taşıyan karısı da. Boynunda da ipten bükülmüş bir halat bulunacak.’”²²²

Sprenger burada da bu âyetlerin yine bizzat Hz. Peygamber tarafından uydurulmuş olduğunu söylemiştir. Daha sonra başka bir örneğe geçmektedir: “Zengin olan Velid'e tebliğde bulunurken kendisine soru soran zavallı bir körü ittikten sonra kendi kendine sitemde bulunması onun üstün karakterini gösterir niteliktedir. Nitekim bu durumu şu sözleriyle ifade etmiştir: ‘Yüzünü ekşitip başını çevirdi. Görme engelli o kişi

---

²²⁰ Hakka 38-52

²²¹ Megalomani, büyüklük hezeyanı ya da büyüklük kuruntusu, kişinin kendisine gerçekle uyuşmayan üstün nitelikler yakıştırmasıdır. Derin bir ruhsal sorunun belirtisidir.

²²² Tebbet 111/1-5

geldi diye. Ama (ey Peygamber!) Sen nereden bileceksin, belki o kendini arındıracaktı. Yahut o bir öğüt alacak, bu öğüt kendisine fayda verecekti. Sen ise kendini her bakımdan ihtiyaçsız görenle ilgileniyorsun. Onun arınmamasından sen sorumlu tutulmayacaksın ki! Gönlünde Allah korkusu taşıyarak koşup sana geleni umursamıyorsun!''²²³

İslam kaynaklarında bu âyet, Hz. Peygamber'in halkın İslam'ı daha hızlı benimsemesi için müşriklerin önde gelenlerine yaptığı tebliğ esnasında yanına gelen bir âmânın (İbn Ümmü Mektûm) araya girip soru sormasından ve böylece tebliği bölmesinden rahatsız olup hüznünden dolayı yüzünü ekşitmiştir şeklinde açıklanmıştır ve bunun üzerine Hz. Peygamber Allah tarafından uyarılmıştır. Hz. Muhammed'in bu tepkisi zaten âmâ tarafından fark edilmemiştir. Daha sonraki yıllarda Hz. Peygamber söz konusu şahsı gördüğünde kendisine iltifatta bulunmuştur. Kaynaklarda Sprenger'in ifade ettiği üzere Hz. Peygamber'in söz konusu âmâyı itmesi geçmemektedir.²²⁴

Daha sonra Sprenger: "Muhammed'in yaşadığı çağda dünyada acı hâkim olmuştur. Hindistan'ın güneyinden İsveç'e kadar her toplumda hâkim olan kasvetli bir dünya görüşü yaygındı. Kuzey Arapları da bu beladan kurtulamayacak kadar yozlaşmış Bizanslıların etkisindeydiler."²²⁵ ifadesiyle o dönem insanlığın her bakımdan çökmüş vaziyette olduğunu belirterek İslam'ın bu ortamda gelişmesinin zor olmadığını kastetmiştir. Burada Sprenger'in ilk kısımdaki ifadeleri ile çeliştiği görülmektedir. Nitekim ilk kısımda Mekkelileri övmüş ve Hz. Peygamber ile girdikleri tartışmalarda daha üstün olduklarını söylemişlerdir. İleride de örnekleri görüleceği üzere Sprenger bu

---

²²³ Abese 80/1-10

²²⁴ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, çev. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 17/61-62; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 5/555.

²²⁵ Aloys Sprenger, *Mohammad und der Koran. Eine psychologische Studie*, 13-17.

eserinde esasen birçok oryantalist iddiayı birbirleri ile çelişmesi pahasına zikrettiği görülmüştür.

Özet olarak bu bölümde Sprenger, Hz. Peygamber'in zihinsel rahatsızlığının ve birtakım karakteristik özelliklerinin üzerine durmuş, bu hastalıklarından kaynaklı oluşan tepkisel ve karakteristik yaklaşımı birtakım âyetlerle bağdaştırmıştır. Ayrıca dünya düzeninin genel olarak bozuk olduğunu ifade etmekle klasik oryantalist anlayışın ortaya attığı indirgemeci fikri de dâhil ederek Hz. Peygamber'in tebliğinin karşılık bulmasını küçümsemiştir.

5. Kur'an'da Ahiret

Sprenger Kur'an'daki ahiret bahsiyle ilgili şöyle söylemektedir: “Başarılı reformcu Muhammed, başlangıçta tövbekâr bir vaiz olarak ortaya çıktı. Kasvetli ruh hâli ona dünyanın sonunun yaklaştığını düşündürdü ve hayal gücüyle ahiret gününün dehşeti üzerinde durmayı tercih etti. Bu konu hakkında en eski ilhamlarından biri: *‘Güneş dürülüp karardığında; Yıldızlar dökülüp söndüğünde; Dağlar sökülüp yürütüldüğünde; doğuracak develer başıboş bırakıldığında; Yabani hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde; Denizler kaynatıldığında; İnsanlar (amelleriyle) eşleştirilip (buna göre) şekillendirildiğinde...’*²²⁶ şeklinde olmuştur.”

“Muhammed bu şekildeki âyetleri başarılı besteler olarak değerlendirdi. Bize gösterdiği görüntüler tatsız ama kullandığı dilin müziği çok etkiliydi. Sûreyi oluşturan on dört âyetin tamamı kafiyeyle sahiptir ve genellikle sadece sekiz hece uzunluğundadır.”

Sprenger, buraya kadar ve bundan sonra da verdiği âyetlerin yorumunda Kur'an'ın Hz. Peygamber'in âdeta psikolojik hâlini anlattığı bir kitap olduğu düşüncesini benimsemiş, yorumlarını da bu görüş ekseninde yapmıştır. Söz konusu âyetler, İslam

---

²²⁶ Tekvir 81/1-14

kaynaklarında ifade edildiği üzere insanlara kıyamet gününün olağanüstü bir gün olacağını ve insanların böyle bir gün için hazırlık yapmaları gerektiğini hatırlatmak için inmiştir.²²⁷

Ardından Sprenger ahiret konusu hakkında: “Mekkeliler arasında sıradan insanların kavrayamadığı şey, ölülerin diriltilmesidir.” demekte ve delil olarak şu âyetleri getirmiştir:

*Diyorlar ki: “Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını hâline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmiz? Doğrusu daha önce de hem bize hem atalarımıza böyle bir vaadde bulunulmuştu. Ama bu, geçmiştekilerin masallarından başka bir şey değildir.”*²²⁸

Sprenger, Hz. Peygamber’in âyetlerden istediği etkiyi alamayınca şu iddiada bulunduğunu öne sürmektedir: “Muhammed, çok geçmeden kendisine ve diriliş hakkında söylediklerinin sadece birkaç kişi tarafından kabul edildiğini anlar ve şöyle der: *‘De ki: Ben sadece sizin gibi bir beşerim; bana tanrınızın tek tanrı olduğu vahyedilmiştir. Doğruca O’na yönelin, O’ndan bağışlanma dileyin. Allah’a ortak koşanların vay hâline! Ki onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler.’*”²²⁹

İslam kaynaklarında bu âyetler Hz. Peygamber’in sadece tebliğ ile görevli olduğu, bir beşer olduğu ve bu sebeple kimseyi imana zorlayamayacağı şeklinde açıklanmıştır. Hz. Muhammed’in diğer insanlarla farkı, kendisine vahiy geldiğini ve bu vahyi insanlara aktarmasıyla insanları sadece İslam’a davet etmek ile görevli olduğu bildirmiştir.²³⁰

---

²²⁷ Hâkim Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn* (Kahire: Daru’l Haremeyn, 1997), 2/606; Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, çev. Abdulvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 6/394; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/561.

²²⁸ Mü’minun 23/82-83

²²⁹ Fussilet 41/6-7

²³⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihiul-Gayb*, 19/348; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/688.

Sprenger daha sonra Kur'an'daki helak olmuş toplumlara dair bahisler hakkında şu şekilde bir tespitte bulunur: "Kur'an'da, helak edilen altı toplum detaylıca anlatılır ve sıklıkla tekrarlanır. Bunlardan üçü: Tufan, altı üstüne getirilen şehirler ve Firavun İncil kaynaklı olan toplumlardır. Diğer üç kavim olan Ad, Semud ve Eyke halkı Arap kökenlidir. Bu kavimler ne kadar farklı olursa olsun, Muhammed, helaklarını hep aynı üslupla anlattı; Allah elçisini gönderir, elçi halk tarafından alaya alınır, elçi ve kendisine tabii olanlar kurtulur ve o bölgeyi miras alırlar. Bu efsanelerin her biri neredeyse aynı kelimelerle yaklaşık bir düzine kez tekrarlanıyor ve söz konusu metnin bir başka metnin uyarlaması mı yoksa bir varyantı mı olduğuna karar vermekte genellikle zorluk çekiliyordu."

"Muhammed'in ilk beş yıl boyunca bu efsanelerden başka çok az şey sunduğu kesindir. Bu dönemde putperestliğe sert sözlerle saldırmaya ve Mekkelileri kendisine itaat etmeye çağırmaya cesaret edemedi. Bu tarz isteklerini Tanrı'nın önceki elçilerinin ağzına koyarak yaptı. Mesela Nuh ve takipçileri kavmine şöyle seslendiler: *'Şöyle dedi: Ey kavmim! Şüphesiz, ben size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım. Allah'a kulluk edin; Ona karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin; Ki Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve size belli bir vadeye kadar süre tanınsın. Şüphesiz Allah'ın belirlediği vade geldiğinde artık ertelenmez. Keşke bilseydiniz.'*"²³¹

Sprenger, Hz. Peygamber'in Âd ve Semûd kavimlerinden örnek getirmesiyle İncil'de de kullanılan azap âyetlerinden daha başarılı olduğunu söylemekte. Bunun sebebi ise Mekkelilerin bu kavimleri ve yaşadıkları yerleri bilmeleri olduğunu ifade etmiştir.

Sprenger âyetleri verdikten sonra şu yorumda bulunmaktadır: "Muhammed kendisinin Tanrı'nın elçisi olduğuna inandığı zaman bu bir yanılsamaydı. Bu yanılsama

---

²³¹ Nuh 71/2-4

tüm şiddetiyle, yaklaşık dört yıl sürdü. Bu süreçte Kur'an âyetleri sadece çılgın bir heyecanla yazılan bestelerden oluşuyordu. Pythia ya da bizim Schillerimiz gibi, elinde coşku uyandıracak araçlara sahip olmadığı için, vahyin kaynağı bazen çok daha seyrek akması gerekiyordu. Orta derecede bir hevesle bile sahte kompozisyonlar yazabiliyordu ve bunlar amacına iyi hizmet ediyordu. Bu yüzden üzerinde çok çalıştı. Bunların da Tanrı'dan geldiğine olan inancın samimiyeti, ruhunu hareket ettiren her şeyi, düşüncelerini ve yazgılarını seleflerinin tarihine yerleştirirken gösterdiği saflıktan kaynaklanmaktadır. Bunları yaparken kendisine rehberlik eden ilkeyi şöyle açıklar: *'Çünkü yeryüzünde büyüklük taşıyor ve kötülük tuzakları kuruyorlardı. Hâlbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır. Yoksa onlar öncelikle uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın.'*²³²

Sprenger burada da Hz. Peygamber'in âyetleri ihtiyacına göre uydurduğunu iddia etmiştir. İslam anlayışına göre söz konusu kıssalar ve son olarak zikredilen âyetlerde Sünnetullah'tan bahsedilmiştir. Geçmiş kavimlere uygulanan sosyal yasalar gereğince haddi aşan kavimler belâya uğramışlardır. Mekkeli müşrikler bunun bilincindeydiler ve Ehl-i Kitab'ın kendilerine gelen peygamberleri yalanlamalarını lânetlemişlerdir. Ancak kendileri İslam'ı tebliğ eden Hz. Muhammed'i de aynı şekilde yalanlamışlardır ve vahyi reddetmişlerdir.²³³ Bunun üzerine Hz. Peygamber, müşriklere kıssalarını bildikleri eski kavimlerden örnekler getirmiş ve bu tutumlarından vazgeçmezler, kendilerinin sonu da

---

²³² Fatır 35/43

²³³ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak*, 136

aynı şekilde olacağı üzere uyarmıştır. Bahsedilen kıssalarda geçen temelinde birbirine benzeyen bu döngü ise Allah'ın kâinatı yönetme şekli olduğu ifade edilmiştir.²³⁴

Özet olarak bu bölümde Sprenger, Hz. Muhammed'in kendisine ve ahirete inanmayan Mekkeli müşrikleri ahirette azap ve kendisinden önceki kavimlerin helakı ile korkuttuğunu söylemektedir. Sprenger, Hz. Muhammed'in diğer kavimlerin helakından bahseden âyetleri esasında kendi lehine kullanarak Mekkelileri korkutmak için uydurduğunu iddia etmiştir. Sprenger'e göre Hz. Muhammed, önceki kavimlerin helakından bahsederken daima aynı yöntemi kullanmıştır. Ayrıca eserinin bu kısmında da açıkça Kur'an'ın Hz. Muhammed tarafından bizzat yazıldığını öne sürmüştür. Eserin tümünde olduğu gibi bu bölümde de Sprenger iddialarına hiçbir delil veya açıklama getirmeden kitabın diğer kısmına geçmiştir.²³⁵ İslam kaynaklarında ahiret sadece Sprenger'in iddia ettiği gibi ceza çekilen bir yer değildir. Kıyametin kopması ile birlikte insanlar ikinci hayatına, yani ebedi hayatlarına başlarlar. Yeryüzünde işlemiş oldukları amellerin hesabı görülür ve insanlar bu hesap sonucunda ya kurtuluşa ererler veyahut hüsrana. İnsanlar dünya hayatında yapmış oldukları amellerden hareketle bu iki yoldan birine girer. Sprenger ise eserinde ahiret ile birlikte yalnızca uyarı ve azap âyetlerini zikretmekle karamsar bir ahiret hayatı olgusunu oluşturmak istemiştir. Kur'an'da tam tersine ahiret hayatının inananlara bir kurtuluş olduğuna dair birçok müjde mevcuttur.²³⁶

6. Hz. Muhammed – Kısas-ı Enbiya İlişkisi

Sprenger, "Kur'an'da geçen önceki peygamberlerin kıssaları Muhammed'in davetinin ilk yılları hakkında güvenilir haberler içerir. Bu yüzden bu efsaneleri kısaca

---

²³⁴ Ebü'l Kâsım Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev. Avnullah Enes Ateş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 5/598-602; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/676.

²³⁵ Aloys Sprenger, *Mohammad und der Koran. Eine psychologische Studie*, 17-20.

²³⁶ Bekir Topaloğlu, "Âhiret", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), I, 543-548

gözden geçirmekte fayda var.” diyerek bu bölümde Hz. Peygamber’in önceki peygamberler ile alakalı görüşünü ortaya koymaya çalışmıştır:

“Nûh dedi ki: ‘Onların vaktiyle ne yaptıklarını bilmem. Onların hesabı ancak rabbime aittir. Düşünseydiniz bunu anlardınız! Ben iman etmiş kimseleri kovacak değilim. Ben sadece gerçekleri apaçık ortaya koyan bir uyarıcıyım.’ ‘Ey Nûh!’ dediler, ‘Bu işten vazgeçmezsen, kesinlikle sen de taşlanacaksın!’ Nûh, ‘Rabbim!’ dedi, ‘Kavmim beni yalancılıkla suçluyor. Artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur, beni ve beraberimdeki müminleri kurtar!’ Bunun üzerine biz onu ve beraberindekileri, o her şeyle dopdolu geminin içinde kurtardık. Sonra geri kalanları da sulara gömdük. Doğrusu anlayanlar için bu kıssada büyük bir ders vardır; ama çocukları iman etmezler.”²³⁷

Sprenger yaptığı yorumla Hz. Nuh hakkında inen yukarıdaki âyetin aslında Hz. Peygamber’in kendisinin ve ashabının durumunu açıklamak için getirdiğini söylemiştir.

Sprenger’e göre başka bir âyette Hz. Peygamber kendi hâlini şu şekilde ifade etmiştir: *“Size rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben size öğüt veren güvenilir biriyim. Sizi uyarmak için, içinizden bir adam vasıtasıyla rabbinizden size bir zikir (vahiy) gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki O sizi, Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılıştta sizi onlardan güçlü kıldı. O hâlde Allah’ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz.”²³⁸*

Sprenger daha sonra Hz. Peygamberin Semud kavmi ile olan ilişkisini göstermek için eserinde şu âyetleri getirmiştir:

“Ey kavmim! İşte size mûcize olarak Allah’ın gönderdiği dişi deve. Onu bırakın Allah’ın mülkünde otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi, yaklaşan bir azap yakalar.”

---

²³⁷ Şuara 26/112-121

²³⁸ A’raf 7/68-69

*Buna rağmen o deveyi kestiler. Sâlih de 'Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!' dedi. Bu, asılsız çıkmayacak bir tehdit idi. Emrimiz gelince Sâlih'i ve onunla beraber iman edenleri, bizden bir rahmet olarak, helâk olmaktan ve o günün zilletinden kurtardık. Şüphesiz rabbin kuvvetlidir, üstündür. Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı, yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar.'*²³⁹

Sprenger: "Burada ayrıca enteresan olan Semud'un suçu deveye zarar vermeleri olmuştur, ancak Muhammed daha sonra Kur'an da develerini kutsal sayılmasını şöyle yasaklar:

*'Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm ile (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını - kullanmıyorlar.'*²⁴⁰

Sprenger: "Peygamber, Salih'in ağzından dinî düşüncelerini dile getirmek için bu tutarsız argümanları kullandı. Burada diğer bütün geçmiş kavimlerden bahseden kıssalarda olduğu gibi asıl mesaj Tanrı'nın peygamberini ve ona tabi olanlarını kurtarması ve isyancıları yok etmesidir."

Sprenger burada Hz. Peygamber'i tutarsız argümanlar kullanmakla suçlamış, ancak kendisi bağlam itibarıyla birbiri ile ilgisi olmayan iki âyeti beraber değerlendirerek iddiasını ispatlamaya çalışmıştır. İslam kaynaklarına göre Semud kavmi özel olarak deve ile imtihan edilmiştir. Bu deve Salih Peygambere kavmini ikna etmek için mucize olarak gönderilmiş ve kavmi Allah'ın bu mucizesini hiçe sayarak deveyi öldürmüşlerdir.²⁴¹ Maide Sûresi ise Cahiliye Araplarının bazı âdetlerini Allah'ın emriymiş gibi din haline

---

²³⁹ Hud 11/64-67

²⁴⁰ Maide 5/103

²⁴¹ Kurtubi, *El-Câmiu Li Ahkâmi'l Kur'an*, 20/94-96.

getirip, böylece Allah'a karşı iftirada bulunmalarından bahseder. Söz konusu âyette Allah'ın helal kıldığı bazı hayvanları müşrikler özel durumlarından dolayı kesilmesini ve bu hayvanlardan faydalanmayı yasaklamışlardır. Âyette müşriklerin uydurdukları Bâhire, Sâhibe, Vâsile ve Hâm gibi hayvanlara atfedilen özelliklerin gerçekte bir alakası olmadığını ve müşriklerin iftiralarından ibaret olduğu anlatılmak istenmiştir.²⁴² Sonuç olarak Kur'an bu batıl inancı ortadan kaldırmıştır. Sprenger'in ise bağlam olarak birbiri ile alakası olmayan bu iki âyetleri beraber değerlendirmeye çalışması, iddialarını ispat etmek için âyetleri nasıl kullandığına dair örnek teşkil etmiştir.

Sprenger aynı şekilde Medyen halkı hakkında da âyetler getirerek burada Hz. Şuayb ve Hz. Muhammed'in yaşadıklarının ne kadar benzediğini ve bu kıssanın sonunun da diğer kıssaların sonu gibi aynı Semud kavmindeki sonuna benzediğine dikkat çekmiştir. Yani inananlar kurtulmakta, isyancılar ise Allah tarafından bir azap ile cezalandırılmaktadır. Sprenger, Hz. Peygamber'in bu sözleri aslında kendi hâlini anlatmak için kullandığına dair tezine şu âyetle destek vermeye çalışmıştır: *“Medyenliler, “Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz, ayrıca aramızda seni zayıf görüyoruz! Eğer kabilen olmasaydı, seni mutlaka taşıyarak öldürürdük. Bizim karşımızda sen güçlü biri değilsin” dediler.*²⁴³

Sprenger birçok kez kıssalar hakkında konuşurken bir “senaryodan” bahsedip, kıssalarda akışın hep aynı olduğunu söylemiştir. Buna göre Allah tarafından gönderilen Peygambere inananlar kurtulup, inanmayanlar bir azap sonucunda helak olmuştur. Bu sebepten dolayı kıssalar iddialarınca uydurulmuş ve sadece “aktörler” değişmiştir. Sprenger ve genel olarak oryantalist düşüncenin Kur'an kıssalarını değerlendirirken

---

²⁴² Ebû Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 3/426-428; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/349.

²⁴³ Hud 11/91

düştükleri temel hatalardan biri Kur'an kıssalarının amaçlarını yanlış tespit etmeleri olmuştur. Kur'an, geçmiş kavimlerin kıssalarını aktararak insanlara mesaj vermiş ve bunu bir eğitim modeli olarak kullanmıştır. Kur'an, geçmiş toplumlar hakkında verdiği bilgilerle insanlığa güvenilir tarihi bilgiler sağlamakla birlikte Kur'an'ın maksadı bir tarih kitabında olduğu gibi salt tarihi bilgiler vermek veya kıssalarda geçen toplumlar hakkında ayrıntılı detay vermek olmamıştır. Kur'an'ın tarihte gerçekleşen bu kıssaları aktarmasındaki asıl maksat insanların bu kıssalardan ibret alması olmuştur. Bu ibretler insan fitratının özellikleri, inanan ve inanmayan toplumların akıbetleri, varlık âlemi, kısaca Sünnetullah'ı anlamak olmuştur.²⁴⁴

Sprenger bundan sonra Hz. Musa ile Firavun'u konu alan kıssadan bahsetmektedir. Sprenger'e göre bu kıssa anlatım bakımından diğer kıssalardan farklılık göstermektedir. Hz. Peygamber bu kıssayı ilk önce bir yerden duymuş, daha sonra Mü'min Sûresinde kendisi aktarmıştır. Ayrıca Sprenger bu kıssanın bir efsaneyi dile getirdiğini, şiirsel hakikat olduğunu ve tarihsel olarak hiçbir doğru yanı olmadığını söylemektedir. Daha sonra kitabında Mü'min Sûresinin 22-49. âyetlerini aktarmaktadır. Ardından Hz. Peygamber'in altı ay sonra Hz. Musa ve Firavun kıssası hakkında daha doğru bilgi edindiğini ve bu kıssayı Taha Sûresinde detaylı bir şekilde tekrar anlattığını söylemektedir. Sprenger, bu kıssanın Hz. Peygamber'in uydurması olmadığını ve büyük ihtimalle bu hikâyeyi Rahip Bahira'dan duyduğunu, ayrıca Hz. Peygamber'in bu kıssada Firavun'u Ebu Süfyan'a benzettiğini iddia eder.²⁴⁵

Özet olarak -bir önceki bölümde de ifade edildiği gibi- Hz. Peygamber'in geçmiş kavimlerin helakından bahsederken müşrikleri korkutmayı amaçladığı iddiası gibi bu

---

²⁴⁴ İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yayınları, 1994), 136-139; Mahmut Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak – Hz. Musa Kıssası Örneği* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 83-85

²⁴⁵ Aloys Sprenger, *Mohammad und der Koran. Eine psychologische Studie*, 20-29.

bölümde de geçmiş kavimlerin iman etmemelerinin müşriklerin iman etmemesine benzetildiği görüşü mevcuttur. Sprenger söz konusu bölümde bu görüşüne örnekler getirerek iddiasını delillendirmek istemiştir. Kitabın genelinde olduğu gibi bu bölümde de yorumlarını herhangi bir kaynağa dayandırmamıştır. Buna ilaveten Sprenger genel olarak kıssalarda daima aynı senaryonun çizildiğini, sadece aktörlerin değiştiğini iddia etmiştir.

7. Kur'an'da Geçen Tehditler

Sprenger kitabın bu bölümünde Kur'an'da geçen tehditlerden bahsetmektedir.

*“Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğunu görmediler mi? Allah onların köklerini kazıdı, bu kâfirleri de benzer sonuçlar beklemektedir. Bu, iman edenlerin yar ve yardımcılarının Allah olmasının, kâfirlerin ise böyle bir yardımcılarının bulunmamasının sonucudur.”*²⁴⁶

Sprenger'e göre diğer tehdit âyetleri bu âyetten türetilmiştir ve birbirinin neredeyse aynısıdır. Bunlardan bazıları şöyledir:

*“Yeryüzünde gezip de kendilerinden önce yaşamış olanların âkıbetlerini görmezler mi? Onların sayısı bunlardan daha çoktu, daha güçlülerdi, yeryüzündeki eserleri de daha sağlamdı. Ne var ki, kazandıkları onları kurtaramadı.”*²⁴⁷

*Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi? Onlar kendilerinden çok daha kudretliydi; toprağı iyice işlemişler, yeryüzünü bunların imar ettiğiinden daha fazla imar etmişlerdi. Onlara da peygamberleri nice açık kanıtlar getirmişti. Şu halde Allah onlara asla zulmetmiş değildir, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdir.”*²⁴⁸

---

²⁴⁶ Muhammed 47/10-11

²⁴⁷ Mü'min 40/82

²⁴⁸ Rum 30/9

Sprenger yine bu bağlamda şu ifadelere yer vermektedir: “615 yılında Mekke’nin buğday ihtiyacını karşılayan Kasım bölgesinde kuraklık meydana geldi ve bunu değerlendiren Peygamber şöyle söylemiştir:

*‘Bizim, yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı? Allah hükmeder, O’nun hükmünü denetleyecek yoktur; O’nun hesaba çekmesi de hızlıdır.’*²⁴⁹
Kuraklık ertesi yıl da sürünce şu sözlerini ekledi:

*‘Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı. Oysa onlara kendi içlerinden bir peygamber de gelmişti. Ama onu yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de haksızlıklarını sürdürürken azap onları yakalayiverdi.’*²⁵⁰

Sprenger bu âyetleri şöyle yorumlamıştır: “Dar görüşlü Bedevi bile bu âyetlerin bir misal değil, o dönem Mekke’nin şartlarını tasvir ettiğini söyler. Bir kişi veya bir olay hakkında belirsiz konuşma veya örnek vererek konuşma Muhammed’in benimsediği ve sevdiği bir konuşma üslubuydu.”

İslam kaynaklarında ise Sprenger’in iddia ettiğinin aksine Ra’d Sûresinde geçen yeryüzünü eksiltme ifadesi, kâfirleri eksilmesi ve Müslümanların sayıları artması, müşriklerin önde gelenlerin ölmesi şeklinde yorumlanmıştır.²⁵¹ Nahl Sûresinde geçen âyetler ise Hz. Peygamber’in İslam daveti karşısında Mekkeli müşriklerin tutumunun sonucunda açlık ve korku ile cezalandırılmasından bahsedilir.²⁵² Sprenger burada da iddiasını delillendirmek için farklı konular hakkında inen âyetleri birlikte değerlendirmiştir.

---

²⁴⁹ Ra’d 13/41

²⁵⁰ Nahl 16/112-113

²⁵¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihiul-Gayb*, 13/473-475.

²⁵² Kurtubi, *El-Câmiu Li Ahkâmi’l Kur’an*, 10/97-99.

Sprenger devamında şu âyetlerle iddiasını delillendirmeye çalışmıştır: “Bu tehditler ve kıyamet gününün dehşetinden bahseden âyetler beklenen etkiyi verdi. Muhammed başarısından şöyle söz ediyordu:

*‘Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah’ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap, Allah’ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.’*²⁵³

“Muhammed bu başarısından istifade etmek istedi ve 615 yılının mayıs ayında kendisine şu âyet indi:

*‘Battığı sırada yıldız andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O (size okuduğu), kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir. Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri (Cebrâil) öğretti. O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü. Sonra yaklaştıkça yaklaştı. Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu. Böylece Allah, kuluna vahyini iletti...’*²⁵⁴

Ayrıca Sprenger’e göre Hz. Peygamber Necm Sûresinde geçen bu âyetlerle Mekkeli müşrikleri kendi belirlediği inanç esaslarından putlara yaklaşarak bir nevi taviz vererek İslam’a davet etmiştir. Ancak iddiasını delillendirecek bir ifade bulunmamıştır.²⁵⁵

İslam kaynaklarında ise bu âyetler Sprenger’in ortaya attığı iddianın tam aksi şeklinde yorumlanmaktadır. Necm Sûresinin 1/3 kapsayan bu âyetlerde müşriklerin Hz. Peygamberi yalan ve iftira ile atfetmelerine cevap verilmektedir. Sprenger’in iddiaları

---

²⁵³ Zümer 39/23

²⁵⁴ Necm 53/1-26

²⁵⁵ Aloys Sprenger, *Mohammad und der Koran. Eine psychologische Studie*, 29-32.

aksine âyetlerde Hz. Muhammed'in Allah'ın vahyini aktardığını ve kendi nefsi arzularına göre konuşmadığı söylenmiştir. Yine Sprenger'in putlara taviz verilmekte iddiasının aksine söz konusu âyetlerde putların zelil ve âciz olduğu vurgulanmaktadır. Mekkeliler Lat, Menat ve Uzza'nın Allah'ın kızları ve ilahları olduklarını iddia etmişlerdir. Aynı şekilde Mekkeliler kız çocuklarından hoşlanmaz iken putların Allah'ın kızları olduklarını iddia etmesi Kur'an'da “*Erkek size de, dişi O'na mı?*” şeklinde eleştirilip, bu durumda oluşan mantıksızlığa vurgu yapılmıştır.²⁵⁶

Özet olarak bu bölümde Sprenger, Hz. Muhammed'in birtakım tehditlerle kendisine inanlara ve Mekkeli müşriklere gözdağı vermek istediğini söylemektedir. Yine yukarıdaki bölümlere benzer bir şekilde âyetlerde açıkça ifade edilmese de tehditlerin muhataplarının kendisine karşı gelenler olduğunu iddia etmektedir. Sprenger'e göre âyetlerde isimlerin açıkça geçmemesindeki maksat, tehditlerin gerçekleşmemesi hâlinde Hz. Peygamber'in zor duruma düşmemesi içindir.

8. Hz. Muhammed ve Mekkeli Müşriklerin İnancı

Sprenger Hz. Peygamber'in inancı ile ilgili şu iddialarda bulunmaktadır: “Muhammed'in Tanrı önünde şefaathçi olarak kabul ettiği üç fetişten taş yığını olan Lat, Mekke'nin kardeş şehri olan Taif'te bulunuyordu. Ağaç olan Uzza ise Karn'a bölgesinin yakınında bulunuyordu ve Mekkeliler tarafından özellikle kutsanıyordu. Menat ise Mekke ile Medine arasında deniz kenarında bir kayalık idi. Yahudiler için Yehova ne ise Arap kabileler için bu fetişler aynı önemdeydi. 628 yılında Taifliler beş yıl daha Lat'a tapmak kaydıyla Muhammed'e teslim olmayı teklif ettiler. Muhammed de bu teklifi kabul edecekti ancak Haris ve Ömer bu teklife karşı çıktılar. Buradan Muhammed'in kesinlikle bağnaz birisi olmadığını görmekteyiz.”

---

²⁵⁶ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8/25-42; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/167.

“617 yılında Erkam’ın evinde korku içinde Ömer’e İslam’ı öğretti ve bundan sonra sığınağı olan Erkam’ın evinden çıkabildi. 9 Eylül 617 yılında Ebu Talib’e yöneltilen yeğeninim himayesini kaldırması isteği sonuç vermeyince Haşim ailesine karşı boykot açıklaması geldi ve Haşim ailesi çukura çekildi. 619 yılında boykot kaldırıldı ve kısa zaman sonra Hatice öldü. Ondan sonra 3 Haziran veya 8 Temmuz’da Ebu Talib öldü. 622 yılının Eylül ayında ise Medine’ye kaçış gerçekleşti.”

Sprenger’in burada verdiği tarihi bilgilerde de olaylara tipik indirgemeci oryantalist zihniyet ile yaklaştığı görülmektedir. Hz. Peygamber’in, Hz. Ömer’e İslam’ı korkutarak anlattığı iddiasını hiçbir delil olmaksızın aktarmakta ve art niyetini burada da ortaya koymakta. Hz. Ömer’in, Hz. Muhammed’in yanına gelerek teslim olması yaygın bir kabuldür ve İslam’ın ilk kaynaklarından itibaren rivayet edilmektedir.²⁵⁷

Sprenger verdiği bu kısa kronolojik bilgiden sonra tekrar konuya dönmektedir. “Peygamber bu üç fetişî Tanrı’ya götürülen birer araç olarak kabul ettikten sonra ertesi gün Kur’an âyetlerini doğrulamak ve karşılaştırmak için Cebrail gelmiştir. Cebrail kendisine böyle bir âyet getirmediğini söyledi ve şu âyeti okudu:

‘O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı. Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın! Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırđık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!’²⁵⁸

Sprenger burada yine Hz. Peygamber’in, Mekkelilerin putlarını Allah’a götürülen bir araç olarak kabul ettiğini iddia etmiştir. Ancak İslam kaynaklarında İsra Sûresindeki

---

²⁵⁷ İbn-i Hişam, *Sîret-i İbn Hişam*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 356-365; İbn Sa’d, *Kitâbü’t Tabakâti’l-Kebir*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 3/307-310

²⁵⁸ İsra 17/73-75

bu âyetler, müşriklerin Hz. Peygamber’i yolundan ayırmak için kendisine yönelttikleri tekliflere uymaması için bir uyarı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.²⁵⁹ Taif’de bulunan Sakif kabilesinden gelen bir heyet Hz. Peygamber’den İslam’a girmelerine karşılık faizin meşru kalması, Lat putlarına karışılmaması gibi bir takım ayrıcalıklar istemelerine karşın söz konusu âyetlerde Hz. Muhammed’in bu tekliflere olumlu karşılık vermediği ve Allah tarafından, Hz. Peygamber’in meyl etmeye yaklaşması dahi engellendiği ve böylece korunduğu açıkça beyan edilmiştir. Hz. Muhammed’in, Sprenger’in iddia ettiği gibi putları kabul ettiği söz konusu olmamıştır.²⁶⁰

Sprenger: “Muhammed’in Lat, Menat ve Uzza hakkındaki görüşleri bir günde değişmedi. Peygamber sert bir zemin gibi kuru olan Velid ile yaptığı müzakerelerde başarı elde edemedi. Bu kritik dönemde olayların gidişatını doğru değerlendirebilmek için Peygamber’in ve karşıtlarının dinî görüşleri hakkında açıklık getirmemiz gerekiyor. Muhammed fetişleri tanrısal cinlerin temsilcileri olarak düşünüyordu. Müşriklerin bu çıkar öğretisini dahi eleştirirken putları yüksek varlıklar olarak kabul ediyordu:

‘İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığıının karşılığını görecek, gerçek mevlâları olan Allah’ın huzuruna götürülecekler ve uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır.’²⁶¹

‘Yürüyebildikleri ayakları mı var onların; tutabilecekleri elleri, görebilecekleri gözleri, işitebilecekleri kulakları mı var onların! De ki: “Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!”²⁶² Kendi ilahını ise şöyle tanıttıyordu:

---

²⁵⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/507.

²⁶⁰ Ebü’l-Hasen Ali b. Ahmed Vâhidî, *El-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*. (Şam: Daru’l Kalem, 1995), 642-643; Nâsîrüddîn Ebû Saîd Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâriüt-Te’vîl* (İstanbul: Selsebil, 2011), 2/664-665.

²⁶¹ Yunus 10/30

²⁶² Araf 7/195

Âyetlerin mealinden de anlaşıldığı üzere burada Sprenger'in iddia ettiği gibi putlar yüksek varlıklar olarak değil, zelil ve faydasız olarak Kur'an'da açıkça nitelendirilmiştir. Sprenger'in ise manası açık olan âyetleri bu şekilde yorumlaması, Kur'an'a önyargılı bir şekilde yaklaşımını göstermektedir.

Sprenger Hz. Peygamber'in inanç itibarıyla müşriklerle benzer durumda olduğunu şu şekilde öne sürmektedir: "Mekkelilerin tanrı tasavvuru Muhammed'in tanrı tasavvuru ile birçok noktada aynıydı:

*'Onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, mutlaka "Allah" diyeceklerdir. De ki: "Bütün övgüler Allah'a mahsustur"; ama onların çoğu bilmez.'*²⁶³

Sprenger: "Bu yaklaşımlara rağmen 616 yılı sonbaharında Muhammed ile Mekke aristokratları arasında dogmatik sorular yüzünden kavgalar başlamıştır. Pagan Arapların insanın kaderi hakkındaki görüşleri oldukça materyalist idi. Onlara göre insan bir kere yaşardı.²⁶⁴ Muhammed ise putperestlerin bu düşünceyle dünya hayatından kör olarak geçtiklerini ve bunun sonucunda Tanrı'ya ibadeti de bir 'oyun ve oynamaya' çevirdiklerini söyler."²⁶⁵

Sprenger, buradan başka bir konuya geçmektedir: "Nadr b. Haris gibi Mekkeli aristokratların Muhammed'e katılmamalarının en önemli nedeni maddi çıkarları olmuştur. Mekke'deki varlıklarını kaybetmekten korkmaktaydılar. Muhammed buna şöyle cevap vermektedir:

'Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız' diyorlar. Peki, biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin içinde toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir. Oysa

---

²⁶³ Lokman 31/25

²⁶⁴ Casiye 45/24

²⁶⁵ En'am 6/70

biz, bolluk içinde azmış nice şehir halkını helâk etmişizdir. İşte yerleri! Kendilerinden sonra oraların pek azında oturulabildi; hepsi bize kalmıştır.’’²⁶⁶

Sprenger, daha sonra Hz. Peygamber’in bunun gibi birçok âyette Mekkelileri Allah’tan gelecek bir azap ile korkuttuğunu ancak bu azabın gelmediğini söylemekte ve bunu şöyle ifade etmiştir:

“Muhammed’in bu konudaki ihmalleri çoktur ve gerçekleşmemiş kehanetlerinin yarattığı izlenimi yumuşatmaya çalışır. Bu durum akıl hastalarının kurnazlığını ve sinirliliğini kanıtlar ancak korkutma yönteminde kararlılıkla ısrar etmektedir. Yaptığı hataları ise şöyle açıklamaktadır:

‘Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır. Onlara haber verdiğimiz azabın bir kısmını sana ister gösterelim, ister (bundan önce) seni vefat ettirelim, senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir.’’²⁶⁷

İslam anlayışına göre 39. âyette Allah’ın dilediğini silmesi nesh, ameller, günahlar olmak üzere birçok farklı şekilde yorumlanmıştır. Ancak asıl olan, Allah’ın istediği her şeyi yapabilecek irade ve kudrete sahip olduğu vurgusudur. Gelecekteki azaptan haber veren diğer âyetler ise mutlaka gerçekleşecektir. Hz. Peygamber’in ise bu azaba şahit olup olmaması bir kıstas değildir. Nitekim her şeyin takdir edilmiş bir zamanı vardır. Bu meyanda Hz. Peygamber Bedir, Huneyn gibi savaşlarda bu vaadin bir kısmının gerçekleştiğini görmüştür; vefatından sonraki cezalandırmaları ise görmemiştir. Mutlak olan, cezanın zamanı geldiğine geçileceğidir. Nitekim Hz. Peygamber’in vazifesini Allah’ın emrini tebliğ etmektir. Onun azabı gerçekleştirilmesi söz konusu değildir.²⁶⁸

---

²⁶⁶ Kasas 28/57-58

²⁶⁷ Ra’d 13/39-40

²⁶⁸ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 5/91-93; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/772-774; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, 3/312-313; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/297-298.

Özet olarak bu bölümde Sprenger, Hz. Muhammed'in esasında putlara karşı aşırı düşmanlık göstermek istemediğini söylemiştir. Sahabenin tutumu yüzünden putlara karşı yöneltilen söylemler, müşriklerin İslam düşmanlığının artmasına vesile olmuştur. Sprenger, Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e katılmamalarının bir sebebinin de müşriklerin varidatlarını yitirmekten korkmaları olduğunu belirtmiştir. Bu bölümde tehditler içeren âyetler verilmesinin nedeninin Hz. Peygamber'in bir hastalığının artması olduğunu iddia etmiştir. İslam anlayışına göre Hz. Peygamber'in Mekkelilerin putlarına karşı tavrı Sprenger'in iddia ettiği gibi ılımlı olmamıştır ve bir değişim sürecinden geçmemiştir. Hz. Muhammed, tebliğin başından itibaren tevhit inancını tebliğ etmiştir ve bundan taviz vermemiştir. Mekkeli müşriklerin sert tutumları ve zulümlerine karşı vahyin emrettiği gibi dosdoğru olmuş ve müşriklerin herhangi bir teklifine yanaşmamıştır. Hz. Peygamber'in şu sözü Sprenger'in iddialarının asılsız olduğu kanıtıdır: “Ey amca! Allah'a yemin ederim ki, güneşi sağ elime, ayı da sol elime koysalar ki, bu işi bırakayım, Allah onu galip kılincaya veya bu yolda ben helak oluncaya kadar onu bırakmam,”²⁶⁹

9. Peygamber'in Öğretmeni Kimdi?

Sprenger bu bölümü şu ifadelerle açmaktadır: “616 yılının sonlarına doğru, perde arkasındaki güçler fark edilir hâle geldi ve bu da yeni doktrinin oluşumunda kaçışa kadar büyük bir etki yaptı. Kur'an'da bu durum şöyle ifade edilir:

*‘İnkâr edenler, ‘Bu Kur'an, onun uydurduğu, birilerinin de bu konuda kendisine yardım ettiği bir düzmededen ibarettir’ dediler; böylece onlar açık bir haksızlık ve iftirada bulunmuş oldular. Yine dediler ki: ‘Bunlar, onun başkalarına yazdırdığı, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarıdır!’*²⁷⁰

“Mekkelilerin bu uydurma suçlaması karşısında kendisine şu sözler dikte edilir:

---

²⁶⁹ İbn-i Hişam, *Sîret-i İbn Hişam*, 352-353

²⁷⁰ Furkan 25/4-5

*‘Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi.’*²⁷¹

“Başka bir yerde itiraf gibi bir açıklamada bulunuyor:

*‘Hiç kuşkusuz, ‘Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor’ dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça’dır.’*²⁷²

Görüldüğü üzere İslam anlayışına göre vahyin bu iddialara karşılık cevabını²⁷³ Sprenger yukarıda olduğu gibi tam aksine itiraf olarak yorumlamıştır. Sprenger iddiasını şöyle sürdürmüştür:

“Bu konuda Müslüman geleneğinden daha güvenilir olan Hıristiyan rivayetlerine göre, Muhammed'in hocası kötü niyetli bir papazdı. Kardinal Ximenes,²⁷⁴ onun bir Yahudi olduğunu söylüyor: ‘Katolik inancı ile Yahudilerin hainliği arasında bocalayan birisi’ (qui inter fidem catholicam et judaeorum perfidia fluctuat). Bununla birlikte birbirinden çok farklı iddialar karşısında hocasının Mekke'de kaldığı süre boyunca Hanif dinine mensup kayınpederi Zeyd'in koruması altında olan Habeşli bir kâhin olduğu görüşü ağır basmaktadır. ‘Kâhin,’ Arapça'da ‘gören’ anlamına gelir. Ancak burada Habeşçedeki ‘presbyter (papaz)’ anlamı kabul edilmelidir. Kendisi, bekârlık içinde yaşadığı ve bilgili bir adam olduğu için presbyter unvanını taşıyordu. Bütün bunlar Kur’an’da da onaylanmıştır. İsraili olduğu şüphesiz bir bilgidir: *‘İsrâילוğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir?’*²⁷⁵ *Onun bekâr olduğu destekleyen pasaj şöyledir: ‘...Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara*

---

²⁷¹ Ankebut 29/48

²⁷² Nahl 16/103

²⁷³ Erşahin, “Prophet Muhammad’s Relations With Christians (An İslamic Perspective)”, 116.

²⁷⁴ Ö. 8.11.1517 İspanya

²⁷⁵ Şuara 26/197

*bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riâyet etmediler... ”*²⁷⁶

Sprenger'in burada Hz. Muhammed'in öğretmenini açıkladığını iddia ettiği âyetler İslam anlayışına göre genel olarak Ehli Kitabın durumunu anlatmaktadır. Hadid Sûresinde âyetlerin siyak-sibakına bakıldığında Ehli Kitaba gönderilen Peygamberlerden bahsedilmekte ve Sprenger'in ortaya attığı görüşün sadece temelsiz bir iddia olduğu anlaşılmıştır. Âyette geçen ruhbanlığın ilk başlarda fitneden kaçınmak için yapıldığını, daha sonrasında ise amacından saptırılıp istismar edilerek toplumda düzensizliğe sebep olduğu söylenmiştir.²⁷⁷ Şuara Sûresinde bahsedilen “bilginler” ise, Mekkelilerin Hz. Muhammed'in peygamberliğini sorgulamak üzere elçiler gönderdikleri, Medine'de bulunan Yahudi bilginlerdir. Yahudi bilginler elçilere bir peygamber geleceği bilgisinin Tevrat'ta mevcut olduğunu söylemiştir. Nitekim İsrailoğulları bilginlerinden bazıları Kur'an'da geçen bu kıssaların Tevrat'ta anlatılanlara uygun olduğunu söylemişlerdir. Sprenger'in bu âyetlerde Hz. Peygamber'in öğretmeninden bahsedilmesi Kur'an'da geçen ifadeler ile yakından, uzaktan alakası yoktur.²⁷⁸

Sprenger iddialarını şu şekilde detaylandırmaktadır: “Yahudi-Hıristiyan cemaatinin evi Ölü Deniz'in yakınındaydı, bu nedenle Papaz'ın Habeşistan'dan gelmiş olması bize garip geliyor. Bununla birlikte, bu konu hakkında söylenecek çok şey var, ancak bu soruyu burada tartışmak konuyu dağıtacaktır.

“Papaz'ın Mekke'de ortaya çıkışı, daha doğrusu yeniden ortaya çıkışı, 616 yazında Habeşistan'dan gelen mültecilerin dönüşüyle aynı zamana denk gelmiştir; onun

---

²⁷⁶ Hadid 57/27

²⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/594-597; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârüt-Te'vîl*, 4/364-365; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/254.

²⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, 10/393; Kurtubi, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l Kur'an*, 13/87-88; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/196-197.

Mekke'deki varlığı, Muhammed'in teolojik terimler ve ifadeler kullanmaya başlaması ile belli olmuştur (Habeşçe kökenli kavramlar). Peygamber daha önce Musa'nın hikâyesi ve İncil'den aktardığı diğer şeyler hakkında doğru bilgiye sahip değildi. Ancak kendisine karşı çıkanlar arasındaki bilgili muhaliflerinin çağrularına artık cevap verebilmekteydi. İlk başta Papaz'ın verdiği bilgiler genellikle yanlış anlaşıldı ve düzeltilmesi gerekiyordu. Mesela şu âyetteki ifade: *'Melekler ve rûh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar.'*²⁷⁹ Daha sonra Mezmur 90,4'den²⁸⁰ esinlenerek şöyle düzeltiliyor: *'Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah vaadinden asla dönmez. Bilinmeli ki, rabbinin katındaki bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir.'*²⁸¹

İslam anlayışına göre Meâric Sûresinde geçen bu âyetin kıyamet ve uhrevi hesaplama bir ilgisi bulunmamaktadır. Yine bu âyette dünya ve ahiretin süresi ile ilgili bilgi verilmemiştir. Âyette geçen 50 bin ifadesi meleklerin Allah katına yükselirken katettikleri mertebelerin sayısının yüceliğini insanların zihinlerinde canlandırmak için temsili bir ifadedir ve lafzi olarak anlaşılması gerekir. Nitekim Allah'ın nimetleri indirmesi ifadesi de nimetlerin yukarıdan aşağı inmesi değil, Allah'ın yaratmasını anlatmaktadır. Âyet doğrudan bir önceki âyette geçen *'Allah'ın huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan'* ifadesi ile alakalıdır.²⁸² Hac Sûresinde geçen bin yıl ifadesi ise zamanın Allah'ın elinde olduğunu, insanlar için 1000 yılın Allah katında 1 güne denk olabileceği ifade edilmektedir. Bu sebeple cezanın gelmesi Allah'ın elinde olup, inanmayanların bu cezanın gelmesini hızlı ve geciktirmeli istemeleri bir anlam ifade etmediği vurgulanmıştır.²⁸³

---

²⁷⁹ Meâric 70/4

²⁸⁰ Çünkü senin gözünde bin yıl Gemiş bir gün, dün gibi, Bir gece nöbeti gibidir.

²⁸¹ Hac 22/47

²⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 16/103-105; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/454.

²⁸³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 6/35.

Sprenger: “Kur’an’ın birçok yerinde Papaz’ın düzeltmeleri mevcuttur. Hz. Muhammed, kendisine işaret eder etmez büyük bir ustalıkla Papaz’ın hatalarını düzeltse de bunlar müminler üzerinde bile kötü bir izlenim bırakmaktaydı. Papaz, Muhammed’in ilhamlarına içtenlikle inanmıştı ve Kutsal Ruh’un onunla konuştuğunu Muhammed’in kafasına koyan oydu. Muhammed de Papaz hakkında neredeyse aynı düşünüyordu ve ona bir tür ilham kaynağı rolü biçiyordu. Papaz beraberinde gelişmiş bir teoloji sistemi getirdi. Bu sistem aslında Papaz’ın ortaya çıkmasından önce ve kayboluşundan sonra peygamberin öğretileri ile birçok açıdan farklılıklar içermektedir. Bu sistemi benimseyen insanlar Allah yerine Rahman kelimesini kullanmayı daha tesirli buluyorlardı:

‘Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O’dur. O Rahmân’dır. O’nu bilen birine (yine kendisine) sor. Onlara, ‘Rahmân’a secde edin’ denildiğinde, ‘Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?’ derler ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır.’”²⁸⁴

Sprenger: “Rahman'ın başlıca görevi, Papaz’a göre bizzat hazır bulunacağı ve görüneceği tek iş, mahkemenin yönetimidir. Muhammed'in başlangıçtan beri yeterince karanlık olan dünya görüşü, Papaz’ın etkisi altında o kadar karardı ki dünyaya karşı pasiflik ile karakterize edilen Rahman'ın hakiki tapıcıları dışında, insanların cehennemde çürümek için yaratıldığını öğretti:

*‘Rabbin dileyseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı. Fakat onlar hep ihtilâf içinde olacaklardır, rabbinin esirgedikleri müstesna; zaten O insanları buna uygun yaratmıştır. Böylece rabbinin, ‘Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım’ sözü yerini bulmuş oldu.’*²⁸⁵

---

²⁸⁴ Furkan 25/59-60

²⁸⁵ Hud 11/118-119

‘Dileseydik elbette herkesin doğru yolda yürümesini sağlardık. Fakat şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!’”²⁸⁶

Sprenger, bu konu başlığı altında da âyetleri bağlamlarına dikkat etmeksizin iddiasına uygun şekilde yorumlamıştır. İslami anlayışa göre Allah isteseydi, insanların tamamını mü’min olarak yaratabilirdi. Ancak dünya hayatının var ediliş hikmeti, insanlar için bir imtihan dünyası olması olarak kabul edilir. Secde Sûresinde geçen “*dolduracağım*” ifadesi ise insanları peşinen cehenneme tıkma hükmünü değil, insanlara tanınan fırsatı değerlendirmeleri için bir uyarı olarak anlaşılmıştır. Nitekim Secde Sûresindeki bir sonraki âyette verilen bu cezaların insanların yaptıklarının karşılığı olduğu ifade edilmiştir. Bu ve birçok benzeri âyet ve hadislerde Allah’ın kimseyi işlemediği bir suç yüzünden mahkûm etmeyeceği malumdur.²⁸⁷

Sprenger’e göre Kur’an’da geçen Hz. İbrahim ve sonrası peygamberlerin kıssalarının kaynağı da Papaz’ın anlattıklarıdır ve Hz. Muhammed bu peygamberlerin isimlerini de Papaz’ın bildirmesiyle saymıştır.²⁸⁸

Sprenger: “Peygamber, eski peygamberler hakkında duyduğu bilgileri bazı yerlerde değiştirir. Bu da tamamen Muhammed’in ruhundadır ve özgünlüğüne ve dehasına tanıklık eder. Mesela hahamlar Yusuf Peygamber’in Potifar’ın hanımına nasıl direndiğini anlatmakta zorlanırlar, tam meyledecekken babasının resmini gördüğünü ve bu yüzden geri durduğunu söylerler. Muhammed ise o anı şu sözlerle aktarır:

‘Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzuları. Böylece onu, kötülükten ve ahlâksız bir iş yapmaktan uzak tutmak

---

²⁸⁶ Secde 32/13

²⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/316; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/353.

²⁸⁸ En’am 6/84-86

istedik. Şüphesiz o samimi kullarımızdandı. ²⁸⁹ Burada da görüldüğü üzere Peygamberin şiiriyle karşılaştırıldığında hahamların şiiri ne kadar kabadır.”

618-619'da Papaz ile gerçekleşen komplo ortaya çıktıktan sonra Muhammed yine oldukça kötü duruma düşmüştür. Anlatılanlara göre Peygamber, sorulan bir soruya cevap vermeyi üç kez ertesi güne bırakmış, fakat Cebrail vahiy ile gelmediği için cevap veremediğinden dolayı mahcup duruma düşmüştür. Bu durumlardan biri 620 yılında gerçekleşti. Ashabı Kehf'in kıssasını anlatırken karşısında çok seyahat etmiş rakipleri birçok soru sormuştur. Sorulardan biri Ashab-ı Kehf'in kaç kişi olduğu yönünde idi ve Peygamber verdiği cevap ile kendini gülünç duruma düşürdü:

‘(Sonra gelenler) bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi tahminler yürüterek, ‘Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir’ diyecekler; ‘Beş kişidir, altıncıları köpekleridir’ diyecekler. ‘Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir’ diyecekler. De ki: ‘Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!’ ²⁹⁰ Unutulmamalı ki bu cevabı Tanrı vermektedir. Diğer soru ise mağarada kaç yıl kaldıkları ile ilgilidir: *‘Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık.* ²⁹¹ Peygamber daha sonra alaycıların dikkatinden kaçmayı başarıp Papaz’a danışarak bu soruyu büyük bir hassasiyetle yanıtlayabildi: *‘Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar, buna dokuz yıl da ilâve ettiler.’* ²⁹²

Burada da Sprenger’in âyetleri ön yargılı bir şekilde yorumladığı görülmektedir. Gerek Ehli Kitap gerekse Müslümanlar Ashab-ı Kehf'in sayısı hakkında iddialarda bulununca Kur’an, Ehl-i Kitabın iddialarına sonra gayba taş atmak ifadesini kullanmıştır,

---

²⁸⁹ Yusuf 12/24

²⁹⁰ Kehf 18/22

²⁹¹ Kehf 18/11

²⁹² Kehf 18/25

yani kanıtsız bir şekilde sayı belirtmek. Âyette Müslümanların Ashab-ı Kehf'i 7 kişi ve sekizincisi köpek olarak nitelendirmesi ardından ise '*Onları ancak insanların pek azı bilebilir*' ifadesini kullanılmıştır. Sprenger'in iddia ettiği gibi sayılar arasında bir karışıklık söz konusu değil, tam aksine Kur'an her fırkanın iddia ettiği sayıyı belirtip ardından hüküm vermiştir. Ancak her kıssa'da olduğu gibi Ashab-ı Kehf kıssasında da Kur'an, bu ifadelerle Ashabı Kehf'in sayısının önemli olmadığını vurgulamış ve aktarılmak istenen mesajı odaklanılmasını istemiştir.²⁹³ Ashabı Kehf'in mağarada kaç yıl kaldığı ile ilgili verdiği 11. Âyette aktarılmak istenen mesaj, gençlerin uyanmaması işitme duyularının etkisiz hâle getirildiğinden olmasıdır. Âyette geçen seneler kelimesinin öncesindeki niceler ifadesi seneler kelimesinin sıfatı olup, sayılı seneler anlamına gelmektedir.²⁹⁴ Nitekim Kehf Sûresinin 25. Âyetinde bu süre hakkında detaylar verilmiş, ancak sonrasında bu detayları Allah'ın daha iyi bildiği ve asıl odağın kıssadaki verilmek istenen mesajda olduğu ifade edilmiştir.²⁹⁵

Sprenger buradan başka bir konuya geçmiştir: "Tâif'deki Şair Ümeyye ve Mekke'deki Velid peygamberliğe Muhammed'den daha layık olduklarını söylüyorlardı ve halkın düşüncesi de bu yöndeydi: '*Bu Kur'an, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!*' diye de eklediler."²⁹⁶ Velid hakkında Muhammed şöyle demektedir: '*Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak! Kendisine geniş bir servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim; Önüne nimetleri serdikçe serdiğim, arkasından daha fazla vermeme bekleyen kişiyi! Hayır, umduğu gibi olmayacak! Çünkü o, âyetlerimize karşı inatla direnmektedir. Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim! O,*

---

²⁹³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 5/341; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtiḥul-Gayb*, 15/148-151; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/545-546.

²⁹⁴ Kurtubi, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l Kur'an*, 10/547-548.

²⁹⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/548-550.

²⁹⁶ Zuhuf 43/31

*düşündü taşındı, ölçtü biçti. Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti! Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. 'Bu' dedi, 'Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değildir.'*²⁹⁷

“Muhammed ve Ümeyye arasında kimin deli olduğu hakkındaki rekabet Kur'an'ın çok erken bölümünde işlenmekte:

*'Farkında değil misin, Allah göklerde olanı da yerde olanı bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır; nihâyet kıyamet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir.'*²⁹⁸ Bu nedenle gelenek, Şeytan'ın Ümeyye'yi ne zaman ve nerede takip etmeye başladığına dair hikâyeler icat etmeyi bir görev olarak gördü. Bütün bu hikâyelerde aynı kilisede, ebedi ışığın Muhammed'in fanatik olduğu izlenimini uyandırdığı olay oldu. Papaz'ın dogmalarına, yani Rahman'ın öğretilerine karşı çıkan Ümeyye'dir. Muhammed ise kendisine şöyle cevap verir: *'En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin, O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler! Yarattıklarımız arasında hakka götüren ve o yolda âdil davranan bir topluluk da vardır.'*²⁹⁹ Muhammed burada Papaz'ının cemaatinden bahseder; ancak öğretilerinin çoğunu bir veya iki yıl sonra bırakmıştır.³⁰⁰

Kısaca bu kısımda Sprenger, Hz. Peygamber'in bilgiler elde ettiği bir öğretmeni olduğunu söylemekte, ancak bu öğretmenin kim olduğunu belirtmemektedir.

---

²⁹⁷ Müddessir 74/11-25

²⁹⁸ Mücadele 58/7

²⁹⁹ A'raf 7/180-181

³⁰⁰ Aloys Sprenger, *Mohammad und der Koran. Eine psychologische Studie*, 53-71.

Muhammed'in Hayatı ve Öğretileri eserinde bu konuya uzun bir bölüm ayırmış ve Papaz'ın kişiliği hakkında birçok iddialarda bulunmuştur.³⁰¹ Eserinin birçok yerinde olduğu gibi bu kısımda da Sprenger'in âyetlere bilinçli bir şekilde ön yargılı yaklaştığı görülmüştür. Velid b. Muğire ve Ümeyye b. Halef'ten bahsederken Kur'an'da geçen ifadeleri küçümseyerek aktarmış ve Ümeyye'yi âdeta hakkı savunan birisi olarak göstermeye çalışmıştır.

Özetle bu bölümde Sprenger âyetleri yorumlayarak birçok farklı konuya kısaca değinmektedir. Bölümde öne çıkan konu, Hz. Peygamber'e kim tarafından malumat sağlandığı meselesidir. Kesin isim veremeyen Sprenger birçok farklı ihtimal saymaktadır. Hz. Peygamber, özellikle önceki kavimler hakkındaki soruları Papaz'dan elde ettiği bilgilerle cevaplamaktadır. Sprenger'e göre bilgi alamadığı zamanlarda ise Hz. Peygamber bu bilgileri bizzat uydurmuştur ve birçok hataya düşmüştür.

Ancak Sprenger iddia ettiği Hz. Muhammed'in öğretmeninin kimliğini açıklayamamaktadır. Oryantalist anlayış bu konu hakkında birçok iddiada bulunmuştur, ancak bu iddialara kesin kanıt getirememiştir. Bazılarına göre Hz. Peygamber'in öğretmeni Rum bir kılıç ustası iken bu iddia Nahl Sûesinin 103. Âyeti tarafından çürütülmektedir. Kur'an son derece fasih bir Arapça ile insanlara aktarılmıştır ve bir insanın, kaldı ki bir yabancıнын bu derece bütünlük ifade eden bir kitabı uydurması imkân dışında olmuştur. Yine Mekkeliler Hz. Peygamber'in bu bilgileri Yahudi-Hıristiyanlardan aldığını bilseler buna şiddetli bir şekilde karşı çıkmış olmaları gerekmekeydi.³⁰²

---

³⁰¹ Aloys Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammad nach bisher groesstentheils unbenutzten Quellen* (Berlin: Nicolaische Verlagsbuchhandlung, 1862), II/379-390.

³⁰² M. Hamdi Zakzuk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*, çev. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 79-80.

10. Hz. Peygamber'in Medine'ye "Kaçışı"

Sprenger bölümü şu cümlelerle açmıştır: "Muhammed takipçileri ile birlikte Mekke'den kaçtığında ve Medine'ye yerleştiğinde 51 yaşındaydı. Burada kendisine hürmet edildi ve savaşılmaya hevesli bir kişi olarak burada çok zaman geçmeden her zaman görüldüğü gibi sert bir teokrata dönüştü.

*'Resulün çağrısını aranızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin. Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir. Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar'*³⁰³

Sprenger burada da Hz. Peygamber'e saygıyı emreden âyetleri âdeta bir noksanlıkmiş gibi aktarmıştır. Ayrıca Hicret kelimesini kullanmayıp, kaçış ifadesini kullanmakla meseleye tipik indirgemeci oryantalist anlayış ile yaklaşmıştır. İslam anlayışına göre hicret; dini sebeplerden dolayı bir yerden bir yere göç etmektir. Hz. Peygamber ve ashabi Mekke'de maruz kaldıkları zulüm ve baskı sebebiyle dini vecibeleri yerine getirmekte zorlandıklarından dolayı Allah tarafından kendilerine hicret izni verilmiştir. Nitekim Nisa Sûresinin 97. âyetinde *"Kendi nefislerine zulmeden kişiler olarak canlarını alacağı kimselere melekler, 'Ne işte idiniz?' derler. Onlar, 'Biz yeryüzünde -dinin emirlerini uygulamaktan- âcizdik' deyince melekler, 'Allah'ın arzı geniş değil miydi, siz de hicret edeydiniz ya' derler. İşte onların barınakları cehennemdir. O ne kötü bir yerdir!"* buyrulmuştur. Bu âyet sebebiyle dinleri hususunda baskıya maruz kalanlar için hicret farzdır hükmü çıkmıştır. Bu sebeple hicret İslam anlayışına göre yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Nitekim Müslümanların Medine'ye hicret etmesi bu şekilde kabul edilmiştir.³⁰⁴ Ayrıca Medine Hicretinden daha önce yapılan

---

³⁰³ Nur 24/63

³⁰⁴ Ahmet Önkal, "Hicret", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), XVII/462-466.

Habeşistan Hicretinde Mekkelilerin zulmü yüzünden Habeşistan'a hicret edilmiştir. Abdullah b. Haris b. Kays'ın bu hicret ile ilgili yazdığı şiirde 'Allah'ın ülkesini geniş bulduk' ifadesi ile İslam'ı orada daha rahat yaşayabileceklerini ifade etmiştir.³⁰⁵

Sprenger: "Benimsediği şeffaf monoteizm ve mayalanma ürünü olan daha önceki teolojik heveslerini Medine'de geliştirdi, spekülasyonlara girmeden dogması için sağlam bir temel oluşturdu ve bunları pratik bir şekilde geliştirdi. İbadet konularında mesleğin doğasında var olan bağnazlığı gözlemledi. Dinî vehimlerden arınmıştı ve bu dönemde peygamberlik göreviyle ilişkilendirilebilecek hiçbir olağanüstü fiziksel olay gözlemlenmedi. Vahiylere de içerik ve biçim bakımından öncekilere benzemiyordu (kafiyesiz şiir tarzında). Ömrünün son yıllarında, ideallerini tamamen yitirdikten sonra cinsel dürtü onu ele geçirmiştir. Bu onun bir hayalperest olduğunun ve dürtüleri tarafından yönlendirildiğinin bir kanıtıdır. Müslümanlara evlenme sayısını dört ile sınırladığı hâlde 626 yılında altı eşi vardı ve 25 yaşındaki Berra'ya âşık oldu. Onunla evlilik için karşısında iki tane engel bulunuyordu: Zaten evli olması ve evli olduğu kişinin evlatlığı Zeyd olması. Arap geleneklerine göre babanın oğlunun geride bıraktığı hanımıyla evlenmesi hiçbir durumda mümkün değildi. Evlatlığın da oğuldan bir farkı yoktu. Muhammed oğlundan hanımını boşamasını isteyemeyecek kadar alçakgönüllü birisiydi ve burada Tanrıyı devreye soktu:

'Bir zaman, Allah'ın kendisine lütufta bulunduğu, senin de lütuftâr davrandığın kişiye, 'Eşinle evlilik bağına koru, Allah'tan kork' demiştin. Bunu derken Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde saklıyordun; öncelikle çekinmen gereken Allah olduğu hâlde sen halktan çekiniyordun. Zeyd onunla evlenip ayrıldıktan sonra müminlere, evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda

---

³⁰⁵ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak*, 282

*bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik. Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir.*³⁰⁶

İslam kaynaklarında Zeyd'in eşi Zeynep istekli olmadan Zeyd ile evlenmiştir. Hz. Peygamber'in evlatlığı olan ve kölelikten gelen Zeyd, soylu bir aileden gelen Zeynep ile evlendirilmiştir. Bu evlilikten maksat İslam'ın 'üstünlük ancak takvadır' prensibine vurgu yapmak olmuştur. Bir yıl civarı süren bu evlilikte geçimsizlikler ortaya çıkınca Zeyd eşini boşamıştır. Vahiy ise o dönem cahiliye âdeti olan "evlatlığın boşadığı eş ile evlenme" yasağını ortadan kaldırmak için Hz. Peygamber'in Zeynep ile evlenmesini istemiştir.³⁰⁷

Sprenger: "Muhammed, ciddi bir şekilde onaylamasına rağmen Sami evlilik yasalarını sık sık ihlal etti. Aşırılıklarının yarattığı kötü izlenimi örtbas etmek için, Tanrı tarafından kendisine takipçilerinin sahip olmadığı ayrıcalıklar vermesine izin verildi:

*'Ey peygamber! Mehirleri verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği cariyelerini, seninle birlikte hicret eden amca kızlarını, hala kızlarını, dayı kızlarını, teyze kızlarını sana helal kıldık. Ayrıca mümin bir kadın kendini peygambere mehirsiz olarak bağışlar, peygamber de onunla evlenmek isterse, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere, onu da sana helâl kıldık. Müminlere eşleri ve sahip oldukları cariyeleri hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı biliyoruz. Sana mahsus olanı güçlük çekmeyesin diye meşru kıldık. Allah çok bağışlayıcı, pek esirgeyicidir.*³⁰⁸

Bu âyet sözünü ettiğimiz uygulamaların meşruiyetini sağlamak için verilir."³⁰⁹

---

³⁰⁶ Ahzab 33/37

³⁰⁷ İbn Kayyim Cevziyye, *Bedâi'ut-Tefsîr*, çev. Harun Öğmüş - Ahmet Ağrakça (İstanbul: Polen Yayınları, 2011), 3/360-361.

³⁰⁸ Ahzab 33/50

³⁰⁹ Aloys Sprenger, *Mohammad und der Koran. Eine psychologische Studie*, 71-74.

İslam kaynaklarına göre Hz. Muhammed'e aile hayatını rahatça yaşayabilmesi için ruhsatlar verilmiştir (dörtten fazla kadın ile evlenme, isteyen kadınlarla mehirsiz evlenme, evli bulunduğu kadınların başkaları ile evlenmemesi vb.). Birçok kadın Hz. Peygamber ile mehirsiz evlenmek istemiştir, Kur'an da bu duruma cevaz vermiştir; ancak Hz. Peygamber bu ruhsatı kullanmamıştır. Bir diğer husus ise şudur; Hz. Peygamber 25 yaşındayken 40 yaşında olan Hz. Hatice ile evlenmiş ve kendisi ile 25 yıl evli kalmıştır. Hz. Hatice vefat edene kadar da başka bir kadınla evlenmemiştir. Geri kalan 10 senelik zaman diliminde Hz. Peygamber'in yaptığı evlilikleri cinsel arzuya izah etmeye çalışmak tutarsız ve iyi niyet dışındadır. Hz. Peygamber'in bu kadınlarla evlenmesindeki sebepler arasında, fedakârlık eden bazı kadınları ödüllendirmesi, sıhriyet kurması, evlilik yolu ile kurulan dostluklarla İslam'a karşı olan cepheyi zayıflatmak, özel hayata dair meselelerin Hz. Peygamber'in eşleri vasıtasıyla aktarılması gibi birçok gereklilik sayılmıştır.³¹⁰

Hz. Muhammed'in evliliklerine mutedil yaklaşanlar oryantalistler, bu evlilikleri 7. yüzyıl Arap toplumunda hâkim olan şartlara bağlı olarak değerlendirmişlerdir. Ancak önyargıyla yaklaşan oryantalistler bu evlilikleri gayri ahlâki olarak değerlendirmiş ve Sprenger'in de iddia ettiği gibi Hz. Peygamber'in bu evlilikleri meşrulaştırmak için konuya vahyi dâhil ettiğini iddia etmişlerdir. Oryantalistler güvenli kabul etmedikleri İslam kaynaklarını söz konusu iddialarını delillendirmek için rivayetler arasından seçerek kullanmakta çekinmemişlerdir. Kullandıkları kaynaklar ise İslam geleneği tarafından tenkit edilmiştir. Yine Hz. Muhammed'in Hz. Zeyneb ile evliliği Arap geleneğine uymadığı için eleştirilirken, Hz. Âişe ile evliliği bu geleneklere uyduğu halde çifte standart uygulanarak Batı değerleri üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca Hz. Davud ve

---

³¹⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991), 2/669-676; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/395-396.

H. Süleyman'ın çok eşliliği eleştirilmezken H. Muhammed, çok eşlilik üzerinden tenkit edilmiştir. Oryantalist düşünce böylece İslam'ın kadına ve aileye getirdiği önemli reformları görmezden gelirken, çelişkilere düşerek H. Muhammed'in evliliklerini eleştirmeye çalışmıştır.³¹¹

H. Peygamber'in evlilikleri günümüzde de çoğunlukla oryantalizmin oluşturduğu "kültürel hafıza" üzerinden değerlendirilmiştir. Batı tarafından mutlak doğru ve evrensel geçerli kabul edilen bu hafıza ile "doğru, iyi" olanı belirlenip, diğer medeniyetler yargılanmıştır.³¹²

Özet olarak Sprenger kitabın bu sön bölümünde H. Peygamber'in Medine'ye hicret ettikten sonra kişiliğinde ve yönetim şeklinde değişiklik olduğunu söylemiştir. Sprenger H. Muhammed'in Medine döneminde birtakım faaliyetlerden bahsetmiştir. Örneğin H. Peygamber'in evlilik meselesi klasik müsteşrik argümanlar üzerinden aktarılmıştır.

---

³¹¹ Seyfettin Erşahin, "Batılı Oryantalistlerin H. Aişe Konusuna Yaklaşımı". *Mü'minlerin Annesi H. Aişe (Uluslararası Sempozyum Bildirileri)* (2017), 100-103

³¹² Seyfettin Erşahin, "İslam Tarihini Anlama Kılavuzu" (Ankara: Otto, 2017), 119

SONUÇ

19. yüzyıl, insanlığın siyaset ve medeniyet açısından köklü değişimlere tanıklık ettiği önemli bir dönemdir. Günümüz olaylarını doğru bir şekilde analiz edebilmek ve yorumlayabilmek için 19. yüzyıl siyaset ve medeniyet tarihinin doğru bir biçimde anlaşılması gerekmektedir. İnsanlık tarihinin önemli dönüm noktalarını ihtiva eden bu dönem kavrandığında günümüzdeki olayların kökenleri ve etkileri daha iyi anlaşılacaktır.

Bu minvalde 19. yüzyıl, Alman Oryantalizminin de belirgin bir önem kazandığı bir dönemdir. Bu zaman diliminde Alman oryantizmi Batı'nın İslam algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. 19. yüzyılda özellikle Alman oryantistler; İslam, Doğu kültürü ve tarihine yönelik derinlemesine araştırmalar gerçekleştirmişlerdir. Alman Oryantalizmi, derinlemesine incelemeler ve kaynak temelli analizler yoluyla Doğu kültürünün Batı dünyası tarafından anlaşılması ve Doğu'ya ait müktesebatın Batı'ya aktarımı adına önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca Alman oryantistlerin çalışmaları Batı toplumlarında İslam ve Doğu'ya dair algıların şekillenmesinde etkili olmuş, akademik tartışmalara zemin oluşturmuştur. Bu dönemde yapılan çalışmalar, Alman Oryantalizminin zirve noktalarından biri olarak kabul edilmiş ve günümüze kadar referans olarak kullanılmaya gelmiştir.

Bu dönemde özellikle akademik camiada bulunan bazı Alman oryantistler, İslam'ı ve Doğu kültürünü anlama çabasıyla meselelere objektif ve önyargılardan bağımsız bir şekilde yaklaştığını iddia etse de hakikatte Edward Said'in oryantistleri eleştirdiği birçok noktaya uyan fikirler geliştirdikleri görülmekte ve tipik indirgemeci oryantist zihniyeti benimsedikleri görülmüştür. Özellikle üniversite dışında, enstitülerde çalışma yapan oryantistler, önyargılarını ve yanlış çıkarımlarını

çalışmalarına yansıtılmışlardır. Bu durum Batı toplumunda İslam'a dair olumsuz stereotiplerin ve yanlış bilgilerin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Batı toplumları bu algı doğrultusunda İslam'ı "geri," "şiddet içeren" ve "geri kalmış" olarak tavsif etme eğiliminde olmuşlardır.

Alman oryantalistler Doğu kültürünü çoğunlukla Batı odaklı bir perspektifle ele almıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Alman Hükümetinin maddi ve manevi olarak bizzat teşvik ettiği *SOS* ve *Hamburgisches Kolonialinstitut*'de (Hamburg Sömürge Enstitüsü) yürütülen oryantalist çalışmalar Batı'nın üstünlüğüne dayanan bir anlayışı teşvik etmiştir. Bu durum Batı toplumunda İslam'ın "farklı" ve "tehlikeli" olarak algılanmasına yol açmıştır. Böylece İslam'ın vermek istediği mesaj yerine genellemeci ve negatif bir imaj yayılmasına sebep olmuştur.

Bu enstitülerde araştırmalar yürüten Alman oryantalistler gerek pratik/uygulamalı olarak gerekse teorik olarak Doğu kültürlerini, dillerini, dinlerini ve toplumlarını inceleyerek Batı'nın Doğu topraklarındaki jeopolitik ve ekonomik hedeflere ulaşma çabalarını desteklemişlerdir. Oryantalistler; Doğu'nun "öteki" olarak görülmesine katkıda bulunmuş, Doğu toplumlarını kendi zihin dünyalarını oluşturan normlara göre değerlendirmiş ve Avrupa'daki Doğu algısını bu normlara göre şekillendirmeye çalışmışlardır.

Bu alanda faaliyetler yürütülürken, siyaset-bilim etkileşiminin neticesi olarak, siyasi gelişmelerle oryantalist çalışmalar birbirlerine zemin hazırlamış ve yol açmışlardır. Kimi zaman yapılan çalışmalar ve bu çalışmalardan elde edilen bilgiler siyasete rehberlik ederken kimi zaman da siyasetin sahada elde ettiği tecrübe, kazanım ya da kayıplar oryantalistlerin kritiğine tabi tutulmuş ve farklı araştırmalara yeni alan açmışlardır.

19. yüzyıl Alman oryantlizminde *historizm* akımının benimsenmesiyle Hz. Muhammed hakkında yapılan çalışmalar genellikle İslam'ın doğuşu ve yayılışı konularına odaklanmıştır. Bu çalışmalarda İslam'ın tarihini ve kökenlerini anlamak maksadıyla İslam kaynaklarına, özellikle de Kur'an'a başvurulmuştur. Alman oryantalistler; Hz. Muhammed'in nübüvveti, hayatı, öğretileri, liderliği ile İslam'ın yayılmasına ilişkin tarihsel olayları araştırmışlardır.

Bunun yanında bazı Alman oryantalistlerin çalışmalarında İslam'ı anlamak için yerel ve İslami kaynaklara yeterince ilgi gösterilmediği görülmüştür. Bu sebeple İslam'ın hakikatini ve iletmek istediği mesajı olduğu gibi yansıtmaktan uzak eserler ortaya çıkmış, yanlış bilgilere ve olumsuz bir Hz. Muhammed algısı oluşmasına sebebiyet verilmiştir. Usul konusunda hassasiyete sahip olmayan bu oryantalistler, İslam'ı ve Hz. Muhammed'i "gerici," "şiddete meyilli," "hasta," "sahtekâr" vb. olarak tavsif etme eğiliminde olmuşlardır. Bu tür yaklaşımlar Batı toplumunda İslam'a dair önyargıların güçlenmesine ve yaygınlaşmasına neden olmuştur.

İslam ve Hz. Muhammed hakkında 19. yüzyıl öncesinde yapılan çalışmalarda kullanılan sert eleştiri dilinin, 19. yüzyıl Alman Oryantalizminin önemli şahsiyetlerinde kendilerince "daha akademik" bir biçimde ifade edilse de sürdürüldüğü görülmektedir.

Aloys Sprenger (1813-1893) İslam ve Hz. Muhammed çalışmalarından dolayı dönemin etkili şahsiyetlerinden biri olmuştur. Uzun dönem Hindistan'da bulunan Sprenger, Doğu'da bulunduğu süre içinde birçok bölgeyi gezmiş ve Batı'daki en zengin el yazma eserlerini ihtiva eden kütüphanelerinden birini kurmuştur.

Sprenger'in Hz. Muhammed hakkında yazdığı eseri ve bu bağlamda ortaya koyduğu Hz. Peygamber tasavvurunu inceleyecek olursak;

- 1.) Sprenger, Hz. Muhammed'in hayatını anlattığı üç ciltlik "*Das Leben und die Lehre des Mohammad*" eserini nadir kullanılan kaynakları "değerlendirerek" yazdığını iddia etmiş, ancak tezin konusunu teşkil eden "*Mohammad und der Koran*" eserinde Hz. Muhammed hakkındaki düşüncelerini tek bir kaynak belirtmeksizin aktarmıştır.
- 2.) Sprenger, Arap tıbbı hakkında doktora yaptığı için hâkim olduğu tıp terminolojisinden yararlanarak Hz. Muhammed'in bir hastalık geçirdiğini kanıtlamaya çalışmış, ancak bir doktorun hastayı muayene etmeden teşhis koyması hatasına düşmüştür. Ayrıca vahiy ile ilgili birçok ayrıntıyı değerlendirmeksizin meseleye yaklaşmasından dolayı aktarımları ön yargılı iddialar olmak kaydıyla değersizleşmiştir.
- 3.) Sprenger, Hz. Muhammed'in hayatını kronolojik olarak ele almaya çalışmıştır. Hz. Peygamber'in hayatına kaynaklık eden en büyük eserin Kur'an olduğunu belirtmiş, bununla birlikte Kur'an'ın da Hz. Muhammed tarafından yazıldığını iddia etmiştir.
- 4.) Sprenger, Hz. Muhammed'in Kur'an'da geçen peygamber kıssaları hakkındaki bilgileri bir öğretmen tarafından elde ettiğini söylemiş, ancak kimliği hakkında tutarlı bilgi vermemiştir. Bu öğretmenin bir papaz olduğunu, Yahudiler olduğunu veya Mekke'de bulunan şahıslar olduğunu iddia etmiştir. Böylece bu konu hakkında mevcut oryantalist iddiaların tamamını delil getirmeksizin aktarmıştır.
- 5.) Sprenger'e göre Hz. Muhammed, yazdığı Kur'an'da zaman zaman hatalar yapmış ve bu hatalar bir Papaz tarafından düzeltilmiştir. Ancak araştırmalar sonucunda bu iddiaların tutarsız olduğu ispatlanmıştır.

- 6.) Sprenger'in bu eserinde Hz. Muhammed karşısında müsteşriklerin tarih boyunca benimsediği fikirlerin neredeyse tamamını bir araya getirdiği, iddialarını herhangi bir usule riayet etmeksizin kendince âyetlerden delil getirerek ispatlamaya çalıştığı görülmüştür.
- 7.) Sprenger âdeta bütün meşhur oryantalist iddiaları eserinde zikretmekle kendi tutarsızlığını ortaya koymuştur. Nitekim bu iddialar birbirleri ile de çelişmiştir.
- 8.) Sprenger bu iddiaları delillendirmeye çalışırken kullandığı âyetler kısa ve yüzeysel bir araştırmayla dahi siyak-sibak açısından farklı konular ile ilgili olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Sprenger'in, iddialarını ispatlamak için rastgele âyetler seçtiği, konulara art niyetle ve bilinçli bir şekilde hakaretvari yaklaştığı tespit edilmiştir.
- 9.) Sprenger'in delilsiz bir şekilde ortaya attığı bu ve benzeri iddialar, Hz. Muhammed'i ve İslam'ı oryantalist zihniyetin benimsediği tipik indirgemeci yaklaşım ile değerlendirdiğini açıkça göstermiştir.

Sprenger'in çalışmaları oryantalizm alanında kalıcı bir etki yaratmıştır. Çalışmaları Batı'da olumsuz bir İslam imajının oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Günümüzde Sprenger gibi oryantalistlerin İslam'a ve Hz. Muhammed'e yönelik ortaya attığı bu fikirler geçerliliğini kaybetmiş olsa da son zamanlarda aynı düşüncelerin belirli çevrelerce tekrar gündeme getirildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Amthor, Eduard. *Selbstbiographie des Eduard Amthor, Direktor der Handelsschule und Kaufmännischen Hochschule zu Gera*. Gera, 1879.

Andrae, Tor. *Die Person Muhammeds in Lehre und Glauben seiner Gemeinde*. Stockholm: P.A. Norstedt und Söner, 1917.

Arberry, Arthur John. *British Orientalists*. William Collins of London, 1943.

Armağan, Bekir. "Tor Julias Efraim Andrae". *DİA* (II). Ek-1/99-100. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997

Avcı, Remzi. *Alman Oryantalizmi: Carl Heinrich Becker ve Martin Hartmann Örneğinde Osmanlı Toplum ve Siyaset Söylemi*. Mardin, 2018.

Ay, Mahmut. *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak - Hz. Musa Kıssası Örneği*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017

Barthold, W. *İslam Medeniyeti Tarihi*. çev. Fuat Köprülü. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 1984.

Becker, C.H. "Der İslam als Problem". *Der İslam* I (1910).

Becker, C.H. *Vom Werden und Wesen der islamischen Welt: Islamstudien*. Leipzig: Quelle und Meyer, 1924.

Becker, C.H. *Vom Werden und Wesen der islamischen Welt: Islamstudien*. Leipzig: Quelle und Meyer, 1932.

Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd. *Envâru't-Tenzîl ve Esrârüt-Te'vîl*. İstanbul: Selsebil, 2. Basım, 2011.

Bobzin, Hartmut. “Geschichte der arabischen Philologie in Europa bis zum Ausgang des achtzehnten Jahrhunderts”. *Grundriss der arabischen Philologie*. ed. Wolfdietrich Fischer. III/115-187. Wiesbaden, 1992.

Cevziyye, İbn Kayyim. *Bedâi'ut-Tefsîr*. çev. Harun Öğmüſ - Ahmet Ağrakça. İstanbul: Polen Yayınları, 2011.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012

Derenbourg, Hartwig. *Silvestre de Sacy*. Paris: E. Leroux, 1895.

Deutscher Reichstag. *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. Berlin: Norddeutsche Buchdruckerei, 1887.

Erşahin, Seyfettin. “Batılı Oryantalistlerin Hz. Aîſe Konusuna Yaklaşımı”. *Mü'minlerin Annesi Hz. Âiſe (Uluslararası Sempozyum Bildirileri)* (2017), 99-116

Erşahin, Seyfettin. “İslam Peygamberine Batı Oryantalizminin İndirgemeci Bakışının Arka Planı”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi 2* (Haziran 2013), 7-22.

Erşahin, Seyfettin. “İslam Tarihini Anlama Kılavuzu” Ankara: Otto, 2017

Erşahin, Seyfettin. “Prophet Muhammad's Relations With Christians (An İslamic Perspective)”. *Siyer Araştırmaları Dergisi 11* (Aralık 2021), 105-138.

Ewald, Heinrich. “Plan dieser Zeitschrift”. *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes I* (Göttingen 1837).

Fück, Johann. *Die Arabischen Studien in Europa, bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*. Leipzig: Harrassowitz, 1955.

Fück, Johann. "Islam as an historical problem in european historiography since 1800". *Historians of the Middle East*. London: Oxford University Press, 1964.

Geiger, Abraham. *Was hat Mohammed Aus Dem Judenthume aufgenommen?* Bonn: F. Baaden, 1833.

Goldziher, Ignaz. *Mohammed and Islam*. London: Oxford University Press, 1915.

Golziher, Ignaz. "Die Fortschritte der Islam-Wissenschaft in den letzten drei Jahrzehnten". ed. Hans Delbrück. *Preussische Jahrbücher* 121 (1904).

Golziher, Ignaz. "Fleischers Briefe an Hassler aus den Jahren 1823-1870". *Deutsche Literaturzeitung* (1915), 602-605, blm. XXXVI.

Golziher, Ignaz. *Ignaz Goldziher Tagebuch*. ed. Alexander Scheiber. Leiden: Brill, 1978.

Görmez, Mehmet. "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine". *İslamiyat* I (2000), 11-31.

Grimme, Hubert. *Mohammed*. Münster: Aschendorff, 1892.

Haarmann, Ulrich. "Die Islamische Moderne Bei Den Deutschen Orientalisten". *Araber und Deutsche: Begegnungen in einem Jahrtausend*. Tübingen: Horst Erdmann Verlag, 1974.

Halm, Karl. *Denkschrift über die Verhandlungen zwischen der Direction der k. Hof- und Staatsbibliothek zu München und Dr. A. Sprenger über den Ankauf der Sprenger'schen Bibliotheca Orientalis*. Heidelberg: Georg Mohr, 1857.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991.

Hammer-Purgstall, Joseph von. “Fundgruben des Orients I”. *Gesellschaft von Liebhabern I* (1809).

Hammer-Purgstall, Joseph von. “Fundgruben des Orients IV”. *Gesellschaft von Liebhabern IV* (1814).

Harman, Ömer Faruk. “Yuhanna ed-Dimaşki”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. XLIII. İstanbul, 2013.

Hartmann, Martin. “Neue Bahnen der Orientalistik”. *Asien : Organ der Deutsch-Asiatischen Gesellschaft und der Münchner Orientalischen Gesellschaft*. Berlin: Hermann Paetel, 1902.

Hassler, Konrad. *Briefe über den Fortgang der asiatischen Studien in Paris*. Ulm: Neubronner, 1830.

Hegel, Friedrich. *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*. Reclam Verlag, 1924.

“Reiske”. *Neue Deutsche Biographie*. ed. Historische Kommission Bei Der Bayerischen Akademie Der Wissenschaften. C. XXI. München: Duncker und Humblot, 2002.

Hobson, John M. *Bati Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. çev. Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı., 2015.

Hourani, Albert. *Der İslam im eurpäischen Denken: Essays*. Frankfurt a.M.: S. Fischer, 1994.

- İbn Hacer El-Askalani. *Fethu'l Bâri*. Riyad: Dar Tayyibe, 2005.
- İbn-i Hişam. *Sîret-i İbn Hişam*. çev. Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006
- İbn İshâk. *Sîretü İbn İshak*. thk. Muhammed Hamidullah, çev. Sezai Özel. İstanbul: Akabe Yayınları, 1988
- İbn Sa'd. *Kitâbü't Tabakâti'l-Kebir*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*. çev. Abdulvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- Kabaağaç, Sinan - Alova, Erdal. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1995.
- Kalın, İbrahim. *Ben, Öteki ve Ötesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Kampffmeyer, Georg. "Plan Perspicere". ed. Georg Kampffmeyer. *Zeitschrift Der Deutschen Gesellschaft Für İslamkunde* I (1913).
- Karaaslan, Ebuzer. *Oryantalizmin Zihin Dünyası - Doğu, İslam ve Osmanlı*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kremer, Alfred von. *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen*. Viyana: Wilhelm Braumüller, 1875.
- Kurtubi. *el-Câmiu Li Ahkâmi'l Kur'an*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 2003.

Kutluay, İbrahim. “Oryantalistlerin Vahiy ve Kur’ân’ın Kaynağı Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Kerim Elçinin Mesajı: Vahiy*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022

Littmann, Enno. *Ein Jahrhundert Orientalistik*. ed. Rudi Paret - Anton Schall. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1955.

Mantl, Norbert. *Aloys Sprenger - Der Orientalist und İslamhistoriker aus Nassereith in Tirol - Sein Leben und seine Werke*. Nassereith/Tirol/Avusturya: Nassereith, 1993.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te’vîlâtü’l Kur’ân*. çev. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Muir, William. *Life of Mahomet*. London: Smith Elder and CO, 1861.

Mutçalı, Serdar. İstanbul: Dağarcık, 2012.

Neumayr, Ursula J. “Heimat in der Fremde - Leben und Werke des Tirolers Aloys Sprenger (1813-1893)”. *Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum* 79 (1999), 141-152.

Nipperdey, Thomas. *Germany from Napoleon to Bismarck 1800-1866*. Dublin: Gill and Macmillan, 1996.

Nîsâbûrî, Hâkim. *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*. Kahire: Daru’l Hameyn, 1997.

Nöldeke, Theodor. *Das Leben Muhammeds*. Hannover: Rümpler, 1863.

Nöldeke, Theodor. *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*. Leiden: Brill, 1879.

Nöldeke, Theodor. *Geschichte des Qorans*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, II., 1909.

Orientalischem Seminar der Universität Tübingen (ed.). *Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens*. Tübingen, Basel: Horst Erdmann Verlag, 1974.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Kronik, 21. Basım, 2022.

Önkal, Ahmet. "Hicret", *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 2013.

Paret, Rudi. *Arabistik und İslamkunde an Deutschen Universitäten, Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*. Wiesbaden: Steiner Wiesbaden, 1966.

Procházka, S. "Sprenger, Aloys (1813-1893), Orientalist". *Österreichisches Biographisches Lexikon*. XIII/49. Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010.

Râzî, Fahrüddin. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtiḥul-Gayb*. çev. Suat Yıldırım vd. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002.

Reig, Daniel. *Homo Orientaliste La langue arabe en France depuis le XIX siecle*. Paris: Maisonneuve et Larose, 1988.

Rückert, Friedrich. *Zum Studium der philosophischen u. kameralistischen Wissenschaften: Für angehende Studierende*. ed. Gottlieb Ernst August. Erlangen: Junge, 1832.

Sachau, Eduard. *Muhammedanisches Recht nach Schafîitischer Lehre*. Stuttgart und Berlin: W. Spemann, 1897.

Sachau, Eduard. "Semitische und andere orientalische Sprachen". *Das unterrichtswesen im Deutschen Reich*. Berlin: A. Asher und Co., 1904.

Said, Edward W. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1979.

Said, Edward W. *Oryantallizm Sömürgeciliğin Keşif Yolu*. çev. Nezih Uzel. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 4. Basım, 1998.

Said, Edward W. *Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis, 1999.

Sarıçam, İbrahim vd. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*. Ankara: Nobel Yayınları, 1. Basım, 2011.

Sarıçam, İbrahim - Erşahin, Seyfettin. "Batı Oryantalizminin Hz. Peygambere Bakışı". *Eskiyeşi* V (05 Mayıs 2007), 5-21.

Sibai, Mustafa. *Oryantalizm ve Oryantalistler, yararları-zararları*. çev. Mücteba Uğur. İstanbul: Beyan, 1993.

Sprenger, Aloys. *A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindusta'ny Manuscripts, of the Libraries of the King of Oudh*. Kalkutta: Baptist Mission Press, 1854.

Sprenger, Aloys. *A Catalogue of the Bibliotheca Orientalis Sprengeriana*. Giessen: Wilhelm Keller, 1857.

Sprenger, Aloys. *Babylonien, das reichste Land in der Vorzeit und das lohnendste Kolonisationsfeld für die Gegenwart. Ein Vorschlag zur Kolonisation des Orients*. Heidelberg, 1886.

Sprenger, Aloys. "Catalogues of Oriental Libraries". *The journal of the Asiatic Society of Bengal* XXII (1853), 535-539.

Sprenger, Aloys. Aloys Sprenger. *Das Leben Und Die Lehre Des Muhammad - Nach Bisher Grösstentheils Unbenutzten Quellen*. Berlin: A.W. Schade, 1861.

Sprenger, Aloys. *Das Leben und die Lehre des Mohammad nach bisher groesstentheils unbenutzten Quellen*. Berlin: Nicolaische Verlagsbuchhandlung, 1862.

Sprenger, Aloys. *Das Leben und die Lehre des Mohammad nach bisher groesstentheils unbenutzten Quellen*. Leipzig, 1864.

Sprenger, Aloys. *Die alte Geographie Arabiens als Grundlage der Entwicklungsgeschichte des Semitismus*. Bern, 1875.

Sprenger, Aloys. *Die Post- und Reiserouten des Orients, mit 16 Karten nach einheimischen Quellen*. Leipzig, 1864.

Sprenger, Aloys. "Die Schulfächer und die Scholastik der Muslime". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* XXXII (1878).

Sprenger, Aloys. "Litteraturbericht aus Ostindien". *Zeitschrift der Deutschen Morganländischen Gesellschaft* III (1849), 344-347.

Sprenger, Aloys. *Mohammad und der Koran. Eine psychologische Studie*. Hamburg, 1889.

Sprenger, Aloys. "Mohammad's Zusammenkunft mit dem Einsiedler Bahyra". *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft*'da XXII (1858), 238-249.

Sprenger, Aloys. "Remarks on Barbier de Meynard's edition of Ibn Khordadbeh and on the Land-tax of the Empire of the Khalyfs". *The journal of the Asiatic Society of Bengal* XXXV (1866).

Sprenger, Aloys. *Sitzungsberichte der Königlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch, historische Classe*. Viyana: Kaiserlich-Königliche Hof-und Staats-Druckerei, 1850.

Suy t , Cel ledd n. *ed-D rr 'l-Mens r*.  ev. Zekeriya Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012.

Syndram, Karl Ulrich. "Der erfundene Orient in der eurp ischen Literatur vom 18. bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts". *Europa und der Orient 800-1900*. 324-341. Gütersloh/München, 1989.

 eng l, İdris *Kur' n Kıssaları üzerine* İzmir:1994

 evket Yıldız. *Oryantalizm ve İslam Tarihine Oryantalist Yaklaşımlar*. Bursa: Uludağ  niversitesi, 2002.

Taber , Eb  Cafer Muhammed b. Cerir. *Taber  Tefsiri*.  ev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

Thilenius, G., Stuhlmann. "Bericht über das zweite Studienjahr des Hamburger Kolonialinstitut". *Jahrbuch der hamburgischen Wissenschaftlichen Anstalten*. Lucas Gräfe und Sillem, 1909.

Thorbecke. "Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischers". *Zeitschrift der Deutschen Morganländischen Gesellschaft XLII* (1888), 695-700.

Topaloğlu, Bekir. " hiret". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: 2013. I

Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998

Uludağ, Süleyman. "Abd rrezzak, Kaşani". *D A*. XXIV/5. Ankara: TDV, 2002.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed. *El-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. Şam: Daru'l Kalem, 1995.

Weil, Gustav. *Geschichte der Chalifen*. Mannheim: Friedrich Wassermann, 1846.

Weil, Gustav. *Muhammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre*. Stuttgart: J.B. Metzler, 1843.

Wellhausen, Julius. *Das arabische Reich und sein Sturz*. Berlin: de Gruyter, 1902.

Wiedemann, Felix. "Orientalismus". ZZf - Centre for Contemporary History: Docupedia, 2021.

Will, Sabine Mangold. *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft"-Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004.

Wurzbach, Consantin von. "Sprenger, Alois". *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. XXXVI/258-263. Viyana: Kaiserlich-Königliche Hof-und Staats-Druckerei, 1878.

Zakzuk, M. Hamdi. *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşması*. çev. Abdulaziz Hatip. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

Zemahşerî, Ebü'l Kâsım. *el-Keşşâf*. çev. Avnullah Enes Ateş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.

"Protokolarischer Bericht über die am 3. Oktober 1901 zu Strassburg abgehaltene Allgemeine Versammlung der D.M.G". *Zeitschrift der Deutschen Morganländischen Gesellschaft* 55 (1901).

Verhandlungen der ersten Versammlung Deutscher und Ausländischer Orientalisten in Dresden. Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1845.

“Vorwort”. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* I (1847).

Wurzbach, Von Constantin. “Sprenger, Alois”. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. XXXVI/258-263. Viyana: Kaiserlich-Königliche Hof-und Staats-Druckerei, 1878.

ÖZET

19. yüzyıla siyaset ve medeniyet tarihi açısından bakıldığında içerisinde birçok değişim ve dönüşümün meydana geldiği görülmektedir. Bu değişim ve dönüşüm rüzgârı oryantalist faaliyetlerin seyrini de belirlemiş, bu meyanda Alman oryantalizmi de gerek siyasi gelişmelerden gerekse yurt içi ve yurt dışında sürdürülen akademik çalışmalardan etkilenerek farklı yönere evrilmiştir.

Bu evrilmeler sonucunda ortaya çıkan fikirler ve çalışmalar, Avrupa'nın İslam dinine ve Hz. Muhammed tasavvuruna dair görüşlerini ya pekiştirmiştir ya da olumsuz yönde etkilemiştir. Yine bu çalışmalar neticesinde varılan düşünce ve çıkarımlar, siyaset ve bilim etkileşimi gereğince Doğu toplumlarına ve İslam coğrafyasına önemli ölçüde tesir etmiştir.

Bu alanda telif edilen eserler arasında bahsedilen etkileşimi sağlaması, tipik 19. yüzyıl Alman oryantalizmini temsil etmesi ve gerek akademi gerekse toplum nezdinde Hz. Muhammed tasavvurunu belirlemesi açısından Aloys Sprenger'in kaleme aldığı eserler önemli bir yer işgal edegelmiştir. Yapılan çalışmada söz konusu 19. yüzyıl Alman oryantalizmi ve Hz. Muhammed tasavvuru Sprenger örneği üzerinden detaylı şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, 19. Yüzyıl, Alman Oryantalizmi, Aloys Sprenger

ABSTRACT

The 19th century is a period in history that witnessed numerous changes in terms of politics and civilization. Orientalist studies, particularly German Orientalism, evolved in various directions during this period, influenced both politically and by the domestic and international academic community.

The ideas and works that emerged as a result of these transformations either reinforced or generally negatively influenced Europe's perception of the Islamic religion and, specifically, the portrayal of Prophet Muhammed.

Furthermore, the conclusions and ideas that emerged from these studies significantly impacted Eastern societies, particularly the Islamic world, in accordance with the interaction between politics and science of the time. Among the many works written in this field, there are works by Aloys Sprenger, representing the typical 19th-century German Orientalism, which facilitated this interaction and had a lasting impact on the perception of Prophet Muhammad both academically and within society. This study will thoroughly examine the 19th-century German Orientalism and the portrayal of Prophet Muhammed, using Sprenger as an example.

Keywords: Hz. Muhammed, 19th century, German Orientalism, Aloys Sprenger